N. REMMEL V. ORDLIK

EESTI KEELE ÕPIK

VI KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-23258

N. REMMEL V. ORDLIK

EESTI KEELE ÕPIK

VI KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1960

Käändsõnu käsitleva osa on koostanud N. Remmel,
tegusõna ja muutumatuid sõnu käsitleva osa V. Ordlik.

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt 21. aprillil 1960.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

KÄÄNDSÕNAD, PÖÖRDSÕNAD, MUUTUMATUD SÕNAD.

Sõnad jagunevad muutmisviisi poolest kolme põhiliiki: käändsõnad, pöördsõnad ja muutumatud sõnad.

Käändsõnad käänduvad kõigis käändeis, näit. *ader* (om. *adra*, os. *atra*, sisseütl. *adrasse*, seesütl. *adras* jne.), *ilus (ilusa, ilusat, ilusasse* jne.), *kuus (kuue, kuut, kuuesse), nad (nende, neid, nendesse), mis (mille, mida, millesse, milles).*

Pöördsõnad ehk **tegusõnad** pöörduvad aegades, kõneviisides, pööretes jne. Pöördsõnade algvormiks on *ma*-tegevusnimi, näit. *sportima (spordin, spordid, spordib, spordime, spordite, spordivad, sportisin, spordiksin, sportigu, sporditi* jne.), *kündma, jooksma, õngitsema, tooma, pesema, liigutama, liuglema, punastama.*

Ülesanne. Ütle vorme sõnadest *sõitma, lõpetama, puhastama, kaevama, saama, olema.*

Muutumatud sõnad ei muutu, s.t. ei pöördu ega käändu, või muutuvad ainult osaliselt, kahes kuni kolmes vormis, näit.:

eile, täna, varsti, kiiresti, otse, väga, nii, samuti, siis, aga, ja, et, kas;

alla, all, alt; sinna, seal, sealt; siia, siin, siit; juurde, juures, juurest; ette, ees, eest; ülespoole, ülalpool, ülaltpoolt.

Harjutus 1. Leia järgnevatest vanasõnadest muutumatud sõnad.

1. Mida sa ei soovi enesele, seda ära soovi ka teistele. 2. Kuidas metsa hüüad, nõnda vastu kostab. 3. Ennem saab kivist killu kui ihnsalt iva. 4. Tõel on kuldne põhi all. 5. Enne mõtle, siis ütle. 6. Kuhu koorem ümber läheb, sinna puru maha jääb. 7. Ei ole halba ilma heata. 8. Inimene õpib nii kaua kui ta elab. 9. Ühte tundi tuluta ära iial kuluta. 10. Kus tegijaid, seal nägijaid. 11. Kes edasi ei lähe, läheb tagasi.

NIMISÕNAD.

Käändsõnad jagunevad omakorda nelja liiki: nimisõnad, omadussõnad, arvsõnad ja asesõnad.

Nimisõnad on olendite, asjade ja nähtuste nimetused, näit.:

inimene, Peeter, Aino, Aavo, laps, onu, tööline, teadusmees, maalikunstnik, koolivend, rebane, koer, öökull;

maja, linn, Tallinn, traktor, vesi, aed, muld, tolm, maa, allikas, paber, sulepea, kirjutuslaud;

tund, päev, sügis, valgus, töö, töötamine, lugemine, algus, lõpp, minevik, rahu, vabadus, mõte, tahe, tundmus, julgus, lahendus, töökus, hoolsus, hool, matemaatika, õppeaine, kooliskäimine.

Täienda loetelu!

Käändsõnadel, nagu V klassi kursusest teame, on kaks arvu — ainsus ja mitmus — ning neliteist käänet.

Pea meeles käänete järjekord ja nimisõnade küsimused käänetes.

Ainsus

Nimetav	*kes? mis?*	lind, kaasik
Omastav	*kelle? mille?*	linnu, kaasiku
Osastav	*keda? mida?*	lindu, kaasikut
Sisseütl.	*kellesse? millesse? kuhu?*	linnusse e. lindu, kaasikusse
Seesütl.	*kelles? milles? kus?*	linnus, kaasikus
Seestütl.	*kellest? millest? kust?*	linnust, kaasikust
Alaleütl.	*kellele? millele?*	linnule, kaasikule
Alalütl.	*kellel? millel?*	linnul, kaasikul
Alaltütl.	*kellelt? millelt?*	linnult, kaasikult
Saav	*kelleks? milleks?*	linnuks, kaasikuks
Rajav	*kelleni? milleni?*	linnuni, kaasikuni
Olev	*kellena? millena?*	linnuna, kaasikuna
Ilmaütl.	*kelleta? milleta?*	linnuta, kaasikuta
Kaasaütl.	*kellega? millega?*	linnuga, kaasikuga

Ütle samad sõnad kõigis käänetes mitmuses.

Üksikutel juhtudel vastab alaleütlev kääne nimisõnadel ka küsimusele **kuhu?**, näit. *(pani) lauale, (istus) toolile, (pani pildi) seinale, (lind lendas) katusele;* alalütlev küsimustele **kus?**,

näit. *(raamat on) laual, (laps istus) põrandal, (käisime) matkal,* ja **millal?**, näit. *suvel, sel ajal, tuleval nädalal,* ning a l a l t ü t l e v küsimusele **kust?**, näit. *(võttis raamatu) riiulilt, (tõstis paja) pliidilt, (tulime) seenelt.*

Ülesanne. Kääna suuliselt kõigis käändeis *pall, laud, rant, kaart.*

Harjutus 2. Moodusta järgnevatest sõnadest nimisõnu.

Joonistama, kirjutama, elama, laulma, valgustama, jooksma, sööma, kasvama, sõbrustama, töötama; vapper, edukas, kõlav, kangelaslik, täpne, äärmine, rahulik, ilus, kommunistlik, kõrge, puhas, raske.

Harjutus 3. Loe katkend luuletusest «Mälestusi isast» läbi ja ütle, mis arvus ja käändes on sõrendatult trükitud nimisõnad.

Tol korral ringi jooksin alles s ä r g i s,
täis l a p s e m õ t t e i d oli k a h u p e a,
või vänderdasin h a n e k a r j a järel,
vits p e o s, sest mine i s a h a n e tea.

Ja juba sellest ajast palju, palju
on jäänud meelde p i l t e eredaid:
r a n d, v õ r g u m a j a d, S u u r n a järsak k a l j u
ja K e i n a s t u, murdlaineis kauge l a i d.

Tean k e v a d t u u l e s kõrguvaid j ä ä v a l l e,
ja s u v e s o o j u s t tean, — mõnd s õ p r a head,
ning i s a, — tema s i l m i terashalle
ja nagu v a h u p ä r j a s valget p e a d.

Harjutus 4. Leia nimisõnad ja ütle, mis arvus ja käändes nad on.

Ja mäletan — kord õhtul ta ei tulnud.
Torm. Laine laksus päris õue all.
Toit seisis pliidil, aga sööjaid polnud.
Ränk mure näris juba sügaval.

Need neli päeva... Meeleheites pilgud.
Ja ema rannas... kõik need neli ööd.
Just suigud lapseunne, kohe virgud.
Tuul pimeduses ulub, laine lööb...

Mind rannast leidis juba varavalge, —
kõhn, sasipäine, väike mures põnn.
Nii vastu külma kivi panin palge
ja isa ootasin — kas surm või õnn ...

Ta viimaks hilisõhtul tuli siiski,
surmväsinud ja unetusest morn.
Veel näol ja rõivail soolaseid veepiisku,
kui juba magas. Väljas nuttis torm ...

Sel ööl ma tihti tõusin tasahilju
ja palja jalu läksin üle toa
ta juurde, — kuni ergu valguskillu
koit aknasse lõi nagu eluloa.

(J. Smuul.)

Harjutus 5. Kirjuta nimisõnad välja ja märgi sulgudes juurde küsimus. Pealkirjaks: *Nimisõnad.*

Ma ei mäleta täpselt, millal see oli, aga kindlasti aastaid pärast sõja lõppu. Ajalehtedes räägiti juba Kristjan Kärberist kui vabariigi parimast müürissepast. Mind kutsuti esinema lastele.

Ma lugesin ette oma luuletuse ja siis öeldi:

«Lapsed, nüüd vestleb teiega vabariigi parim müürissepp.»

Ta astus naeratades laste ette ja rääkis:

«Mina laule kirjutada ei oska, aga müüri laduda küll.»

Tal oli lai, pisut nurgeline nägu ja lapsed vaatasid tema sinistesse silmadesse. Nad usaldasid teda, sest nad teadsid, et see mees ehitab koolimaju.

Kärber rääkis oma noorusest, sellest, kuidas ta lapsena ei saanud käia koolis, kuidas ta vanemad pidid võitlema vaesusega, kuidas elasid vanasti müürissepad ja mida teevad nad nüüd.

«Onu Kärber,» küsis üks poistest, «mis on kõige tähtsam, et saada tubliks müürissepaks?»

Kärber mõtles veidi. Siis ütles:

«Kõige tähtsam on muidugi õppimine. Omandada tuleb seda tarkust, mida nõukogude võim teile pakub. Mina õppida ei saanud, aga nüüd õpin. Raske on, sest pea on juba vana ja valemid ei jää pähe. Aga mu tütar õpib koolis ja mina õpin ühes temaga, uurin tema vihikuid ja raamatuid. See pole kerge, lapsed. Aga mis sinna parata, kui ma kasvasin selles ühiskonnas, mis mind jättis kooliuste taha. Teiseks, tuleb armastada seda maad, kus me elame, ja kolmandaks — seda tööd, mida me teeme ...»

(M. Kesamaa j.)

OMADUSSÕNAD, ARVSÕNAD, ASESÕNAD.

Omadussõnad on käändsõnad, mis märgivad olendite, asjade ja nähtuste o m a d u s i. Nad vastavad ainsuse nimetavas küsimusele *missugune?*, omastavas *missuguse?*, osastavas *missugust?*, sisseütlevas *missugusesse?* jne., näit.:

punane (lipp), sinine (taevas), kõrge (maja), raske (ülesanne), pehme (vaip), hele (valgus), osav (poiss), tubli (tüdruk), ustav (sõber), kuulus (kirjanik), hea (käitumine), tõsine (soov), eilne (töö), ammune (igatsus), ootamatu (sündmus), imelik (nähtus), (tuba oli) avar, (vihik peab olema) puhas, (see raamat on väga) sisukas.

Ülesanne. Esita küsimus ja ütle arv (ainsus või mitmus) ning kääne.

Must, tugevate, nõrgast, rahulikud, lõplikule, madalad, sügavat, heledaks, vihmaste, toredasse, kauget, kirjeldamatul, lõhkistest, mahedaid, mõtlikku,ümmarguses, soojadelt, õhtused, piklikkudeks, vabadele, mõõtmatutel.

Harjutus 6. Moodusta järgnevatest sõnadest omadussõnu.

Õnn, hool, kahvatuma, õpetama, anne, eile, hommik, lõpp, tera, kord, mõte, rütm, siin, kannatus, valu.

Harjutus 7. Tarvita punktiiri asemel omadussõnu.

... tuul, ... ilm, ... orav, ... võistlus, ... lukussepp, ... kord, ... sovhoos, ... edusammud, ... meeleolu, ... lumi, ... aas, ... liblikas, ... rukkipõld, ... kodumaa, meie ... elu, need ... laagripäevad.

Ülesanne. Igas järgnevas tulbas on 3 sõnapaari, kus omadussõna puudub. Missugused?

järsk mäenõlv	kiire jooks	haruldane külaline
ääretu avarus	kiiresti jooksma	kahar mänd
vilgas tegevus	lõbus laul	kuues klass
isa kingad	lõplik otsus	mahe tuul
sinine taevas	huvitavalt jutustama	osav ronija
järve kallas	huvitav lugu	teguderohked päevad
endine viletsus	väga hästi	meie kool
nende soov	eilne koondus	nii kõrgel

Arvsõnad märgivad arvu või järjekorda ja vastavad nimetavas küsimustele *mitu? kui palju? mitmes?*, näit.:

kolm, seitse, üheksa, kaksteist, kolmkümmend, nelikümmend viis, sada, kuussada viisteist, miljon, pool, veerand, kaks kolmandikku;

esimene, teine, neljas, kümnes, kaheksateistkümnes, üheksakümnes, sajas.

Miks on siin sõnad esitatud kahes rühmas?

Harjutus 8. Leia järgnevatest vanasõnadest omadus- ja arvsõnad.

1. Üks kuldnokk ei too veel kevadet. 2. Väike säde teeb suure tule. 3. Tänane päev on eilsest targem. 4. Inimene läheb aasta vanemaks, kaks targemaks. 5. Kuri keel on teravam kui nuga. 6. Üheksa korda mõtle, üks kord ütle. 7. Välimus on petlik. 8. Avalik vaenlane on parem kui salalik sõber. 9. Hea sõber on kallim kui tuhat rubla. 10. Ennem saab ikka väikesest tööst kui suurest seisust.

Asesõnad on käändsõnad, mis asendavad nimi-, omadus- või arvsõnu. Oma enamikus vastavad asesõnad samadele küsimustele, millele vastavad nimi- ja omadussõnad. Näit.:

mina (ma), sina (sa), tema, meie, teie, nemad, ise (om. enda), see, too, seesama, kes, mis, oma, niisugune, selline, missugune.

Harjutus 9. Asenda järgnevates lausetes korduvad sõnad sobivate asesõnadega, kus võimalik.

1. Matkaja jõudis mäe tippu, kust matkajale avanes suurepärane vaade. 2. Peeter lõhkus kuuris puid. Kui Peeter puude lõhkumise töö lõpetas, oli juba õhtu käes. 3. Poiss võttis palitu seljast ja riputas palitu varna. 4. Onu tuli külla. Kui onu kuulis, et Ehal läheb kõik hästi, oli onul hea meel. 5. Jüri küsis Jüri emalt, kas Jüri võib suusatama minna. 6. Maie ostis Maiele uue pinali. 7. Vabrikus oli töö huvitav ning mitmekesine, ja huvitav ning mitmekesine töö meeldis Kaljule väga. 8. Väljas tuiskas. Tuisuse ilmaga oli nii mõnus toas istuda ja lugeda. 9. Ümbrikke Õie ei ostnud, sest Õiel ei jätkunud ümbrikkude ostmiseks raha.

KÄÄNDELÕPUD.

Üht käänet eristab teisest tavaliselt käändelõpp.

Võrdleme sõnade *krae, mõte, keel* ja *jalg* käänamist, pöörates tähelepanu käändelõppudele.

Ainsus				Käändelõpp
krae	mõte	keel	jalg	—
krae	mõtte	keele	jala	—
krae/d	mõte/t	keel/t	jalga/	-d, -t, —
krae/sse	mõtte/sse	keele/sse	jala/sse	-sse
		e. keel/de	e. jalga/	-de, —
krae/s	mõtte/s	keele/s	jala/s	-s
krae/st	mõtte/st	keele/st	jala/st	-st
krae/le	mõtte/le	keele/le	jala/le	-le
krae/l	mõtte/l	keele/l	jala/l	-l
krae/lt	mõtte/lt	keele/lt	jala/lt	-lt
krae/ks	mõtte/ks	keele/ks	jala/ks	-ks
krae/ni	mõtte/ni	keele/ni	jala/ni	-ni
krae/na	mõtte/na	keele/na	jala/na	-na
krae/ta	mõtte/ta	keele/ta	jala/ta	-ta
krae/ga	mõtte/ga	keele/ga	jala/ga	-ga

Meenuta, missugused käänded moodustatakse ainsuse omastava järgi, s. t. ainsuse omastavale vastava käändelõpu juurdelisamise teel.

Mitmus				Mitmuse tunnus	Käändelõpp
krae**/d/**	mõtte**/d/**	keele**/d/**	jala**/d/**	**-d**	—
krae**/de/**	mõte**/te/**	keel**/te/**	jalga**/de/**	**-de, -te**	—
krae**/sid**	mõtte**/id**	keel**i**	jalg**u**		**-sid, -id,** vok.
krae**/de/**sse	mõte**/te/**sse	keel**/te/**sse	jalga**/de/**sse		-sse
krae**/de/**s	mõte**/te/**s	keel**/te/**s	jalga**/de/**s		-s
krae**/de/**st	mõte**/te/**st	keel**/te/**st	jalga**/de/**st		-st
krae**/de/**le	mõte**/te/**le	keel**/te/**le	jalga**/de/**le		-le
krae**/de/**l	mõte**/te/**l	keel**/te/**l	jalga**/de/**l		-l
krae**/de/**lt	mõte**/te/**lt	keel**/te/**lt	jalga**/de/**lt	**-de-, -te-**	-lt
krae**/de/**ks	mõte**/te/**ks	keel**/te/**ks	jalga**/de/**ks		-ks
krae**/de/**ni	mõte**/te/**ni	keel**/te/**ni	jalga**/de/**ni		-ni
krae**/de/**na	mõte**/te/**na	keel**/te/**na	jalga**/de/**na		-na
krae**/de/**ta	mõte**/te/**ta	keel**/te/**ta	jalga**/de/**ta		-ta
krae**/de/**ga	mõte**/te/**ga	keel**/te/**ga	jalga**/de/**ga		-ga

Ülesanne. Meenuta, missugused käänded moodustatakse mitmuse omastava järgi.

Alates seesütlevast on igal käändel ainult üks lõpp, s. t. ühine kõigile sõnadele ainsuses ja mitmuses (**-s, -st, -le, -l, -lt, -ks, -ni, -na, -ta, -ga**).

Nimetaval ja **omastaval** käändelõppu ei ole. Mitmust eristab ainsusest mitmuse tunnus **-d, -de** või **-te**.

Ainsuse osastava lõpuks on mõnedel sõnadel **-d** *(krae/d, maa/d, soo/d, tul/d, mer/d, ver/d jt.)*, mõnedel sõnadel **-t** *(keel/t, mõte/t, õpiku/t, raamatu/t, suhkru/t, raskus/t)* ja paljudel sõnadel pole üldse lõppu; sel korral on osastava viimaseks häälikuks täishäälik ehk vokaal, näit. *jalga, lauda, lehte, kaske, (armast) ema, (tublit) õde, (suurt) karu.*

Mitmuse osastava lõpuks on mõnedel sõnadel **-sid** *(tule/sid, kõne/sid, summa/sid, foto/sid, jõge/sid, mäge/sid)*, mõnedel sõnadel **-id** *(mõtte/id, õpiku/id, raamatu/id, nädala/id, akna/id)* ja paljudel sõnadel vokaal, erinev ainsuse osastava lõppvokaalist; sellist mitmuse osastavat nimetatakse vokaallõpuliseks, näit. *keeli, lapsi, jalgu, laudu, koole, poisse.*

Ainsuse sisseütleva lõpuks on kas **-sse** *(krae/sse, mõtte/sse, vihiku/sse, tänava/sse, tahvli/sse, vabriku/sse)* või **-de** *(keel/de, tuul/de, hääl/de, huul/de, uu/de, õi/de)*. Paljudel juhtudel pole ainsuse sisseütleval üldse lõppu, näit. *tulle, merre, pessa, (pani) kappi, (läks) metsa, (kukkus) porri.*

Üksikutel sõnadel on ainsuse sisseütlev *he-* või *hu-*lõpuline, näit. *pä/he, so/hu, su/hu.*

Mitmuse sisseütleva lõpuks on alati *-sse*, näit. *ehete/sse, lehtede/sse, keelte/sse, majade/sse.*

Paljudel juhtudel eristab üht käänet teisest sõna viimane täishäälik (vrd. *tuli* ja *tule, nimi* ja *nime, mägi* ja *mäge*), välde (vrd. *tule* ja *tulle, pesa* ja *pessa, rida* ja *ritta*) või aste (vrd. *lehe* ja *lehte, laua* ja *lauda*).

Mis käändes on sulgudes näidetena toodud sõnad?

Kokkuvõte käändelõppude kohta.

Nimetaval ja **omastaval** käändelõppu ei ole.

Ainsuse osastav on

1) *d*-lõpuline (**krae/d, tul/d**),
2) *t*-lõpuline (**mõte/t, keel/t**),
3) lõputa (**jalga, pessa**).

Mitmuse osastav on

1) *sid*-lõpuline (**krae/sid, summa/sid**),
2) *id*-lõpuline (**mõtte/id, vihiku/id**),
3) vokaallõpuline (**lehti, koole, jalgu**).

Ainsuse sisseütlev on

1) *sse*-lõpuline (**mõtte/sse, vihiku/sse**),
2) *de*-lõpuline (**keel/de, tuul/de**),
3) *he-* või *hu*-lõpuline (**pä/he, so/hu**),
4) lõputa (**jalga, tulle**).

Ülesanne. Leia iga juhtumi kohta, välja arvatud *he-* ja *hu*-lõpuline ainsuse sisseütlev, lisanäiteid.

Teistel käänetel, nagu juba öeldud, on alati üks ja sama lõpp. Need lõpud liituvad alati vastavalt ainsuse või mitmuse **omastavale käändele.**

Missuguse käände saame, kui mitmuse omastavale liidame *-sse? -l? -ks? -na? -ga?* Mis käände saame, kui rajavas käändes oleval sõnal jätame ära käändelõpu *-ni?*

Harjutus 10. Kirjuta sõrendatult trükitud sõnad välja ülaltoodud kokkuvõtte alusel (harjutuse algus tee õpetaja juhendamisel suuliselt). Pealkirjaks: *Käändelõpud.*

Kuidas küll täna on niiske! Hommikust saadik on ilm sompus, ülal taevas venivad madalad hallid pilved, jalgade all lirtsub poolsula tuhmunud lumi. Ja kui varakult hämardub! Küllap muidugi sellepärast, et äsja hakkas sadama p e e n t u d u v i h m a.

Inimesed tänavail lisavad veelgi s a m m u: tahaks kiiremini jõuda eesmärgile, pääseda koju, k i n n o või k l u b i s s e.

Ometi leidub linna kümnete tuhandete elanike seas vähemalt üks, kes ebameeldivast ilmast ei näi sugugi hoolivat. Seisatades iga valgustatud akna ees, mille taga vaid m i n g e i d m a s i n a i d või a p a r a a t e leidub, uurib see pruunide vilgaste silmadega poiss neid tähelepanelikult ja kaua. «Mis võiks olla selle mootori metallkesta sees?» arutleb ta.

Poiss koguni ohkab, kui ta edasi sammub. Jaheduse tõttu kompsib ta mõned korrad tugevasti jalgadega vastu m a a d, nii et lume-

lõrtsist ta tumedale palitule p r i t s m e i d lendab. Seda poiss siiski ei märka. Siinsamas järgmises majas on kaupluseaknale välja pandud m i t m e s u g u s e i d t ö ö r i i s t u, p u u r e ja p e i t l e i d.

Edasi pöördub poiss siit paljude kaupluste ja elava liiklusega tänavalt paremale, kesk l i n n a kõrguva mäe poole. Selle jalamil peatub ta heledasti valgustatud ehitusplatsi plangu taga. Siin käib kah töö päevad ja ööd! A u t o s i d sõidab edasi-tagasi. Kolme korruse võrra on m ü ü r i juba laotud, aga ikka seisab nurga juures tornkraana ja muudkui tõstab k i v e üles.

Poiss silmitseb e h i t a j a i d müüril ja ohkab jälle. Kui oleks ka ise nende seast! Siis pääseks väravast läbi ja näeks k õ i k i neid p a l j u s i d m a s i n a i d, mis plangu taga mürisevad. Siit, tänavalt, ei ole võimalik sedagi kindlaks teha, mitu neid seal on. Jah, nüüd võib jälgida üksnes kraana ü l e m i s t o s a, p l a t v o r m i, kus seisab inimene — selle tohutu tõsteseadise juht. Kui uhke võib ta olla! Tema tahtel haarab kraana maast terve koorma kive, et need kõrgel üleval otse müüriladujate kätte anda... Oi, kui palju-palju abi on tehnikast, kuivõrd see aitab t ö ö d kiirendada!

Poiss vaatleb kaasakistuna oma veerand t u n d i, märkamata isegi, et käed-jalad külmetama kipuvad. Siis, kuna ta siit midagi rohkemat ikkagi ei näe, kohendab ta õ i g e s s e a s e n d i s s e oma kollase triibuga vormimütsi, mis oli k u k l a s s e vajunud, ja ruttab pooljoostes üles m ä k k e. Kuigi ta tolle maja juurde minnes väikese ringi teeks — noh, a e g a jätkub.

(A. Tigase j.)

Harjutus 11. Ütle, mis käändes on antud sõnad, ja nimeta käändelõpp, kui see on olemas.

Tahvlist, kardinaks, aiani, kalendrit, pildina, tubades, hobuseta, põllult, kiri, metsad, kolhoosides, lukkseppade, laulikutesse, vaipade, aknaid, kella, kepp, vabrikusse, tuppa, mägesid, ajalehti, kolhoosnikut, tuld, kingad, rätiku, oravate, säärde, säärte, nimesid, voodeid, maastikke, inimestega.

MITMUSE TUNNUSED.

Ülesanne. Vaatle veel kord sõnade *krae, mõte, keel* ja *jalg* käänamist eelmises peatükis. Milline sõnaosa eristab mitmust ainsusest nimetavas, omastavas, sisseütlevas ja järgnevates käänetes?

Mitmust eristab ainsusest mitmuse tunnus.

Mitmuse tunnuseks on nimetavas alati **-d**. Näit.: *maja*/**d**, *kalju*/**d**, *aia*/**d**, *tunni*/**d**, *raamatu*/**d**, *õpingu*/**d**, *harrastuse*/**d**, *inimese*/**d**.

Omastavas on mitmuse tunnuseks **-de** või **-te**. Näit.: *maja*/**de**, *kalju*/**de**, *aeda*/**de**, *tundi*/**de**;
raamatu/**te**, *õpingu*/**te**, *inimes*/**te**.

Sisseütlevas ja sellele järgnevates käänetes on mitmuse tunnuseks enamasti samuti **-de** ja **-te**. Näit.:
maja/**de**/sse, kalju/**de**/s, aeda/**de**/st, tundi/**de**/le;
raamatu/**te**/l, õpingu/**te**/lt, harrastus/**te**/ks, inimes/**te**/ga.

Astmevaheldusliked sõnadel erineb mitmus ainsusest peale mitmuse tunnuse veel astme poolest, näit.: *mõte — mõtte/d, aken — akna/d, sõbra/le — sõpra/de/le, sambla/ks — sammal/de/ks.*

Osastavas täidab käändelõpp või selle osa ühtlasi mitmuse tunnuse ülesannet. Näiteks käändelõpp *-sid (auto/sid, summa/sid, mäge/sid)* näitab, et tegemist on osastava käändega ning ühtlasi mitmusega. Vokaallõpulise osastava lõppvokaal (*maj***u**, *sõn***u**, *põld***e**, *poiss***e**, *suusk***i**, *mets***i**) esineb üheaegselt osastava lõpuna ja mitmuse tunnusena. Lõpus *-id* (*aasta/id, õpiku/id, tütre/id*) märgib **i** mitmust, **d** aga osastavat käänet.

Seda mitmust, kus tunnuseks on **-de** või **-te**, nimetatakse pikaks mitmuseks ehk **de-mitmuseks**.

Peale *de*-mitmuse on paljudel sõnadel veel lühike mitmus. Nii saab *aastates* asemel öelda *aastais, vihikutest* asemel *vihikuist, pikkadel päevadel* asemel *pikil päevil.*

Lühikese mitmuse tunnuses puudub *d-(t-)*häälik. Tunnust *-de, -te* asendab vokaal **i, e** või **u**, kõige sagedamini just **i**, mistõttu lühikest mitmust nimetatakse ka *i*-**mitmuseks**. Näit.:

tunnuseks **i**	tunnuseks **e**	tunnuseks **u**
mõtte/i/sse	lugemik/e/sse	tiiv/u/l
vabriku/i/s	elanik/e/s	kõrv/u/s
põõsa/i/st	ühiskondlik/e/st	sõn/u/st
sõdure/i/le	ohvitser/e/l	
vankre/i/l	ruum/e/s	
päev/i/lt		

Harjutus 12. Kirjuta mitmuses olevad käändsõnad (peale nende, mis on osastavas) välja ja eralda mitmuse tunnus püstkriipsuga. Pealkirjaks: *Mitmuse tunnus.*

Kogu sovhoosis on tunda suure ja vastutusrikka lõikustöö algust. Direktor sõidab rajooni ja brigaadide vahet. Agronoom on uppunud töösse. Kombainid on juba brigaadides ja neid tuleb veelgi juurde. Õhk on täis mootorite lakkamatut mürinat.

Ka meie laadime oma kompsud ja kotid autodele ning sõidame keskusest ära, 4. brigaadi. Sinna on ligi 50 kilomeetrit.

Otse teel istuvad kirjud stepikullid. Meie ees tõusevad nad aeglaselt ja majesteetlikult lendu. Viljapõldude ääres aga istuvad, nagu imestades, jänese moodi pruunikad loomakesed. Nad on ehitanud endale põldudele maa-alused koopad. Meie lähenedes kaovad nad viuhti nendesse.

Siin-seal kohtab veel silm ka üleskündmata maad. Neis kohtades kasvab kare, päikeses ja tuules luitunud stepirohi, nn. kovõll, kiiguvad koirohud ja pujud. Peagi aga lõpeb nendegi pidu: laiad stepisahad künnavad nad mulda. Aga eriti ilus pidi olema stepp kevadel, siis, kui hakkavad õitsema lilled, stepitulbid. Neid olevat siin iga värvi.

«Kahju, et me ei näe ka kevadist steppi,» ütlevad tüdrukud.

(M. Kesamaa.)

TÜÜPKONNAD.

Käändsõnu on tuhandeid. Käänamisviisi poolest rühmituvad nad käändtüüpidesse ehk t ü ü p k o n d a d e s s e. Kõik ühte tüüpkonda kuuluvad sõnad käänduvad ühtemoodi, ühel ja samal viisil.

Me teame, et käändelõpud alates seesütlevast (mitmuses sisseütlevast) on kõigil sõnadel ühesugused (*-s, -st, -le, -l* jne.), osastavas ja ainsuse sisseütlevas aga ühtedel sõnadel ühe-, teistel teistsugune. *de*-mitmuse tunnuseks on ühtedel sõnadel *-de*, teistel *-te*. Samuti erinevad sõnad käänamisel ka astmevahelduse poolest (ühed sõnad on astmevahelduseta, teised astmevaheldusliku; ühtedel astmevaheldusliku sõnadel on ainsuse nimetav tugevas, teistel nõrgas astmes).

Seepärast on sõnade käänamisel vaja eriti silmas pidada a s t m e v a h e l d u s t, m i t m u s e t u n n u s t, a i n s u s e ja m i t m u s e o s a s t a v a t ning a i n s u s e s i s s e ü t l e v a t k ä ä n e t. Et omastavast moodustatakse kõik käänded, millel on alati ühesugune käändelõpp (ainsuse omastavast moodustatakse ka mitmuse nimetav), siis on peale osastava ja sisseütleva tarvis silmas pidada ka a i n s u s e ja m i t m u s e o m a s t a v a t.

A i n s u s e nimetav, o m a s t a v, o s a s t a v ja s i s s e ü t l e v ning m i t m u s e o m a s t a v, o s a s t a v ja s i s s e ü t l e v on **peakäänded**.

Kõigil ühte ja samasse tüüpkonda kuuluvatel sõnadel on ühesugune ainsuse ja mitmuse osastava lõpp ning mitmuse tunnus; kui need sõnad on astmevaheldus likud, siis on neil ühed ja samad käänded tugevas astmes, teised aga nõrgas astmes.

Ülesanne. Otsusta, missugused järgnevatest sõnadest kuuluvad ühte ja samasse tüüpkonda; põhjenda oma arvamust.

Ains. nim.	maa	soo	kalju	aasta	aken	summa
„ om.	maa	soo	kalju	aasta	akna	summa
„ os.	maa/d	soo/d	kalju/t	aasta/t	aken/t	summa/t
Mitm. om.	maa/de	soo/de	kalju/de	aasta/te	aken/de	summa/de
„ os.	ma/id	so/id	kalju/sid	aasta/id	akna/id	summa/sid

Vaatleme, mille alusel rühmituvad sõnad tüüpkondadesse, s. o. mis põhjustab erineva käänamisviisi.

Ainsuse		Mitmuse	
omastav	osastav	omastav	osastav
krae	krae/d	krae/de	krae/sid
õpiku	õpiku/t	õpiku/te	õpiku/id
apelsini	apelsini	apelsini/de	apelsine

Nagu näha, on sõnade *krae, õpik* ja *apelsin* käänamine erinev. Millest see on tingitud? See on tingitud erinevast silpide arvust ainsuse omastavas käändes: sõna *krae* on ainsuse omastavas ühesilbiline, *õpik* kolmesilbiline ja *apelsin* neljasilbiline.

Ainsuse		Mitmuse	
omastav	osastav	omastav	osastav
maja	maja	maja/de	maju
kalju	kalju/t	kalju/de	kalju/sid
aasta	aasta/t	aasta/te	aasta/id

Sõnad *maja, kalju* ja *aasta* on kõik kahesilbilised, aga käänduvad erinevalt. Millest on siin erinevus tingitud?

	Ainsuse		Mitmuse	
nimetav	omastav	osastav	omastav	osastav
suvi	suve	suve	suve/de	suve/sid
kõne	kõne	kõne/t	kõne/de	kõne/sid

Mõlemad sõnad — *suvi* ja *kõne* — ühtivad silpide arvus (2) ja vältes (1), aga käänamises erinevad (ains. *os.* on sõnal *suvi* lõputa, sõnal *kõne* aga *t*-lõpuline). Siin põhjustab erineva käänamise asjaolu, et sõna *suvi* ei lõpe ainsuse nimetavas *e*-ga, *kõne* aga lõpeb.

Sõnade tüüpkondadesse jaotumise ja seega erineva käänamise põhjustavad

1) **astmevaheldus,**
2) **silpide arv ainsuse omastavas,**
3) **välde ja**
4) **mõningatel juhtudel ainsuse nimetava lõpphäälik.**

Tüüpkondadel on oma nimed. Neid nimetatakse ühe tüüpkonda kuuluva sõna järgi. See sõna esindab tervet tüüpkonda ja näitab ühtlasi ka käänamisviisi. Seda nimetatakse **tüüpsõnaks**. Nii nagu käändub tüüpsõna, nõnda käänduvad kõik samasse rühma kuuluvad sõnad peale väheste erandite.

Tüüpkondi on tarvis tunda, sest muidu ei saa õiget käänamist ära õppida.

Järgnevas asumegi käänamise õppimisele. Sõnad, mille käänamises sa eksid, kirjuta grammatika vihikusse ja pea nende õige käänamine meeles.

KUU-tüüpkond.

Häälda järgnevaid sõnu nimetavas ja omastavas ning otsusta, mis on neile kõigile ühist:

maa, tee, soo, suu, puu, luu, truu, jää, töö, öö;

koi, krae, või, prii, pii, süü, püü, patarei, kantselei, papagoi, nõu.

Mis kääne on: *tee, truu, krae, kakao*?

Miks sõnad *hoog* (om. *hoo*), *ma* (= mina) ja *mõte* ei kuulu *kuu*-tüüpkonda? Miks ei kuulu *kuu*-tüüpkonda *sai, õu, kõu* ja *soe*?

KUU-tüüpkonda kuuluvad astmevahelduseta sõnad, mille ainsuse nimetav ja omastav lõpevad pika täishäälikuga või diftongiga.

Harjutus 13. Leia järgnevate sõnade hulgast *kuu*-tüüpi sõnad.

Hea, vöö, lai, ilu, patarei, loterii, mai, Mai, Kai, rüü, pea, või, vai, nui, palee, pere, maja, muu, kee, käi, põldpüü.

Harjutus 14. Kirjuta järgnevatest vanasõnadest ainsuse nimetavas välja *kuu*-tüüpi sõnad (neid on kokku 10). Pealkirjaks: *Kuu-tüüpi sõnad.*

1. Kui igaüks teeb oma tööd, siis on kõik asjad majas head. 2. Küll nõu nõmmed künnab, aru maad äestab. 3. Hea pea toidab paremini kui sada kätt. 4. Metsa ei veeta puid ja kaevu ei veeta vett. 5. Hakka ikka enne ujuma, kui vesi suhu tuleb. 6. Sööda siis veel koera, kui hunt aia taga! 7. Ööl üheksa poega, päeval mitu mõtet. 8. Aja muid, astu ise; käsi teisi, käi ise. 9. Haridus on jõud.

Vaatle, kuidas *kuu*-tüüpi sõnad käänduvad.

	kuu	**soo**	**koi**
Ains. omast.	**kuu**	**soo**	**koi**
„ osast.	**kuu/d**	**soo/d**	**koi/d**
„ sisseütl.	**kuu/sse**	**soo/sse** e. **so/hu**	**koi/sse**
Mitm. omast.	**kuu/de**	**soo/de**	**koi/de**
„ osast.	**kuu/sid** e. **ku/id**	**so/id**	**koi/sid**
„ sisseütl.	**kuu/de/sse**	**soo/de/sse**	**koi/de/sse**

Millest tunned ära ainsuse sisseütleva, mitmuse omastava, mitmuse osastava käände?

KUU-**tüüpi sõnadel** on
ains. osastav *d*-lõpuline (**kuu/d**),
ains. sisseütlev enamasti *sse*-lõpuline (**kuu/sse**),
mitm. osastav kas *id*- või *sid*-lõpuline (**ku/id** e. kuu/sid, **koi/sid**),
mitm. tunnuseks alati *-de* (**kuu/de**).

Ainsuse osastavas moodustavad erandi kaks sõna: **au** ja **nõu**. Neil on ainsuse osastav lõputa, ilma *d*-ta, näit. *Ta andis mulle*

head n õ u. Katsete tegemisel kasutasime k l a a s n õ u. See valmistas talle suurt a u.

Ülesanne. Ütle peatüki algul toodud sõnade ainsuse osastav.

Ainsuse sisseütlev on sõnadel *soo, suu* ja *pea* kahesugune: *soosse* ja *sohu, suusse* ja *suhu, peasse* ja *pähe.* Vorme *sohu, suhu* ja *pähe* tarvitatakse küsimuse *kuhu?* korral, näit. *pani kompveki s u h u, mindi s o h u heina tegema, pani mütsi p ä h e.*

Mitmuse osastav on diftongiga ja pika *ii* ning *üü*-ga lõppevatel sõnadel, välja arvatud *hea* ja *pea,* alati *sid*-lõpuline *(koi/sid, krae/sid, nõu/sid, püü/sid),* teistel sõnadel enamasti *id*-lõpuline *(ma/id, tö/id, lu/id, pä/id, hä/id),* kuid vähestel siiski *sid*-lõpuline *(jää/sid, kee/sid, büroo/sid).* Mõnel üksikul sõnal on kahesugune mitmuse osastav *(tee/sid* e. *te/id, kuu/sid* e. *ku/id, idee/sid* e. *ide/id).*

Ülesanne. Ütle peatüki algul toodud sõnade ainsuse sisseütlev ja seejärel mitmuse omastav, sees- ja seestütlev.

Harjutus 15. A. Kirjuta ainsuse osastav ja mitmuse omastav sõnadest *puu, soo, suu, maa, koi, kantselei, partei, nõu.* (Mis on neil käänetel ühist? Milline teine sõna käändub samuti nagu *nõu?*)

B. Kirjuta mitmuse osastav sõnadest:

puu, luu, tee, öö, pea, hea;
kaelakee, põldpüü, rüü, trikoo, armee, krae.

(Milline erinevus on nende kahe rühma sõnadel?)

PESA-tüüpkond.

Järgnevad sõnad kuuluvad *pesa*-tüüpkonda. Ütle neist ainsuse nimetav, omastav ja osastav ning selgita, millest võib neid sõnu ära tunda.

Kana, muna, kala, säga, oda, riba, koma, sama, oma, isa, ema, onu, tädi, kino, elu, ilu, vilu, õli, tragi, nimi (om. *nime), suvi (suve), tüvi (tüve), hani (hane), lävi, süli.*

Eesti keeles lõpevad sõnad ainsuse nimetavas kas kaashäälikuga või täishäälikuist *a, e, i* või *u*-ga (harvadel juhtudel ka mõne teise täishäälikuga). Selgita, missuguse täishäälikuga *pesa*-tüüpi sõnad ainsuse nimetavas ei lõpe.

Miks *pesa*-tüüpkonda ei kuulu: a) *pere, ime, male,* b) *aasta, kalju, tubli,* c) *hele, rabe, ase,* d) *mägi, jõgi, rada,* e) *kiri, meri?*

PESA-tüüpkonda kuuluvad astmevahelduseta 2-silbilised I-vältelised sõnad, mille nimetav ei lõpe *e*-ga.

Harjutus 16 (suuline). Leia järgnevatest vanasõnadest *pesa*-tüüpi sõnad.

1. Igal linnul oma lend, igal lapsel oma töö. 2. Ükski kivi ei tõuse ilma tõstmata. 3. Kel janu, sel jalad. 4. Häda ajab härja kaevu, nälg hundi külasse. 5. Põllu nägu näitab põllumehe tegu. 6. Suur laev mingu merele, lootsik jäägu randa. 7. Ega vana koer valet ei haugu. 8. Kordamine on õppimise ema. 9. Aega ei saa raha eest osta. 10. Terav nuga lõikab suurema tüki. 11. Üks pääsuke ei too veel suve. 12. Kus sõda, seal häda. 13. Kõrtest kubu korjatakse. 14. Hea sõna on parem kui sada rubla raha. 15. Parem pala heaga kui kõhutäis vihaga.

Harjutus 17. Kirjuta välja *pesa*-tüüpi sõnad. Pealkirjaks: *Pesa-tüüpi sõnad.*

Karu, vagu, rabe, tuvi, võte, roosa, nagi, rada, kevad, huvi, tõbi, abi, kadakas, tark, taba, ese, kirju, kõne, kivi, vari, elamu, vanaema, kena, kiri, savi, kabe, veski, ilu, tuba, maja, nimi, vali, valu, sadu, tungaltera, kasesalu.

Vaatle, kuidas *pesa*-tüüpi sõnad käänduvad.

	pesa	**muna**	**kala**	**nimi**
Ains. omast.	**pesa**	**muna**	**kala**	**nime**
„ osast.	**pesa**	**muna**	**kala**	**nime**
„ sisseütl.	**pesasse** e. **pessa**	**munasse**	**kalasse**	**nimesse**
Mitm. omast.	**pesa/de**	**muna/de**	**kala/de**	**nime/de**
„ osast.	**pesa/sid** e. **pesi**	**muna/sid** e. **mune**	**kala/sid** e. **kalu**	**nime/sid**
„ sisseütl.	**pesa/de/sse**	**muna/de/sse**	**kala/de/sse**	**nime/de/sse**

Missugused käänded langevad ühel ja samal sõnal vormiliselt ühte?

Mis käändes on sõnad *karu, tuvi, tüvi, tüve*?

PESA-tüüpi sõnadel on

ains. osastav lõputa (**pesa**),
mitm. osastaval lõpuks *-e, -i, -u* või *-sid* (**mune, pesi, kalu; nimesid**),
ains. sisseütlev harilikult *sse*-lõpuline (**muna/sse**) ja üksikutel sõnadel selle kõrval ka lõputa (**pessa**),
mitm. tunnuseks *-de* (**pesa/de**).

Harjutus 18. Kirjuta peakäänded ning tõmba ainsuse ja mitmuse osastavale laineline joon ning mitmuse tunnusele kriipsuke alla. Pealkirjaks: *Pesa-tüüpi sõnade käänamine.*

Tara, oda, koma, valu, karu, kulu, lõvi, säga, riba, lävi, nõukogu.

Näidis: **tara,** tara, tara, tarasse, tarade, *tarasid,* taradesse.

Pea meeles! 1. **Mitmuse osastava** lõpuks on kas *e, i, u (kive, pesi, sõnu)* või *-sid. -sid* asemel ära tarvita *-si,* mis kirjakeeles käändelõpuna ei esine. Õige on: *onu/sid, tädi/sid, tragi/sid, kino/sid, kujusid, nimesid, tüvesid, hanesid, huvisid* e. *huve* jne.

2. **Ainsuse osastav** on lõputa. Oht eksida on sõnades **isa, ema, onu, tädi, tragi, nagi** ja **suvi.**

Leia lauseid, kus need sõnad on ainsuse osastavas.

Ainsuse osastavas moodustavad erandi 6 sõna: **tuli, meri, veri, lumi, uni, mõni.** Nende ainsuse osastav on *d*-lõpuline: *tul/d, merd, verd, lund, und, mõnd* (võib olla ka *mõnda*).

3. Mida näitavad nooled?

pesa	metsa/salu	maja	meri
↓	↓	↓	↓
pessa	metsa/sallu	majja	merre

Ainsuse lõputa sisseütlevas esineb sisekonsonant ülipikana *(pesa — pessa, maja — majja, lumi — lumme). d*-häälikut sisseütleva lõpus ei ole. Niisiis: *läksime merre suplema; viskasin puid tulle; kukkus lumme; vajus sügavasse unne.*

Ülesanne. Ütle ainsuse lõputa sisseütlev.

Kino, vilu, toru, kivi, rivi, talu, maja, oja, tüli, saba, muda, meri, tuli, veri.

4. Sõnast **kodu** on ainsuse sisseütlev küsimuse *kuhu?* korral *koju: lähme koju* (kuhu?), *hakkame koju* (kuhu?) *minema.*

Ära aja sisseütlevat segi omastavaga!

Ains. omastav — **kodu,** näit. *kodu* (mille?) *lähedal; hakkasime kodu poole* (mille poole?) *astuma.*

Ains. sisseütlev — **koju,** näit. *tõttasime koju; varsti tuleb ka isa koju; laps igatses koju* (seega ka *kojuigatsus*).

Sees- ja seestütlev on kahesugune:

seesütlev — *kodus* e. *kodu,*
seestütlev — *kodust* e. *kodunt.*

5. Nagu teistelgi *pesa*-tüüpi sõnadel, nõnda jääb ka sõnadel **nüri, südi, mõru, vilu** ja **tragi** tüvi kõigis käänetes samaks (silpi *-da* ei tule juurde).

Õige on seega: *nüri/l (noal), nüri/d (käärid), südi/ks (poisiks), mõru/st (maitsest), mõru (näoga), vilu/d (ilmad), tragi/d (lapsed).*

6. Murdeti jäetakse tihti sõnades **tüvi** ja **hani** *i* kõigis käänetes püsima.

i esineb neil sõnadel ainult ainsuse nimetavas, kuna kõigis teistes käänetes on e, näit. *(jämeda) tüve, (jämedas) tüves, (selle) hane, (seda) hane, hanesse, haneks, hanedele* jne.

Niisiis **õige on:**

1) **kino/sid, kuju/sid, nime/sid, tüve/sid;**
2) ootasime **isa, ema, onu, tädi, suve;** kaks **tragi** poissi;
3) astus **majja,** läks **merre** suplema, viskas **tulle;**
4) läks **koju;** läks **kodu poole;**
5) **mõru/st** (maitsest), **nüri/l** (noal), **vilu/d** (ilmad), **tragi/d** (lapsed);
6) hani, (selle) **hane,** (seda) **hane,** (rasket) puu**tüve.**

Harjutus 19. Kirjuta peakäänded. Pealkirjaks: *Pesa-tüüpi sõnade käänamine.*

Tera, kala, tädi, tragi, nüri, nagi, suvi, lävi, tüvi, hani, meri, veri, ema, oja, maja.

Harjutus 20 (suuline). Tarvita õigesti *pesa*-tüüpi sõnu; anna põhjendus.

1. See oli talle nagu (hani) selga vesi. *(Kõnekäänd.)* 2. Ära kanna vett (meri). *(Vanasõna.)* 3. Pea ei oota (saba) järele. *(Kõnekäänd.)* 4. Vaevalt oli Illimar pea välja pistnud, kui ta ka (ema)

nägi. *(Fr. Tuglas.)* 5. Kaks last oli ta üles kasvatanud kolhoosides, kus alles hakati ehitama (koolimajad, klubid, raamatukogud). *(A. Saar.)* 6. Lapsed ootasid kärsitult (onu) (kodu). 7. Kui lõke oli kustutatud, hakkasid pioneerid reipalt (kodu) poole astuma. 8. Oma eestkostmisega valas Sammas ainult (õli) (tuli). *(H. Leberecht.)* 9. Kui kõike (hüva) on maitstud, siis koopasse magama! *(R. Roht.)* 10. Hõõgus tasuiha, lõi võimsaks leegiks puhuti, kuid ikka ülestõusuviha taas (vereoja) uhuti. *(P. Rummo.)* 11. Ümberringi on palju võõraid (tädid) ja (onud), kõik aina vaatavad teda. *(E. Maasik.)* 12. Kuna mäger Urask oli harjunud koopas magama, siis polnud temal (vilu — *mitm. alalütl.*) hilissuve öödel sugugi kerge põõsa all olla. *(R. Roht.)* 13. (Isa) nägi ta tõepoolest harva. 14. Sa tunned ise (vana merekaru) Jooksonit? *(Fr. Tuglas.)* 15. Lehmaga kõrvu (kodu) poole minnes pani perenaine talle käe selga. *(A. H. Tammsaare.)*

Harjutus 21 (suuline). Tarvita õigesti *kuu-* ja *pesa*-tüüpi sõnu. 1. Hävitav pilk tabas vaest Kentuki (Lõvi). *(O. Luts.)* 2. «Mina pole (kruvid) võtnud,» ulgus poiss. *(A. H. Tammsaare.)* 3. Ja ta hakkas kisendama, ta hüüdis esiti huupi, siis (ema, isa) ja (tädi) ning siis jälle huupi. *(Fr. Tuglas.)* 4. Sepp Villu sammus tuntud teerada mööda (kodu) poole. *(E. Bornhöhe.)* 5. Vanaisa andis meile tihti (hea nõu). 6. Ära tee nii (mõru nägu)! 7. Meil on mitu agarat ja (tragi) isetegevuslast. 8. Tuul vingus (puud) okstes. 9. Nelja nurka ehivad (nüri) tornid ja katuse keskpaika tore kuppel. *(E. Vilde.)* 10. Üks kuldnokk ei too veel kevadet ega pääsuke (suvi). *(Vanasõna.)* 11. Esikus ei olnud ühtki (nagi). 12. Püünised lasti (meri) ja siis sõideti (kodu). 13. Kui kombain lõpetas töö, hakati (kodu) poole astuma. 14. Eile nägin jälle seda meeldivat ja (kena) inimest.

KÕNE- ja TUBLI-tüüpkond.

Häälda järgnevaid sõnu ainsuse nimetavas ja omastavas ning selgita, mis on neil sõnadel ühist.

KÕNE-**tüüpkond**: *pere, võre, nire, tare, kere, mure, ime, jume, sine, vene, Mare, Eve*;

TUBLI-**tüüpkond**: *kalju, roosa, lilla, kitsi, ratsu, kiisu, summa, juuli, neiu, piiga, draama, manna, foto, auto, polka, Linda, Anne, Aavo, Valga, Narva.*

Kas need on astmevahelduslikud või astmevahelduseta sõnad? Missugused käänded langevad ühel ja samal sõnal ühte? Mitu silpi on neil nimetavas ja omastavas käändes? Millises vältes nad on? Millise häälikuga nad nimetavas lõpevad?

KÕNE-**tüüpkonna sõnad on astmevahelduseta, 2-silbilised, I-vältelised; nimetavas lõpevad nad** *e*-**ga;**

TUBLI-**tüüpkonna sõnad on samuti astmevahelduseta ja 2-silbilised, kuid II-vältelised.**

Miks *ehe* (om. *ehte*), *tuli, nobe (nobeda), sile, raske* ei kuulu *kõne-* ega *tubli*-tüüpkonda? Miks *ime* kuulub, aga *nimi* (om. *nime*) ei kuulu *kõne*-tüüpkonda? Miks *kitsi* kuulub, aga *veski* ei kuulu *tubli*-tüüpkonda?

Missugused kaasõpilaste ees- ja perekonnanimed kuuluvad *kõne-* või *tubli*-tüüpi sõnade hulka?

Vaatle *kõne-* ja *tubli*-tüüpi sõnade käänamist.

	kõne	**tubli**
Ains. omast.	**kõne**	**tubli**
„ osast.	**kõne/t**	**tubli/t**
„ sisseütl.	**kõne/sse**	**tubli/sse**
Mitm. omast.	**kõne/de**	**tubli/de**
„ osast.	**kõne/sid**	**tubli/sid**
„ sisseütl.	**kõne/de/sse**	**tubli/de/sse**

Millest tunned ära ainsuse osastava? sisseütleva? mitmuse osastava? omastava?

KÕNE- **ja** TUBLI-**tüüpi sõnadel on**

a i n s. o s a s t a v *t*-lõpuline (**kõne/t**),
a i n s. s i s s e ü t l e v *sse*-lõpuline (**kõne/sse**),
m i t m. o s a s t a v *sid*-lõpuline (**kõne/sid**),
m i t m. t u n n u s e k s *-de* (**kõne/de**).

Ülesanne. Kääna suuliselt kõigis ainsuse ja mitmuse käändeis sõnu *pere, võre, nire, tõmmu, summa, auto.*

Pea meeles! 1. **Mitmuse osastava lõpuks on kõigil** *kõne-* **ja** *tubli-***tüüpi sõnadel -sid.**

Ülesanne. Ütle kõigist peatüki algul toodud *kõne-* ja *tubli-*tüüpi üldnimedest mitmuse osastav. Moodusta suuliselt lauseid, kus sõnad *mure, ime, lilla, foto* ja *auto* on mitmuse osastavas.

2. Et **ainsuse osastav** on *kõne/t, pere/t* jne., seepärast on õige ka *(seda) tare/t, võre/t, sine/t, nire/t, kere/t, vene/t.*

Ainult sõnal **kahju** ja enamasti ka sõnal **rubla** on ainsuse osastav lõputa: *(suurt) kahju, (kolm) rubla.*

Ülesanne. Ütle peatüki algul toodud *kõne*-tüüpi sõnadest ainsuse osastav. Moodusta suuliselt lauseid, kus sõnad *tare, võre* ja *sine* on ainsuse osastavas.

3. Sõna **palju** on II-välteline ning kuulub *tubli*-tüüpkonda.

kalju/**t**	kalju/**de**	kalju/**sid**
↓ ↓	↓ ↓	↓ ↓
palju/**t**	palju/**de**	palju/**sid**

Mida näitavad siin nooled?

Ülesanne. Ütle kõigist peatüki algul toodud *kõne-* ja *tubli*-tüüpi sõnadest mitmuse omastav.

Niisiis **õige on**

1) **kõne/sid, pere/sid, mure/sid, foto/sid, auto/sid** jne.;
2) (seda) **tare/t, võre/t, sine/t, nire/t, kere/t, jume/t** jne. (erandid: *kahju* ja *rubla*);
3) **palju/de, palju/de/st, palju/de/le, palju/sid** (II välde!).

Harjutus 22. Kirjuta tüüpsõna (sulgudes) ja peakäänded.

Roosa, summa, kalju, palju, võre, jume, lilla, auto, foto, mure, kere, tare (ains. sisseütl. võib olla nii *taresse* kui ka *tarre*), pere (ains. sisseütl. võib olla samuti kahesugune), ratsu, piiga.

N ä i d i s: **tõmmu** *(tubli), tõmmu, tõmmut, tõmmusse, tõmmude, tõmmusid, tõmmudesse.*

Ülesanne. Moodusta suuliselt lauseid, kus *tubli*-tüüpi sõnad on kord ainsuse osastavas, kord mitmuse nimetavas.

Harjutus 23. Leia järjekorras *kuu-, pesa-, kõne-* ja *tubli*-tüüpi sõnad ning ütle neist peakäänded.

Soo, raba, põldpüü, vile, kaabu, tala, tuli, luu, kilu, draama, pere, maa, tammetõru, võre, võru, kitsi, kalju, valu, ime, luukere, hapu, südi, nõu, kiisu, nüri, koi, manna, suu, suvi, koma, mure, neiu, tuvi, kahju, meri.

Harjutus 24. Pane sulgudes olevad *kuu-, pesa-, kõne-* ja *tubli*-tüüpi sõnad vajalikku käändesse. Pealkirjaks: *Kordav harjutus.*

1. Ootasime (ema) ja (Aino) koju. 2. Meie salgas on mitu (tubli) ja (tragi) pioneeri. 3. Aparaadist kostis tükike muusikat, tükike (kõne), raginat ja (vile). *(J. Semper.)* 4. Märtsis lakkasid sajud, (puud — *mitm. sisseütl.*) ilmus pungade (lilla — *ains. os.*). *(Fr. Tuglas.)* 5. Tumedatelt kohevatelt kuuskedelt langes krae vahele külmi (veenired). *(H. Leberecht.)* 6. Aeg annab (hea nõu), pikk meel talitab palju asju. *(Vanasõna.)* 7. Kes (kahju) kardab, see (kasu) ei saa. *(Vanasõna.)* 8. Ühtaegu pidas vana kapten teraselt silmas kitsast (suitsuvine). *(E. Männik.)* 9. Rahva hulgas juhtus Aime ka (oma tädi) nägema. 10. Kas sa tahad (hapud) õunu? 11. Aktusel kuulsime (hea viiulisoolo). 12. Seal seisavadki reas (auto). 13. (Tublid) töölisi premeeriti. 14. Nõukogude Liidus kulutatakse haridusele suuri (summad).

NUMBER-, AASTA- ja ÕPIK-tüüpkond.

Häälda järgnevaid sõnu ainsuse nimetavas ja omastavas käändes. Millest tunned säärased sõnad ära?

NUMBER-**tüüpkond:** *kindel, pähkel, kukkel, koppel, mantel, kringel, koorem, vaagen, maaler, ankur, liiter, suhkur, kelder, kohver, laager, kukkur, vapper, Peeter, Kaarel, Mihkel;*

AASTA-**tüüpkond:** *söökla, võitja, vahva, julge, raske, reede, veski, voodi, väeti, tasku, Tartu, Pärnu, loeng, aus, õel, kõrb, pärl, töökas, takjas, pruunjas;*

ÕPIK-**tüüpkond:** *vihik, kaasik, lemmik, raamat, nädal, usin, ilus, kevad, sadam, kalur, kaevur, lahing, porgand, treial, oherdi, osuti,*

lage (om. *lageda*), *pime, hele, rabe, ase (aseme), tase, habe, asjatu, mõttetu, kirjeldamatu, seitsmes, kaheksas, viljakas, labidas, sipelgas.*

Mis on kõigil *number*-tüüpi sõnadel ühist? Miks *küünar* ja *sammal* ei kuulu *number*-tüüpi? Leia lisaks *number*-tüüpi sõnu.

Mis on *aasta*-tüüpi sõnadel ühist *number*-tüüpi sõnadega ja mille poolest nad neist erinevad? Leia lisanäiteid.

Mis iseloomustab *õpik*-tüüpi sõnu? Mitu silpi on neil ainsuse omastavas? Missuguses vältes esinevad need sõnad? Kas *maja* ja *hele* kuuluvad *õpik*-tüüpkonda? Põhjenda. Leia *õpik*-tüüpi sõnade kohta lisanäiteid.

NUMBER-**tüüpkonda kuuluvad astmevaheldusega 2-silbilised III-vältelised sõnad, mis ainsuse nimetavas lõpevad** *l, m, n* **või** *r*-**ga.**

AASTA-**tüüpkonda kuuluvad teised astmevaheldusega 2-silbilised III-vältelised sõnad.**

ÕPIK-**tüüpkonda kuuluvad astmevaheldusega 3- ja enamasilbilised sõnad** (vältest sõltumata).

Pea meeles! Silpide arv võetakse ainsuse omastavast.

Harjutus 25. Kirjuta sõnad tüüpkondade järgi rühmiti:

pulber, tige, viies, selge, kuppel, redel, klamber, haige, kaalikas, saav, kangur (om. kangru), kampsun, looming, mööbel, ese (om. eseme), alistamatu, putukas, alasi, loend, rabe, süda, pioneerilaager, trikkel, kolhoosnik, äge, vanker.

Näidis.

Number-tüüp: .....

Aasta-tüüp: .....

Õpik-tüüp: .....

Harjutus 26. Järgnevate sõnade hulgas on 7 *number*-tüüpi, 6 *aasta*-tüüpi ja 11 *õpik*-tüüpi sõna. Leia need (pane tähele muu hulgas ka astmevaheldust!).

Naaskel, peenar, ämber, väle, kurb, kübe, pere, teostamatu, valkjas, mädal, kõrge, tõmmu, vabrik, tase, liige, maaler, peitel, tungal, kivi, allikas, hõre, nire, teema, kõrge, lohutamatu, heeringas, liivakõrb, haavel, tuuker, kangur, tütar, reede, õel, nõel, rätik.

Vaatle, missugune on *number-*, *aasta-* ja *õpik*-tüüpi sõnadel
1) ainsuse osastava lõpp,
2) ainsuse sisseütleva lõpp,
3) mitmuse osastava lõpp ja
4) mitmuse tunnus.

Missugusele käändele liituvad *number*-tüüpi sõnadel ainsuse osastava lõpp ja mitmuse tunnus?

number	**aasta**	**õpik**
numbri	**aasta**	**õpiku**
numbri/t	**aasta/t**	**õpiku/t**
numbri/sse	**aasta/sse**	**õpiku/sse**
numbri/te	**aasta/te**	**õpiku/te**
numbre/id	**aasta/id**	**õpiku/id**
numbri/te/sse	**aasta/te/sse**	**õpiku/te/sse**
e. **numbreisse**	e. **aastaisse**	e. **õpikuisse**

Mis on ühist ainsuse osastava lõpul ja mitmuse tunnusel?

NUMBER-, AASTA- ja ÕPIK-**tüüpi sõnadel on**
ains. os. lõpuks **-t (aasta/t),**
ains. sisseütl. lõpuks **-sse (aasta/sse),**
mitm. os. lõpuks **-id (aasta/id),**
mitm. tunnuseks **-te (aasta/te).**

Number-tüüpi sõnadel liituvad ainsuse osastava lõpp *-t* ja mitmuse tunnus *-te* ainsuse **omastava tüvele (numbri+t, numbri+te).**

i-tüvelistel sõnadel muutub *i* mitmuse osastavas *e*-ks: **veski — veske/id,** *lennuki — lennuke/id.*

Ülesanne. Jätka suuliselt, tarvitades peatüki algul näidetena toodud *number*-tüüpi sõnu:
numbri — numbrit — numbrite, kindla — kindlat — kindlate . . .

Ülesanne. Ütle peakäänded.

Peegel, ankur, vimpel, vaagen; julge, kauge, müüja, aus; tänav, põrand, vihik, tõlvik, sputnik, kaheksa, üheksa, masin, lennuk.

Pea meeles! 1. Sõnadel **väle, mahe, tume, lage, rabe, tige, äge, hõre, tore, kole, kõle** jts. tuleb alates omastavast juurde silp **-da-**.

väle — väle**da**, väle**dat**, väle**date**
pime — pime**da**, pime**dat**, pime**dates**
sale — sale**da**, sale**dat**, sale**datest**
tume — tume**da**, tume**dat**, tume**datele**
äge — äge**da**, äge**dat**, äge**datel**

2. **matu-** ja **tu**-liitelised sõnad käänduvad täpselt nagu *õpik*.
Et on *õpiku***/t**, *õpiku***/te**, siis on õige ka
*asjatu***/t**, *kasutu***/t**, *paratamatu***/t**, *lahendamatu***/t**;
*asjatu***/te**, *kasutu***/te**, *paratamatu***/te**, *lahendamatu***/te**.

Ülesanne. Ütle mitmuse seestütlev sõnadest *mahe, rabe, kibe, kade, sõge* (=pime), *kohe* (=pehme, näit. värske lumi), *tine* (=kahvatuhall, summutatult kõlisev), *vahe* (=terav, näit. vikat), *kobe* (=kohev), *sume* (=hämar ning mahe); *rahutu, kahvatu, vilumatu, nähtamatu, kirjeldamatu, murdumatu, lahutamatu, oskamatu.*

Ülesanne. Ütle eespool näidetena toodud *number*-tüüpi sõnadest mitmuse omastav ja alaleütlev.
Ütle näidetena toodud *aasta-* ja *õpik*-tüüpi sõnadest algul ainsuse osastav, seejärel mitmuse omastav ja saav (jälgi hoolega käändelõppe ja mitmuse tunnust).

Harjutus 27. Moodusta lauseid, kasutades selleks sõnu antud tulpadest nii, et teise tulba sõnad on ainsuse osastavas.

parandama	mantel
hiivama	pulber
õmblema	kringel
pesema	kohver
tarvitama	kahvel
kandma	ankur
küpsetama	korsten
võtma	vaagen

Harjutus 28. Moodusta suuliselt lauseid, kus sõnad *osav ronija, huvitav koosolek, väle tüdruk, raske kohver, rahutu rändur, muretu aasta* ja *kartmatu sõdur* on ainsuse osastavas ja mitmuse nimetavas.

Vaatle, kuidas moodustatakse *number-*, *aasta-* ja *õpik*-tüüpi sõnadest *i*-mitmuse käänded.

aastai/d	kohvrei/d	vabrikui/d
↓	↓	↓
aastai/sse	kohvrei/s	vabrikui/st

Ütle reegel.

Ülesanne. Ütle mitmuse osastav ja mõni *i*-mitmuse kääne alates sisseütlevast kuni saavani:

avar spordiväljak, äge lahing, töökas maaler, usin kalur, huvitav raamat, lage kõrb.

Harjutus 29. Ütle tüüpsõna ja peakäänded.

Kamber, poogen, sahtel, peegel, haigla, voodi, aus, kõrb, mõis, küps, kevad, ootamatu, mõttetu, kuulmatu, tänamatu, muhe, sile, tore, jahe, lahe.

Meenutamiseks. Miks kirjutame *kopli, kuplid, nukrast, kuklile,* kuigi siin sõna sees olevat *p*-d ja *k*-d hääldame ülipikalt? Leia veel sellekohaseid näiteid.

Harjutus 30. Kirjuta sulgudes antud sõnad vajalikus käändes.

1. Kolhoos müüs tänavu (kartul) üle saja tonni. 2. Et riided töö juures ei määrduks, tuleb kanda (kittel). 3. Ruumis oli mingit mulle (tundmatu) lõhna. 4. Noored aednikud osutusid (väsimatu) töömeesteks. 5. Kaugelt kostis (tume mürin). 6. Selles teoses jutustatakse paljude (vapper sõdur) kangelastegudest. 7. Vahel sai ta hakkama otse (lubamatu) tegudega. 8. Mulle meeldis kuulata onu (muhe) juttu. 9. Tuul mängis tüdruku (hele) juustega. 10. Väsinud (matkajad) magasid (raske) und. 11. Mõlemal pool (tänav) olid (kõrge) majad. 12. Kass tuli lähemale oma (kuulmatu) sammudega. 13. Läbi okste paistis tükike (pilvitu) taevast. 14. Värskes seinalehes on meie klassist kaks (huvitav artikkel). 15. Lõpuks anti (edukad võistlejad) kätte auhinnad.

Harjutus 31 (suuline). Asenda sõrendatult trükitud sõnad teiste, lähedase tähendusega *number-*, *aasta-* või *õpik*-tüüpi sõnadega.

1. H ä m a r a t e l suveõhtutel avanes siit suurepärane vaade kolhoosikeskusele. 2. Aas kirendas p a l j u d e s t lilledest. 3. P e h m e s lumes on raske sammuda. 4. See oli keegi m u s t a d e juustega poiss. 5. Seal oli palju m i t t e v a j a l i k k u

saginat. 6. Endiste m i t t e m i d a g i k a s v a t a v a t e soode asemel laiuvad nüüd põllud. 7. Ekskursioonil nägin esmakordselt a v a r a t merd. 8. Metsa tagant kostis mingit s u m m u t a t u l t k õ l a v a t heli. 9. Kolonni eesotsas marssisid s i h v a k a d rahvarõivais neiud. 10. Kes meist ei hindaks t u g e v a t sõprust! 11. Toho p i m e d a d, mis juttu te nüüd ajate! 12. Ats jäi hetkeks vaatama v i l g a s t e oravate hüplemist puudel. 13. Aedvili armastab p e h m e t mulda. 14. Peebust ja Arvost said a l a t i k o o s v i i b i v a d sõbrad.

Täiendavaid märkusi.

1. Sõnu **vanker** ja **korsten** tuleb hääldada III vältes; nagu tüüpsõnal *number*, nõnda liituvad ka neil sõnadel ainsuse osastava lõpp *-t* ja mitmuse tunnus *-te* **ainsuse omastava** tüvele.

Et on *(seda) numbri/t, (nende) numbri/te*, siis on õige ka

(seda) vankri/t, (nende) vankri/te,
„ korstna/t, „ korstna/te.

2. Sõnas **kolhoosnik** tuleb 2. silbi *o*-d hääldada II vältes. See sõna käändub nagu *õpik*. Vrd.

õpiku/t	õpiku/te	õpiku/id
↓	↓	↓
kolhoosniku/t	kolhoosniku/te	kolhoosniku/id

Mida näitavad siin nooled?

3. Sõna **rätsep** ei ole liitsõna, hääldub II vältes ja käändub astmevahelduseta sõnana: *rätsepa, rätsepat, rätsepate, rätsepaid, rätsepatest.*

II vältes hääldub ka sõna **taldrik,** seepärast on õige *taldrikut, taldrikute* jne.

4. Sõnadel **palitu, osuti, alasi** ja **oherdi** on ainsuse nimetav omastava sarnane, näit. *tal oli seljas lühike p a l i t u; suur o s u t i liigub väikesest kiiremini; keset sepikoda oli a l a s i; o h e r d i on tööpingil.*

5. Sõna **mõlema/d** on *a*-tüveline (üheski käändes ei puudu *a*): *mõlemal vennal, mõlemast vihikust, mõlemaks juhuks, mõlemaid töid.* Sel sõnal puudub ainsuse nimetav.

6. Sõna **süda** käändub nii: *süda, südame, südant, südamesse, südamete, südameid.*

7. Rühmal *õpik*-tüüpi sõnadel, mille **nimetav on 2-silbiline, I-välteline ning lõpeb** *e*-ga, tuleb omastavas juurde *-me*, nagu *ese* (om. *eseme*), *ase, ige, sade, säde, kübe, habe, tühe, ahervare.* Neil puudub *-me* ainsuse osastavas, seega on õige: *(seda) eset, aset, iget, sädet, tühet, ahervaret.* Kõigis teistes käänetes peale ainsuse nimetava ja osastava on *-me* olemas, näit. *asemel, asemete, asemeid, asemeteta* jne.

8. Rida *aasta-* ja *õpik-tüüpi* sõnu lõpeb ainsuse **nimetavas häälikutega** *-as*, nagu *töökas, pruunjas, takjas, viljakas, purjekas, labidas, allikas, sipelgas, äädikas.* Neil sõnadel esineb *s* ainult ainsuse nimetavas, kuna kõigis teistes käänetes see puudub. Õige on seega: *(seda) purjekat, liblikat, labidat, sipelgat, heeringat* jne.

Ülesanne. Ütle ainsuse osastav sõnadest *toomingas, viljakas, kasukas, putukas, pihlakas, töökas, haldjas, elukas, majakas, pirukas.*

Niisiis **õige on**

1) (seda) aasta/**t** — (need) aasta/**d**, (seda) mantli/**t** — (need) mantli/**d**, (kolm) nädala/**t** — (need) nädala/**d** (ains. osastavas **-t, mitm. nimetavas -d**);

2) numbri — **numbri/t,** suhkru — **suhkru/t,** vaagna — **vaagna/t,** kahvli — **kahvli/t** jne.;

3) õpiku/**te**, kaevuri/**te**, asjatu/**te**/s, kirjeldamatu/**te**/st, murdumatu/**te**/le (mitmuse tunnuseks **-te**);

4) ase, aseme, **aset,** asemesse, asemete; ese, eseme, **eset;** säde, sädeme, **sädet;** kübe, kübeme, **kübet** jne.;

5) purjekas — (seda) **purjeka/t,** samuti **liblikat, labidat, pirukat** jne.;

6) väle — väle**da,** pime — pime**da**/t, äge — äge**da**/sse, hele — hele**da**/te;

7) **palitu, osuti, alasi, oherdi** (ains. nim. on neil omastava sarnane).

Ära unusta ka sõnade **kolhoosnik, korsten, rätsep** ja **mõlemad** õiget käänamist!

Harjutus 32. Kirjuta tüüpsõna ja peakäänded. Pealkirjaks: *Number-, aasta- ja õpik-tüüpi sõnade käänamine.*

Pendel, kangur (om. kangru), tasku, valge, kaasik, kolhoosnik, värten (värtna), korsten, palitu, rätsep, ase, ige, habe, sipelgas, heeringas, oskamatu, seletamatu.

Harjutus 33. Kirjuta sulgudes olevad sõnad vajalikus käändes ja märgi + asemele *d* või *t*, nagu õige on. Pealkirjaks: *Number-, aasta- ja õpik-tüüpi sõnade käänamine.*

1. Pioneerijuht jutustas vene maadeuurija+e julge+est retkedest. 2. Poisid, lähme (kartulid) võtma, abistame (kolhoosnikud)! 3. Õu oli täis (hele) päikesepaistet. 4. Laev hakkas (ankur) hiivama. 5. Kas sa soovid (pirukas)? 6. Sageli rääkis ema imelistest olendi+est, kes sõidavad kõrgel, istudes vallatu+e lastena lumivalge+el pilvesagara+el. *(A. Jakobson.)* 7. Eelmised pildid kujutavad midagi väga (liikumatu), nagu igavesti kohale (tardunu). *(Fr. Tuglas.)* 8. Nüüd oli Miina kindel vastus viimast (lootusekübe) eide rinnust kaotamas. *(L. Koidula.)* 9. Metsaalune hakkas loitva+e tõrviku+e valgusest kumama. *(E. Kippel.)* 10. Talvehommiku+el tõusis (korstnad) (tihe) suitsu. 11. Need käed ei jõua veel (pisemgi haamer) käes hoida. 12. Luba mulle natukeseks oma (labidas). 13. Juurdetulnud külarahvas vaatas nende (mõlemad) otsa. *(J. Liiv.)*

Ülesanne. Vaatle seni käsitletud tüüpkondade tähtsamaid käändeid.

	Ains. os.		Mitm. om.	Mitm. os.
kuu	kuu/**d**	→	kuu/**de**	ku/id e. kuu/sid
pesa	pesa/	→	pesa/**de**	pesi e. pesa/sid
kõne	kõne/**t**		kõne/**de**	kõne/sid
tubli	tubli/**t**		tubli/**de**	tubli/sid
number	numbri/**t**	→	numbri/**te**	numbre/id
aasta	aasta/**t**	→	aasta/**te**	aasta/id
õpik	õpiku/**t**	→	õpiku/**te**	õpiku/id

Miks mõnedel tüüpkondadel on ainsuse osastav noole abil seotud mitmuse omastavaga? Millele need nooled vihjavad?

Harjutus 34. Ütle järgnevatest ainsuse osastavas antud sõnadest mitmuse omastav ja mõni mitmuse kääne alates sisseütlevast:

vabrikut, seitseaastakut, sputnikut, toodangut, pioneerilaagrit, ämbrit, meetrit, vimplit, korstnat, keldrit, vältimatut, nähtamatut, vääramatut, võitmatut, lagedat, tumedat, purjekat, majakat; puud, armeed, ideed, sood, papagoid, bürood, head, teed; kala, elu, tala, tädi, südi, mõru, tragi, lina, küla, oda; peret, muret, imet, taret, luukeret, võret, kiisut, ratsut, autot, neiut, tõmmut, paljut.

Harjutus 35. Kirjuta sulgudes olevad sõnad vajalikus käändes, märgi + asemele *d* või *t* ja kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt, nagu õige on. Pealkirjaks: *Kordav harjutus.*

1. Kaks (kolhoosnik) saadeti sep—ale abiks. 2. Alles õhtu eel said need kolm (tragi) poissi (kodu) minna. 3. Oli vaja künni lõp—etamisega kiirusta+a, et jääks paar (nädal lahedam) aega heinatöö eel. *(P. Viiding.)* 4. Siis kuulen lük—atava+e toolide (kolin) ja samme all, mis tähen+ab võõraste (tulek). *(O. Luts.)* 6. Sellisel hommikul tunneb süda (seletamatu pealetük—iv nuk—rus). *(J. Smuul.)* 7. Mõne tunni pärast kuulsid nad tume+as taevas nähtamatu+e lennuki+e (mürin). 8. Köögi lahtis+est aken+est kostis (taldrikud) tärin ja tü+ruku+e häältekila. *(Fr. Tuglas.)* 9. Nõnda liik—usid need laevad õõ+sudes tundmatu+e ran—dade poole. *(E. Kippel.)* 10. Ants, Ants, ei sinust kül— sa— (õige rätsep)! *(A. Kitzberg.)* 11. See latika+e, haugide ja ahvena+e sumb oli nagu ime vaataja+ele, kes säärast püük—i polnud veel näinud. *(Fr. Tuglas.)* 12. Kui kolhoositööd nii heas korras on, jätkub (kolhoosnikud — *mitm. alalütl.*) aega tulla metsa istutama. *(O. Tooming.)*

TÜTAR-, HAMMAS- ja MÕTE-tüüpkond.

Meenutamiseks. Missuguste käänete varal on kõige lihtsam kindlaks teha, kas sõna on astmevahelduslik või astmevahelduseta? Selgita, kas järgnevad sõnad on astmevahelduslikud või astmevahelduseta: *naaber, pappel, katel, sammal, kummel, varras, pruunjas, valge, aine, muie, kõne, kere.*

Häälda ja seejärel näita noolte abil, et vasakpoolses tulbas olevad sõnad on astmevahelduseta ja parempoolses astmevahelduslikud.

tragi,	riba	lagi,	varvas
julge,	Sonda	pilge,	kinnas
foto,	hapu	mõte,	hape

Ülesanne. Ütle järgnevatest *tütar-, hammas-* ja *mõte*-tüüpi sõnadest kolm esimest käänet, juhtides tähelepanu astmevaheldusele, silpide arvule ja ainsuse nimetava viimasele häälikule.

TÜTAR-**tüüpkond:** *sammal, kannel, vemmal, tungal, küünal, pannal, peenar, küünar, sõstar, pundar, pipar, tatar.*

HAMMAS-**tüüpkond:** *kinnas, varvas, kaigas, rukis, võõras,*

kirves, kitsas, kärbes, kaunis, habras, saabas, rahvas, puhas, Toomas.

MÕTE-**tüüpkond:** *kate, võte, hape, rike, äke, saade, vaade, viibe, lõige, läige, tõrge, näide, riie, murre, komme, rinne, vise, tarve, oie, ohe.*

Kas *karikakar* kuulub *tütar*-tüüpkonda? Kas kuuluvad sellesse *kodar, madal* ja *vapper*? Põhjenda.

Miks *hammas*-tüüpi ei kuulu sõnad *pruunjas, heeringas* ja *raskus*?

Miks *pere, valge, reede* ja *tume* ei kuulu *mõte*-tüüpkonda?

Leia lisaks *tütar-, hammas-* ja *mõte*-tüüpi *sõnu.*

TÜTAR-, HAMMAS- **ja** MÕTE-**tüüpkonda kuuluvad astmevahelduslikud tugevneva tüvega sõnad** (ains. nim. nõrgas, om. tugevas astmes).

TÜTAR-**tüüpkonna sõnad lõpevad nimetavas** *l, n* **või** *r*-**ga.**

HAMMAS-**tüüpkonna sõnad lõpevad nimetavas** *s*-**ga.**

MÕTE-**tüüpkonna sõnad lõpevad nimetavas** *e*-**ga.**

Harjutus 36. Kirjuta sõnad tüüpkondade järgi rühmiti.

Teivas, sõstar, kokkupõrge, teke, sammas, lõke, sammal, põrsas, kukal, laine, ratas, palve, loe (loode), vinnal (vindla), õõnes, tõrge, põial, kämmal, kubjas (kupja), rinne, okas, võte, kannel, oinas, hoone, pipar, rõngas, katel, lõige, taevas, piste, näärikuunal, kääne, vemmal, sünnis (sündsa).

Vaatle tugevneva tüvega sõnade (*tütar-, hammas-* ja *mõte*-tüüpkond) astmevaheldust, ainsuse osastava, sisseütleva ja mitmuse osastava lõppu ning mitmuse tunnust.

tütar	hammas	mõte	hinne
tütre	**hamba**	**mõtte**	**hinde**
tütar/t	hammas/t	mõte/t	hinne/t
tütre/sse	**hamba/sse**	**mõtte/sse**	**hinde/sse**
tütar/de	hammas/te	mõte/te	hinne/te
tütre/id	**hamba/id**	**mõtte/id**	**hinde/id**
tütar/de/sse	hammas/te/sse	mõte/te/sse	hinne/te/sse
e. **tütreisse**	e. **hambaisse**	e. **mõtteisse**	e. **hindeisse**

Mille poolest erineb *tütar*-tüüpi sõnade mitmuse omastav *hammas-* ja *mõte*-tüüpi sõnade mitmuse omastavast? Mida järeldad ainsuse osastava, mitmuse osastava ja ainsuse sisseütleva kohta? Mis astmes on ainsuse osastav ja mitmuse omastav?

Võrdle *tütar-, hammas-* ja *mõte*-tüüpi sõnade käänamist *number-, aasta-* ja *õpik*-tüüpi sõnade käänamisega. Mis on ühist ja erinevat?

Käändelõpud on *tütar-, hammas-* ja *mõte*-tüübil samad mis *number-, aasta-* ja *õpik*-tüüpkonnal.

Mitmuse tunnuseks on

tütar-tüüpi sõnadel **-de (tütar/de)**,

hammas- ja mõte-tüüpi sõnadel **-te (hammas/te, mõte/te)**.

Tütar-tüüpi sõnadel liituvad ains. osastava **-t** ja mitm. tunnus **-de ainsuse nimetava** tüvele **(tütar+t, tütar+de)**.

Meenuta, millistel käänetel on ühesugune tüvi. Mis on ühist ainsuse osastaval ja mitmuse omastaval?

-sse	-sse
-s	-s
-st	-st
-le	mõtet -le
-l	↓ ↓ -l
mõtte-lt	mõtete-lt
-ks	-ks
-ni	-ni
-na	-na
-ta	-ta
-ga	-ga
-d	

Ütle samad käänded sõnadest *hape, tõke* ja *okas.*

Ülesanne. Jätka suuliselt, tarvitades näidetena toodud *tütar*-tüüpi sõnu:

sammal — sammalt — sammalde, kannel — kannelt — kannelde . . .

tütarde	hammaste	hoonetel
↓	↓	↓
küünalde	paljaste	lainetel

Mida näitavad siin nooled? Miks on õige *lainetel*, mitte *laintel*? Demonstreeri samal viisil, miks on õige *sõstardest, tatart, pöialde, habraste, kitsastele, (pani) riide/sse.*

Mis kääne on: *rukis, rukkis, koopas, koobas, kirves, võõras, rikast, rikkast, rahvast, kaunist, hüpe, happe, vaate, vaade, saade?*

Pea meeles! Sõnadel **peenar, küünal, koonal** ja **kaenal** ei ole tüves *d*-häälikut. Ütle neist ainsuse omastav.

Harjutus 37. Ütle tüüpsõna ja peakäänded.

Vemmal, sammal, pöial, pannal (om. pandla), tungal, kämmal, karikakar, peenar, kaenal; varras, ratas, vilgas, turvas (turba), paljas, üllas, helves (helbe); hape, rike, sete, laine, ehe, otstarve (otstarbe).

Harjutus 38. Ütle ainsuse osastav ja toodud ainsuse käändele vastav mitmuse kääne.

Kirvesse, saapas, pilpast, koopale, künkale, võõral, paljalt, üllaks, laukani, siirana, okkata, rattaga, viljarikkasse, turbast, hülgele.

Ülesanne. Kääna suuliselt kõigis käändeis sõnu *ratas* ja *okas.*

Harjutus 39. Kirjuta tüüpsõna ja peakäänded; tugevaastmelistele vormidele tõmba joon alla.

A. Katel, sõstar (sõstra), aken, küünal, koonal; kallas, varvas, mätas, okas, rukis; lõke, tõke, võte, läte.

B. Kannel (kandle), pastel (om. pastla, os. pastelt), astel (astla), kubjas, valdas (valta), purre, reibas, kiilas (kiila), hüljes (hülge, hüljest), kaugas (kauka), heie (heide), heide, habras.

Harjutus 40. Moodusta suuliselt lauseid, kus sõnad *hüpe, lõke, võte, äke, okas, rukis* on ainsuse osastavas ja mitmuse nimetavas.

Harjutus 41. Loe järgnevaid lauseid õigesti ja anna iga juhtumi kohta põhjendus.

1. Nõukogude korra kehtestamisega muutusid kõik tööstusettevõt—ed kogu rahva omandiks. 2. Missugune on sinu ket—a-heit—e rekord? 3. Hüpati mät—alt mät—ale. 4. Ruk—is hõljus tuule käes ja sealt kostis ruk—iräägu saagimist. 5. Pioneerid istusid lõk—etule ääres. 6. Mida rohkem koeri, seda vedelam lak—e. *(Vanasõna.)* 7. Söötinud põld tahab (terav äke). *(Vanasõna.)* 8. Tegime ära kõik kokkulep—e saavutamiseks. 9. Tõk—ejooksus

ajas ta kaks (tõke) maha. 10. Lapsel oli peos kümmekond (kaunis karikakar). 11. Mees püüab (hüljes), aga hüljes püüab meest ka. *(Vanasõna.)* 12. Ei ole roosi ilma ok—ata. *(Vanasõna.)* 13. Nõukogude Liidu põhjarajoonid on väga metsarik—ad. 14. Oskar Pint liikus hüp—etega viimase mehena aheliku vasakul tiival. *(H. Leberecht.)*

Erijuhtumid.

1. Eriliselt käänduvad *hammas*-**tüüpi sõnad, mille omastavas on -sa,** näit. *hoolas (hoolsa), armas (armsa), võimas (võimsa), sünnis (sündsa), tõrges (tõrksa), valvas (valvsa), õõnes (õõnsa), rõõmus (rõõmsa), ainus (ainsa).*

Neil liitub mitmuse tunnus *-te* ainsuse omastava tüvele:

hoolsa/te, armsa/te/sse, sündsa/te/s, tõrksa/te/st, võimsa/te/le, valvsa/te/l, õõnsa/te/lt jne.,

ainsuse osastava lõpp *-t* aga võib liituda nii nimetava kui ka omastava tüvele:

hoolas/t ehk *hoolsa/t, armas/t* e. *armsa/t, võimas/t* e. *võimsa/t, valvas/t* e. *valvsa/t* jne.

Pea meeles! Teisi *hammas*-tüüpi sõnu ei tohi *sa*-sõnadega segi ajada! Teistel sõnadel liituvad nii *-t* kui ka *-te* tingimata n i m e t a v a tüvele:

haljas (om. halja) — haljas/t, **haljas/te,**
vilgas (vilka) — vilgas/t, **vilgas/te,**
kitsas (kitsa) — kitsas/t, **kitsas/te/st,**
habras (hapra) — habras/t, **habras/te/l,**
kiilas (kiila) — kiilas/t, **kiilas/te/lt.**

Ülesanne. Kääna suuliselt kõigis mitmuse käändeis sõnu *üllas, ablas* ja *paljas.*

2. *Mõte*-tüüpi sõnadest moodustavad erandi need, mille **omastavas** on **-me** või **-ne,** näit. *liige* (om. *liikme), juhe (juhtme), ranne (randme), seitse (seitsme), keere (keerme), suue (suudme), anne (andme), kümme (kümne), seeme (seemne).* Siia kuuluvad ka *võti (võtme)* ja *mitu (mitme).*

Mõte-tüüpi *me-* ja *ne*-sõnadel on kõik käänded peale ainsuse nimetava ja osastava tugevas astmes ning *me-* või *ne*-ga: *liikme, liikmesse,* **liikmete, liikmetesse, liikmetes, liikmetest** jne.

Ülesanne. Kääna järgmisi sõnu neljas esimeses käändes. Mis on neil ühist ja erinevat?

Õpik-t ü ü p i	*Mõte*-t ü ü p i
me-s õ n a d	*me*-(*ne*-)s õ n a d
ase, ese	juhe, kümme
säde, habe	ranne, seeme
kübe, lade	seitse, võti
ige, sade	suue, mitu

Pea meeles! Kõigil *me-* (*ne-*) sõnadel p u u d u b *-me* (*-ne*) a i n s u s e o s a s t a v a s; seega on õige:

sädet, kübet, iget; juhet, suuet, mitut (moodi, liiki, sorti).

Kõigis teistes käänetes peale ainsuse nimetava ja osastava esineb neis sõnades *-me (-ne).*

Harjutus 42. Ütle ainsuse omastav, osastav ja mitmuse omastav sõnadest *säde, kübe, ige, liige, juhe, ranne, suue* ja *seeme.* Moodusta vastavaid lauseid.

Võrdle nimetavas ühesuguste ja omastavas erinevate sõnade tähendust:

seade (II välde), om. *seade* (III v.) — seadmine,
seade, om. *seadme* — see, mis on üles või paigale seatud;

kaste, om. *kaste,*
kaste, om. *kastme;*

kaitse, om. *kaitse,*
kaitse, om. *kaitsme* (näit. *kaitsmed põlesid läbi).*

Harjutus 43. Moodusta lauseid, kus *liige, suue, juhe, ranne, seeme* on kord ainsuse osastavas, kord mõnes mitmuse käändes alates sisseütlevast.

Niisiis **ära unusta,**

1) millal on sõnades **mõte, kate, võte, hüpe, hape, äke, rike, okas, rukis, rikas, ratas, ketas** jts. *k, p, t* ja millal *kk, pp, tt* (vt. lk. 35);

2) et sõnal **laine** ei lange tüvest **e** välja (**lainete, lainetel**);

3) et õige on **liiget — liikmete, juhet — juhtmetesse, rannet — randmetes, suuet — suudmetest, mitut** (moodi);

4) et sõnadel *peenar, küünal, koonal* ja *kaenal* ei ole tüves *d*-häälikut (**peenrad, küünlad, koonlas, kaenla** all);

5) et õige on **sammal+t, küünal+t, peenar+t, pipar+t** (ains. osastava *-t* liitub nimetava tüvele);

6) et õige on **sammal+de, tungal+de/sse, pannal+de/s, küünal+de/st, kämmal+de/le; paljas+te, vilgas+te, kitsas+te/s, üllas+te/st, habras+te/le** (mitmuse tunnus liitub samuti ains. nimetava tüvele).

Meenuta V klassi kursusest, miks on õige: tütarde, akende, kannelde ja hammaste, kinnaste, sammaste.

Harjutus 44. Kirjuta peakäänded. Pealkirjaks: *Tütar-, hammas-* ja *mõte*-tüüpi sõnade käänamine.

Hape, rike, sete, äke, laine, otstarve, liige, suue, ratas, rikas, ketas, turvas, haljas, kitsas, üllas, helves, sammal, pöial, peenar, koonal.

Harjutus 45. Leia järjekorras *kuu-, pesa-, kõne-, tubli-, number-, aasta-, õpik-, tütar-, hammas-* ja *mõte*-tüüpi *sõnad.*

Luu, jume, isa, raamat, juuni, väeti, kaste, karge, suvi, kolhoosnik, kardin, mure, jahe, tuuker, küünal, pigi, summa, vahva, liikumatu, krae, vale, mõttetu, lõvi, nire, valkjas, sammas, rukis, püü, läte, aken, poogen, manna, pere, tõke, kerge, kala, laine, marli, pappel.

Harjutus 46. Rühmita sõnad tüüpkondade järgi. Pealkirjaks: *Tüüpkonnad.*

Vedru, tänav, eine, kaine, ilu, süü, kutse, hüljes, kodu, korsten, vaba, kauge, huige, pere, mai, vilgas, takjas, tõmmu, kannel, voodi, vilumatu, katel, kittel, komme, kaval, suhkur, peenar, pannal, kindel, küla, kallis, õhtuode, maja.

Harjutus 47. Loe järgnevaid lauseid õigesti ja anna iga vastava juhtumi kohta põhjendus.

1. Jaanusel oli esmalt küllalt tegemist, et ennast (loendamatud) hoopide ja piste+e eest varjata. *(E. Bornhöhe.)* 2. Seal oli vaid üksainus (lumehelves — *mitm. om.*) möll. *(Fr. Tuglas.)* 3. Ema tõusis pikkamisi ja läks (tagakamber). *(M. Raud.)* 4. Kuid kummaline vanamees ei luba võrkudega (jõesuue) sulgeda. *(R. Vellend.)* 5. Ega talv (taevas) jää. *(Vanasõna.)* 6. Nüüd me teinud selge vahe, (piiripeenar — *mitm. nim.)* võetud vahelt, luhtki sai kolhoosimaaks. *(V. Villandi.)* 7. Ta märkas ainult Hille (kahvatu) nägu ja tume+aid põhjatuid silmi tihe+a+e (ripsmed) all. *(H. Leberecht.)* 8. Haavatud sõjamehed pidid võitluspaigalt (paljad) kätega lahkuma. *(E. Vilde.)* 9. «Heldeke!» surus Hilje käed suule, nagu summutades (ootamatu), oma julgusega (hirmutav mõte). *(O. Tooming.)* 10. Iga kord, kui Vana-Võhmal oli direktori+e vahetus, hoidis Lill kogu tehnikumi — nii kooli kui (majand) — oma (kitsad), aga tugeva+el õlgadel. *(V. Saar.)* 11. Räägiti hulga aega (hülged). 12. A. H. Tammsaare kodukoha külastamine jättis kirjandusringi (liige — *mitm. alaleütl.*) sügava mulje. 13. (Kööginõud) saab osta (majatarbed) kauplusest. 14. Seda tehakse (mitu) moodi.

Harjutus 48. Kirjuta sulgudes olevad sõnad vajalikus käändes, kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *d* või *t*, nagu õige on. Pealkirjaks: *Kordav harjutus.*

1. Sulane viis ta kõrgesse, (kitsad aknad) (kamber — *ains. sisseütl.*). *(E. Bornhöhe.)* 2. Pik—amööda täit—us tuba värske kuuse ja põleva+e (küünlad) lõhnaga. *(Fr. Tuglas.)* 3. Sel— silmapilgul lõp—etas (kubjas) kepp Villemi mõt—lemise. *(J. Liiv.)* 4. Nõukogude inimene paistab silma oma (üllad) tegude ja mõt—e+e poolest. 5. Koosolekule hak—as (kolhoosnikud) kogunema. 6. Ta andis meile tõepoolest (hea nõu). 7. Nad istusid (jahe) kuurialuses, jalad risti nagu (rätsep — *mitm. alalütl.*) *(J. Smuul.)* 8. Ega sellel magus ei maitse, kes (kibe) ei katsu. *(Vanasõna.)* 9. Äk—i kuulis ta kütke+e (ragin) ja (mingi tume) häält. *(Fr. Tuglas.)* 10. Noorena oli ta olematu+e (ettevõte) omanik. *(E. Krusten.)* 11. Tü+ruk oli oma (vaskpandlad) väga uhke. 12. Lõk—elt tõuseb põleva+e (okkad) isesugust (terav) lõhna, mis meenutab (nääriõhtu). *(H. Pukk.)* 13. Ats vahtis (vilkad) orava+e hüp—lemist (puud) otsas.

Meenuta järgneva näite varal, mille poolest erinevad käänamises *number-* ja *tütar*-tüüpi sõnad.

number-tüüpkond		*tütar*-tüüpkond
Ains. nimet.	number	—tütar
„ omast.	—numbri	tütre
„ osast.	→numbri+**t**	→tütar+**t**
Mitm. omast.	→numbri+**te**	→tütar+**de**
„ sisseütl.	→numbri+**te**/sse	→tütar+**de**/sse

Ütle samad käänded 1) sõnadest *kamber, pulber, meeter, liiter, vaagen, kuppel, mantel, toober, korsten, vanker, kraater, džungel*; 2) sõnadest *aken, sammal, katel, põial, kukal, tungal, kannel, peenar, pannal, koonal.*

Harjutus 49. Tarvita õigesti sulgudes olevaid sõnu. Pealkirjaks: *Number- ja tütar-tüüpi sõnade käänamine.*

1. Ära hoia (küünal) vaka all. *(Vanasõna.)* 2. Suvel tee saani, talvel valmista (vanker). *(Vanasõna.)* 3. Pada sõimab (katel), ühed mustad mõlemad. *(Vanasõna.)* 4. Arno läks klassi ja varjas hoolega oma (põial). *(O. Luts.)* 5. Ära jäta rohimisel rohtu (peenrad) vahele! 6. (Korstnad) kerkis suitsu taeva poole. 7. Pearu jooksis õueväravast välja ja siis mööda (peenar) edasi. *(A. H. Tammsaare.)* 8. Ta pakkis (kohver) ja vaatas vahetevahel (aknad) välja. 9. Palun ulata mulle (suhkur). 10. Ülikonna jaoks kulus kolm (meeter) riiet. 11. Ära viska enne vana (pastel) aia taha, kui uus jalas ei ole. *(Vanasõna.)* 12. Mäelt paistis majade rida ja (korstnad — *mitm. seestütl.*) tõusis kerget suitsuvinetist. *(J. Mändmets.)*

SEPP- ja SÕBER-PADI-tüüpkond.

Ütle järgnevatest sõnadest peale nimetava ainsuse omastav ja osastav, juhtides tähelepanu astmevaheldusele ja silpide arvule.

SEPP-**tüüpkond:** *jalg, sulg, lipp, lepp, tikk, pakk, latt, kott, seep, koit, lint, karp, põld, raud, haab, valss, kosk, viht, leht, õhk, saan, rihm, kast, jõud, pood, saag, loog, sai, õu* jt.

Ütle, missuguseid klassis nähtavaid esemeid märkivad sõnad kuuluvad *sepp*-tüüpkonda. Nimeta, missuguste kaasõpilaste ees- ja perekonnanimed kuuluvad *sepp*-tüüpkonna sõnade hulka.

SÕBER-PADI-**tüüpkond:** *põder* (om. *põdra*, os. *põtra*), *oder (odra, otra), ader, teder, puder, koger, kubel (kubla, kupla); lubi*

(lubja, lupja), lodi, puri (purje, purje), ahi (ahju, ahju), vari, vali, mari, kali, kuri, põhi, asi, sari jt.

Millest võib neid ära tunda? Kas sõnad *kiri, kuhi, meri* ja *kirju* kuuluvad sellesse rühma? Põhjenda.

SEPP-**tüüpkonda kuuluvad nõrgeneva tüvega käändsõnad** (nim. tugevas, om. nõrgas astmes, näit. *lipp — lipu, jõud — jõu*), **mille nimetavas on üks ja osastavas kaks silpi** (*lipp — lippu, jõud — jõudu*).

SÕBER-PADI-**tüüpkonda kuuluvad nõrgaastmelise omastavaga sõnad, mille nimetav on I ja osastav III vältes.**

Miks *sepp*-tüüpi sõnade hulka ei kuulu a) *keel, tuul, uus,* b) *aus, kõrb, õel*?

Harjutus 50. Leia järgnevast rahvajutust kõik *sepp*-tüüpi sõnad.

Kukk istus kanadega parajasti puu otsas, kui rebane alt mööda läks. Rebasel oli kange himu neid ära süüa, aga puu otsa ta ei saanud. Rebane katsus siis kavalust kasutada.

«Kas teate ka uudist,» pajatas rebane, «et loomade vahel on sõlmitud igavene rahuleping! Hunt peab edaspidi tallega ja rebane kanadega sõprust pidama.»

Rebane lootis, et selle jutu peale muutuvad kanad julgemaks ja tulevad kase otsast maha.

Kukk kostis: «See on tõesti väga hea!»

Seda öeldes sirutas kukk kaela pikaks, nagu näeks ta kaugelt kedagi tulevat.

«Mis sa seal näed?» küsis rebane.

«Ei midagi muud, kui et kütt tuleb koertega.»

Rebane ütles: «Siis ma lähen eest ära.»

Kukk vastu: «Oota ometi, kuhu sa lähed? Kui me näeme, et koerad sinuga sõprust peavad, siis tuleme ka meie sinu juurde maha.»

«Kes teab, kas see uus rahuleping neile juba on teatavaks tehtud. Ma lähen parem minema.»

Harjutus 51. Leia järgnevatest vanasõnadest, kõnekäändudest ja mõistatustest kõik *sõber-* ja *padi*-tüüpi sõnad.

1. Kevad kutsub adrad põllule ja linnud laulule. 2. Kümme kokka kõrvetavad pudru põhja. 3. Head marja tuntakse juba lõhnast. 4. Kuhja luuakse, kuhja loojat ei näe? 5. Hobune jookseb, ohjad seisavad? 6. Jänest püüdis, tedre tõi koju. 7. Rahaahnus on kõige kurja juur. 8. Sõeludes saab vili selgeks. 9. Põua jäljed paranevad, aga vihma jäljed ei parane. 10. Kes ise ahju taga istunud, teab teist sealt otsida. 11. Mis sa tühja tuult tallad! 12. Kuidas karjus, nõnda kari, kuidas valgus, nõnda vari. 13. Neli teevad aset, kaks näitavad tuld, üks heidab magama?

Vaatle *sepp-* ja *sõber-padi*-tüüpi sõnade astmevaheldust, ainsuse osastava, sisseütleva ja mitmuse osastava lõppu ning mitmuse tunnust.

sepp	**põld**	**sõber**	**padi**
sepa	põllu	sõbra	padja
seppa	**põldu**	**sõpra**	**patja**
sepa/sse	põllu/sse	sõbra/sse	padja/sse
e. **seppa**	e. **põldu**	e. **sõpra**	e. **patja**
seppa/de	**põldu/de**	**sõpra/de**	**patja/de**
seppi	**põlde**	**sõpru**	**patju**
	e. **põldu/sid**		

Mida järeldad ainsuse ja mitmuse osastava lõpu ning astme kohta? mitmuse tunnuse ja astme kohta omastavas?

SEPP- **ja** SÕBER-PADI-**tüüpi sõnadel on**

a i n s. o s a s t a v lõputa (viimaseks häälikuks täishäälik — **seppa, põldu**),

m i t m. o s a s t a v *e-*, *i-* või *u*-lõpuline (**põlde, seppi, patju**), paljudel sõnadel selle kõrval ka *sid*-lõpuline ja mõnel ainult *sid*-lõpuline (**õuesid**),

m i t m. t u n n u s e k s **-de** (**seppa/de**).

Meenuta, millistel käänetel on ühesugune tüvi.

-sse		-sse
-s		-s
-st		-st
-le		-le
-l	**seppa**	-l
-lt	↓	-lt
sepa-ks	**seppade**	-ks
-ni		-ni
-na		-na
-ta		-ta
-ga		-ga
-d		

Ütle samad käänded sõnadest *pott, rakk, rand.*

Harjutus 52. Ütle järgnevatest sõnadest esiteks tugevaastmelisi vorme ja seejärel nõrgaastmelisi vorme:

lipp, kapp, mapp, tupp, lukk, jakk, nurmenukk, kott, jutt, kett, kirss, valss, part, kaart.

Harjutus 53. Ütle järgnevatest sõnadest ainsuse osastav, mitmuse omastav ja seesütlev, juhtides tähelepanu tugevale astmele ja mitmuse tunnusele:

jalg, leht, varss, laud, look, nurk, vaip, karp, laut, vokk, latt, kullerkupp, eesmärk, elektrilamp, ader, põder, puder, ahi, vari, vali.

Harjutus 54. Moodusta suuliselt lauseid, kus sõnad *kukk, kepp, keedupott, kuldnokk, pakk, jutt* on kord ainsuse omastavas, kord ainsuse osastavas käändes.

Ülesanne. Võrdle *sepp*-tüüpi sõnade käänamist *tütar-, hammas-* ja *mõte*-tüüpi sõnade käänamisega. Milles on erinevus? Missugune kääne on ühes ning samas astmes ja missuguses? Näita tüüpsõna järgi nooltega, et õige on: nukud, tõkked; leppade, hapete.

Harjutus 55. Kääna kõigis käänetes *napp lumikate, pikk okas, kalarikas lahesopp.*

Harjutus 56. Kääna peakäänetes.

A. Jälg, kepp, lepp, lukk, kukk, kott, muinasjutt, vari, vali, noot (noodi), mõõt, käik, võrk, tilk.

B. Traat, hoop, sirp, põder, puder, valss, kuusk, suund, loog (loo), haab, haav, pood, saag, kurt, kaart.

Harjutus 57. Loe järgnevaid lauseid õigesti ja anna iga vastava juhtumi kohta põhjendus.

1. Lehm lüpsab suust, kana muneb nok—ast. *(Vanasõna.)* 2. Aknast paistis põld, see oli otsekui hobuste ära näritud ja (kabi — *mitm. seestütl.*) ägedas heitluses segi songitud. *(H. Leberecht.)* 3. Priit koputas vahetpidamata sõrmenuk—i+ega vastu lauda. *(H. Pukk.)* 4. Mets lõhnas punga+e puhkemisest ja lille+e tärkamisest ning rõkkas lindu+e laulust. *(R. Roht.)* 5. Hugo hõõrus lap—iga sõrme+elt värviplek—e. *(O. Tooming.)* 6. Vaba rahva (lipp) kannab Toompea kindlustorni-hiid. *(P. Rummo.)* 7. Seest on pesa vooderdatud sulge+e, karva+e, villa ja hobusejõhvi+ega. 8. Ühel ööl kostab pimedas toas (vali) häält. *(J. Piik.)* 9. Mees pillas külmast siniste näp—u+e vahelt teravaks tehtud pliiatsi. *(H. Leberecht.)* 10. Kiirelt liikus vana Õispuu käsi lap—iga üle trük—i-masina valtsi+e. *(R. Vellend.)* 11. Siis paindusid vägevad mändi+e ja kuuske+e ladvad kui hiiglaste pead ja nende oksad liikusid kui suurte looma+e käp—ad. *(R. Roht.)* 12. Toomingal on suk—a+e asemel jalanartsud, mis ta ööseks ahju servale kuivama paneb ja mis sealt lip—u+e kombel alla tolgendavad. *(O. Luts.)* 13. Lõp—mata pik—a+e tundi+e vältel nägi Sammas ikka üht ja sama pilti. *(H. Leberecht.)* 14. Oma pik—ad patsid oli ta peitnud jak—i ja rätiku alla. *(V. Saar.)*

Harjutus 58. Kirjuta sulgudes olevad sõnad sobivas käändes, kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *d* või *t*. Pealkirjaks: *Sepp- ja sõber-padi-tüüp.*

1. Ehk talitused küll endise palavikulise rut—uga on edasi kestnud, ei näi neile siiski (lõpp) tulevat. *(O. Luts.)* 2. Kolmest ema jak—ist sai kaks tervet jak—i, nelja padjapüüri peale kulus üks ära lap—i+eks ja ikka nii edasi. Järelejäänud lap—id topiti kot—i, mis nüüd sai palju suurem kui enne. *(J. Parijõgi.)* 3. Henn tõusis tasakesi küünarnuk—i+ele ja kuulatas. 4. Tee tööd töö ajal, aja jut—u jut—u ajal. *(Vanasõna.)* 5. Kostis taadi (vali) häält ja sõdurite naerupurskeid. *(H. Leberecht.)* 6. «Ei oska tõesti arvata,

mis selle pesakastiga lahti on, et kuldnok—ad seal enam elada ei taha,» ütleb tüdruk kurvalt, kui on kuldnok—a+e kadumise loo ära jutustanud. *(J. Piik.)* 7. Lahe õlilaiku+ega kaetud pind helkles ning vana laevavrak—i ümber harjutasid kajakad sukeldumist. *(O. Tooming.)* 8. Kõik virgusid, tegid seljakot—id lahti ja võtsid sealt hoolikalt paberkot—i+esse keeratud kuivained välja *(H. Leberecht.)* 9. Põleva küünlajup—i juures istus täidlane suurtük—iväelase eraldusmärki+ega mees.

Täiendavaid märkusi.

1. Pea meeles sõnade **hetk, retk, taim, pilv** ja **rüpp** käänamist. Need kuuluvad kõik *sepp*-tüüpkonda.

(selle) sepa	*(seda) seppa*	*seppade,*	*seppi*
↓	↓	↓ ↓	↓ ↓
(selle) hetke	*(seda) hetke*	*hetkede*	*hetki*

Näita samal viisil, miks on õige *(seda) retke, retkede, retki; (seda) taime, pilve; taimi, pilvi; taimedest, pilvedest, rüpes.*

Kääna suuliselt kõigis käändeis sõnu *sarv, hetk, retk, kits, taim, pilv.*

2. Ainsuse nimetava õige kuju on **pliit, plaat, pluus, kohv, kurv, mapp, kapp.**

Need on *i*-tüvelised sõnad, seega on ainsuse omastav *pliidi, plaadi, pluusi, kohvi, kurvi, mapi, kapi* ja ainsuse osastav *pliiti, plaati, pluusi, kohvi, kurvi, mappi, kappi.*

Kääna neid sõnu suuliselt ainsuses ja mitmuses kuni saavani.

3. Sõnad *kurt* ja **kaart** kuuluvad mõlemad *sepp*-tüüpkonda.

Et on kur**d**i (n. a.), kur**d**il, kur**d**id,
seepärast on õige ka
kaar**d**i, kaar**d**il, kaar**d**id.

Sõnad *vari* ja **vali** kuuluvad mõlemad *padi*-tüüpkonda ning sõnad *põder* ja **puder** *sõber*-tüüpkonda.

(tihedat) varju		*(seda) põtra*	*põtrade*
↓		↓	↓ ↓
valju (häält)	*(seda) putru*		*putrude*

Mida märgivad siin nooled?

Harjutus 59. Moodusta suuliselt lauseid, kus sõna *kaart* on mõnes ainsuse käändes alates sisseütlevast, sõna *vali* ainsuse osastavas ja sõna *puder* ainsuse osastavas või mõnes mitmuse käändes alates sisseütlevast.

4. *Sepp*-tüüpkonda kuuluvad ka sõnad *uks* ja *laps*, kuigi nende ainsuse osastav on ühesilbiline. Nad käänduvad eriviisil:

uks, ukse, u s t, uksesse, uste, uksi, ustesse (*k* puudub, kui *s*-le järgneb *t*);

laps, lapse, last, lapsesse, laste, lapsi, lastesse.

5. Mõnel *sepp*-tüüpi sõnal (peamiselt sõnadel, kus diftongile järgneb *l, n, r* või *s*, on mitmuse tunnuseks *-te*, mis liitub kaashäälikule, näit. *nael — naelte, nõel — nõelte, sein — seinte, õun — õuntest, hein — heintel, koer — koertega, poiss — poistele.*

6. *Sepp-* ja *sõber-padi*-tüüpi sõnadel on **ainsuse seesütlev**, nagu selle põhikääne ainsuse omastavgi, **nõrgas astmes**.

Õige on seega: *(riided on) kapis, (terad on) kotis, (kuub oli) seljas, (ta käis) saunas* (II välde!), *(viibisime) metsas* (II välde!), *(oli) klassis, (käis) linnas, (olime) õues, väljas, (läksime õiges) suunas, (pidas) silmas, (puu) otsas, (jõe) põhjas.*

Ülesanne. Ütle ainsuse omastav, seesütlev ja seestütlev sõnadest *karp, kiri, kari, jalg, paun, kast, kael, saan, auk.* Moodusta lauseid, kus need sõnad on ainsuse seesütlevas.

Ainult siis, kui *sepp*-tüüpi sõna esineb määrsõnana või omadussõna tähenduses, on seesütleva-kujuline vorm tugevas astmes, näit. *(silmad olid) aukus, (püksid on) kottis, (jalad olid) harkis, (juuksed on) sassis, (puu oli) lookas, (ta oli) kimpus; lontis (kõrvad), rakkus (käed), raagus (puud), pruntis (huuled), kikkis (kõrvad), lokkis (juuksed), vimmas (seljaga), kortsus (pale), pilves (ilm).*

Niisiis **ära unusta,**

1) millal on sõnades **lukk, tekk, lipp, lepp, latt, kott** jts. *k, p, t* ja millal *kk, pp, tt* (vt. lk. 44);

2) et mitmuse tunnuseks on **-de** (**leppa/de, hoopi/de/st, sõpra/de/l**);

3) et ains. seesütlev on harilikult nõrgas astmes (**kotis, seljas**);

4) kuidas käänduvad sõnad **kaart; vali; puder; hetk, retk, taim, pilv, rüpp; pliit, plaat, pluus, mapp, kapp**.

Harjutus 60. Loe lauseid õigesti.

1. Jalutasime (park). 2. Me õpime kuuendas (klass). 3. Igal laupäeval käime (saun). 4. Isa, kartulid on (kott)! 5. Kullakene, kuidas su püksid on nõnda (kott)? 6. Sügisel käisime (mets) seenel. 7. Mis sul seal (mapp) on? 8. Autojuht aeglustas sõitu enne järsku (kurv). 9. Me kumbki ei pidanud neist musta+est tuhkjatest marja+est lugu. *(J. Parijõgi.)* 10. Oma mõttes püüdis Olesk nendel (hetk) tungida pilguga tuhande kilomeetri taha oma koduküla *(H. Leberecht.)* 11. Pikk kaubavagunitest koosnev rong tormas vedurikorstnast paiskuvaid (suitsupilved) raudtee-äärseisse metsatuk—a+esse hõrenema jättes Tapa poole. *(E. Rannet.)* 12. Ja edasi läks hirmus põgenemine ja tagaajamine üle pinki+e, üle kooliõpetaja kantsli magamistuppa, üle sängi+e, (padjad) uuesti klassituppa tagasi ja nii ikka edasi. *(O. Luts.)* 13. Vanaema talitas parajasti (pliit) juures ja pöördus kohe tulija poole. *(O. Luts.)* 14. Veel enne, kui poisid jõu+sid metsa, kattus taevas paksu+e pilve+ega, lund heitis alla nagu kot—iga. *(J. Parijõgi.)* 15. (Kaart) pealt vaadates paistavad ju maailma maad ja mered üsna väikesed olevat. *(A. Hint.)* 16. Lõp—uks sai ta aru, et pole mõtet enam oodata, ja hakkas trep—ist alla minema — pik—amööda, igal astmel peatudes. *(V. Saar.)* 17. Oli tuisune talv, lund tuli nagu kot—ist, täites kõik (lohk). *(Fr. Tuglas.)* 18. Pik—a värisemise ja hammaste lõgistamise järel kuulis ta aisakella+e kõlinat ja (kabjad) müdinat. *(E. Bornhöhe.)* 19. Ta ei tahtnud ise sep—a hirmsate (hoop) ette astuda. *(E. Bornhöhe.)* 20. Kord kuulevad lapsed aiast lindu+e (vali) kära. *(J. Piik.)*

Harjutus 61. Kirjuta sulgudes olevad sõnad sobivas käändes, kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *d* või *t*. Pealkirjaks: *Sepp- ja sõber-padi-tüüpi sõnade käänamine.*

1. Kaks sõmerat pisarat veeresid tahtmatult üle ta palenuk—i+e. *(E. Männik.)* 2. Ta tõstis oma kep—i alles siis, kui mehed kõik trop—is ta ette seisma jäid. *(E. Krusten.)* 3. Õhus on tunda mahalangenud lehte+e ja närbuvate taime+e mõrkjat lõhna. 4. «See on salu-lehelind,» vastab poiss (hetkki) kõhklemat—a. *(J. Piik.)* 5. Taevas oli kergeis kuiva+es pilve+es, õhk mahe+alt sume ning soe. *(M. Raud.)* 6. Hilje istus mõne hetke vaikselt, käed rüp—es. *(O. Tooming.)* 7. Kas sa siis ise millalgi (pilved) ei vahi? *(O. Luts.)* 8. Pik—a+e musta+e kulmukarva+e alt vaatavad kaks elavat musta silma, kord pilve+esse, kust ikka rohkem lund hakkab tulema, kord Nurme küla poole. *(J. Liiv.)* 9. Päikeses lõi

helen+ama hobuse kik—is kõrva+ega pea. *(A. H. Tammsaare.)* 10. Ülekohus ei seisa kot—is. *(Vanasõna.)* 11. Ära teravatele hammastele (puder) keeda. *(Vanasõna.)* 12. Sealt käisidki nad sooritamas (sõjaretked) nii liivlaste kui ka eestlaste maadele. *(E. Kippel.)* 13. Tüdruk kohendas oma (pluus), mis oli jak—i all kortsu läinud.

Ülesanne. Meenuta seni käsitletud tüüpkondi, nende ainsuse ja mitmuse osastavat, ainsuse sisseütlevat ning mitmuse tunnust.

Harjutus 62. Määra järgnevates rahvanaljandites sõrendatult trükitud sõnade tüüpkond.

Üks noormees saanud p r u u d i käest k i r j a, aga pole vaeseke lugeda osanud. Läinud oma s õ b r a juurde ja palunud: «Ole k a l l i s mees, loe see k i r i mulle ette. Aga luba, ma hoian su k õ r v a d kinni, et sa ise ei kuuleks, mis kirjas seisab.»

«Ütle, vanamees, kas sul elades ka kiiret on olnud?» küsib k u b j a s l a i s a l t teomehelt.

Teomees vastu: «Oi, kupjai s a n d! Kui mineval a a s t a l m õ i s a h o o n e d põlema läksid, tegin ma nii k i i r e d p u t k e d oma t a r e poole, et m u l d keerles taga!»

Üks mõisnik ütelnud oma teomeestele alati, kui need teda pahandasid: «Mine põrgu!»

Kui ta ühele teomehele seda mitu k o r d a oli ütelnud, jäi see p a a r i k s p ä e v a k s teolt ära. Kui ta jälle teole läks, küsis h ä r r a: «Kus sa nii kaua olid?»

Teomees vastas: «Härra käskis ju mind p õ r g u minna, ma käisin põrgus.»

Härra küsis: «Mis sa seal siis nägid? Kas nägid mu isa ka?»

«Nägin jah,» vastas mees.

Härra küsis: «Mis ta seal tegi?»

Teomees vastas: «Mis ta seal ikka tegi, kes s a k s siin, see saks seal. Härra isa istus k a t l a s ja minu isa ajas tuld katla alla.»

Harjutus 63. Loe lauseid õigesti ja anna iga vastava juhtumi kohta põhjendus.

1. Suvel tee saani, talvel valmista (vanker). *(Vanasõna.)* 2. Siis oli see talu (kitsad) põldu+ega ja viletsa+e hoone+ega. *(J. Mändmets.)* 3. See pilt huvitas Illimari ja ta pöördus (pliit) poole. *(Fr. Tuglas.)* 4. Siis hakati minema mööda (põllupeenar) pik—as

reas. 5. Laia+el kolhoosinurme+el käib töö: veetakse ja laotatakse (sõnnik). *(J. Semper.)* 6. Lible vaatas kaua alla, sügas (kukal) ja toetas enese luugi najale. *(O. Luts.)* 7. Oli nii vaikne, et suits tõusis (korstnad) sambana taeva poole. 8. Käed liikumatult rüp—es, vaatasid nad magajaid. *(H. Leberecht.)* 9. Nüüd pidin mina minema (sadam) isale hobuserauda ja klimbisup—i viima. *(J. Parijõgi.)* 10. Pudenevad ok—ad tegid lume mustriliseks; nad kuulutasid talve lõp—u lähenemist. *(V. Saar.)* 11. Ene toksis kärsitul+ sõrmenuk—i+ega aknalauale. *(O. Tooming.)* 12. Midagi kevadist, (helge) tärkab mõt—e+es, midagi (rõõmus) ja päikeselist kõlab vastu südames. *(E. Maasik.)* 13. Pärast istusid poisid tuules kohiseva+e kaske+e all, vahtisid nende kõrge+e krooni+e poole üles ja arutasid. *(A. H. Tammsaare.)*

Harjutus 64. Kirjuta sulgudes olevad sõnad sobivas käändes, kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *d* või *t*. Pealkirjaks: *Kordav harjutus.*

1. Liblikad lendlesid (peenrad) kohal. 2. Ta tundis nagu (ootamatu külmavärin) (õlad) ümber. *(E. Männik.)* 3. Jalas olid neil (raudpandlad — *mitm. kaasaütl.*), paksu+e talda+ega ja jäme+a+e kontsa+ega kingad. *(J. Mändmets.)* 4. Põran+alt paiskus iga linasületäiega üles (tihedad tolmupilved). *(E. Krusten.)* 5. Orasepõldu+el sät—en+ab päike jäise vee loik—u+es. *(J. Smuul.)* 6. Jänes keksis põõsa tagant välja, jäi kük—i+ama, kõrvad kik+is, ja sirk—as siis metsa. *(J. Parijõgi.)* 7. Niiviisi hiilis ta üsna jõe kaldale ja jäi seal oot—ama soo+sat (hetk). *(R. Roht.)* 8. Pidutuju tõusis kõige kõrgema tip—uni, kui punase peaga Kiir «tritsud» alla kruvis ja peenikestel kep—jatel jalga+el uisutama hakkas. *(O. Luts.)* 9. Arno komber+as pik—amisi koju ja astus (kamber) kindla nõuga kohe (voodi) heita. *(O. Luts.)* 10. Poistel oli park läbi käidud kül— (mitu — *ains. os.*) kanti, kuid ikka salaja. *(J. Parijõgi.)* 11. Poisid kohen+asid heinavõrk—u, sea+sid tek—i võrgule ja saa+sid Jaani maanteeni. *(J. Parijõgi.)* 12. Kusti tahtis seda (labidas) katsuda, puudutas näp—uga, aga vaatas kohe vilksti mõisa (aknad) poole ja jät—is katsumat—a. *(J. Parijõgi.)*

RIDA-tüüpkond.

RIDA-**tüüpkonda** kuuluvad: *tuba* (om. *toa*, os. *tuba*), *lugu (loo, lugu), kubu (koo), nuga, luba, tugi, ladu, viga, õde, tõde, sada (saja, sada), pada, tõbi (tõve, tõbe)* jt.

Millest tunneme ära *rida*-tüüpkonna? Miks ei kuulu *rida*-tüüpkonda a) *kala, onu, suvi, oda,* b) *lubi, kabi, kiri,* c) *vesi, mesi,* d) *tuul, juur*?

RIDA-**tüüpi sõnad on astmevahelduslikud, nõrgeneva tüvega** (nimetavas tugev, omastavas nõrk aste), **nimetavas ja osastavas 2-silbilised ning I-vältelised.**

Leia veel lisaks *rida*-tüüpi sõnu.

Vaatle *rida*-tüüpi sõnade ainsuse osastavat, mitmuse osastavat, ainsuse sisseütlevat ja mitmuse tunnust.

rida	**tuba**	**regi**	**sada**
rea	toa	ree	saja
rida	**tuba**	**rege**	**sada**
reasse	toasse	reesse	sajasse
e. **ritta**	e. **tuppa**	e. **rekke**	
rida/de	**tuba/de**	**rege/de**	**sada/de**
rida/sid	**tuba/sid**	**rege/sid**	**sada/sid**
e. **ridu**	e. **tube**		e. **sadu**

RIDA-**tüüpi sõnadel on**

astmevaheldus samasugune nagu *sepp*-tüüpi sõnadel;
ains. osastav lõputa (**rida**),
mitm. osastava lõpuks *-e, -u* või *-sid* (**tube, ridu, rege/sid**),
ains. sisseütlev kas *sse*-lõpuline või mõningatel sõnadel selle kõrval ka lõputa (**saja/sse, ritta**),
mitm. tunnuseks *-de* (**rida/de**).

Mitmuse osastav on mõnedel sõnadel kahesugune *(nuge* e. *nugasid, radu* e. *radasid),* teistel, nimelt *u-* ja *e*-tüvelistel ning ka üksikuil *a*-tüvelistel, ainult *sid*-lõpuline *(lugusid, tugesid, padasid).* Ära *-sid* asemel tarvita *-si*!

Lõputa ainsuse sisseütleva puhul on sisekonsonant III-välteline *(rida — ritta, tuba — tuppa, regi — rekke).*

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

Harjutus 65. Ütle eespool näidetena toodud sõnadest mitmuse omastav ja alaltütlev.

Harjutus 66. Ütle lõputa ainsuse sisseütlev.
Suga, ladu, sõda, pada, mägi, vagu, lagi, jõgi, tõbi.

Harjutus 67. Kirjuta mitmuse osastav. Pealkirjaks: *Mitmuse osastav.*
Lugu, tegu, regi, kadu, ladu, mägi, lagi, pada, tigu, pidu, luba, jõgi, tõbi, õde.

Meelespidamiseks.

1. Pane tähele, mis toimub esimese silbi lühikese *i-* ja *u*-ga, kui sisekonsonant *(b, d, g)* nõrgas astmes välja langeb.

rida	siga	nuga	tugi	lugu
↓	↓	↓	↓	↓
rea	sea	noad	toel	loost

Ütle vastav reegel.

2. Sõnad **luba, ladu, kubu** ja **tõbi** on astmevaheldusliku (ains. omastav *loa, lao, koo, tõve)* ja kuuluvad *rida*-tüüpkonda. Õige on: *kaubad on l a o s; viisin õ l e k o o d küüni; paranes raskest t õ v e s t; kelle l o a g a sa seda tegid?*
Võrdle astmevaheldust sõnades *sada* ja *tõbi.*

sada	saja	sajast	sadade
↓	↓	↓	↓
tõbi	tõve	tõvest	tõbede

Niisiis **ära unusta,**

1) et mitm. osastav on vokaallõpuline *(ridu, vigu, tube)* või (enamasti) *sid*-lõpuline (**lugu/sid, tuge/sid, ladu/sid**);
2) et sisekonsonandi *(b, d, g)* kadumisel esineb *i* asemel *e* ja *u* asemel *o* (*rida* — **rea,** *tuba* — **toa,** *nuga* — **noa**);
3) et lõputa ains. sisseütlevas on sisekonsonant III vältes (*ladu* — **lattu,** *jõgi* — **jõkke,** *tõbi* — **tõppe**);
4) sõnade **luba, ladu, kubu** ja **tõbi** õiget käänamist.

Harjutus 68. Kirjuta ainsuses ja mitmuses kuni saavani. Pealkirjaks: *Rida-tüüpi sõnade käänamine.*

Tugi, uba, tigu, viga, luba, kubu, ladu, tõbi.

Harjutus 69. Meenuta kõiki seni käsitletud tüüpkondi ja kirjuta antud sõnad tüüpkondade järgi rühmiti. Pealkirjaks: *Tüüpkonnad.*

Sadu, tala, pidu, oja, sada, nire, sine, lage, tume, kate, teke, laine, valge, kõrge, õhtu, jälg, laud, koi, käi, au, õu, kukal, kindel, ader, teder, vedur, kari, vili, nimi, kaabu, tasku, söökla, manna, rida, uba, lina, tragi, maa, nõu, kõu, koppel, katel, peenar, naaber, küte, äke, äge, ase, riie, riid, vaip, rukis, varvas, mustjas.

Astmevaheldus liidetes.

Tütar-, hammas-, mõte-, sepp-, sõber-padi- ja *rida*-tüüpi sõnad on astmevaheldusliku d, s. o. mõned vormid on neil tugevas, teised nõrgas astmes. *Tütar-, hammas-, mõte*-tüüpi sõnad on t u g e v n e v a tüvega (nimetav nõrgas, omastav tugevas astmes), teised astmevaheldusliku d sõnad — n õ r g e n e v a tüvega (nimetav tugevas, omastav nõrgas astmes).

Ülesanne. Kirjuta kõik käänded sõnadest *mõte* ja *kett* ning jälgi nende astmevaheldust.

Seni käsitletud sõnades esineb astmevaheldus tüves (esimeses või teises silbis). Kuid eesti keeles on olemas ka sõnu, kus astmevaheldus esineb l i i t e s.

Tähtsamateks astmevaheldusliku d liideteks on 1) **-stik, -lik, -mik, -nik, -ndik** ja 2) **-kond.** Vrd. *maastik* (om. maastiku, os. maastikku), *rahulik* (rahuliku, rahulikku), *keskmik, kirjanik, tulevik, ümarik, neljandik, ühiskond* (ühiskonna, ühiskonda).

Taolistel sõnadel on ainsuse nimetav tugevas, omastav nõrgas ja osastav tugevas astmes.

Harjutus 70. Määra aste.

Jaoskond, kommunistlik, kanarbikku, lagendiku, õnnelikkude, laevastikke, riiklikust, majanduslikkudest, olevikus, mäestike, laevnikelt, leplikud, nõukogulikke.

Harjutus 71 (suuline). Määra sõrendatult trükitud sõnade aste.

1. Juba tuli lume alt välja üksikuid k õ r g e n d i k k e. *(J. Mändmets.)* 2. Ta lamas ainult nii kaua, kuni jõudis t ä i e l i k u ärkvelolekuni. *(Fr. Tuglas.)* 3. K r a m p l i k võpatus läbistas noore kupja keha. *(E. Vilde.)* 4. Kõle öötuul kohas ümberkaudsetes metsades ja vingus r a t s a n i k u pea kohal üksiku männi okstes. *(E. Bornhöhe.)* 5. Andres usub alles oma jõudu ja t u l e v i k k u, sest elatakse suurel m a j a n d u s l i k u tõusu ajajärgul. *(A. H. Tammsaare.)* 6. Siis kirjutas ta p a l a v i k k u vähendava rohu, käskis seda kolm korda päevas sisse anda ja arvas, et kui Arnole mõnda muud tõbe, nagu k o p s u p õ l e t i k k u, ei tule, et ta varsti terveks saab. *(O. Luts.)* 7. L o o d u s l i k k e järvi sel maal peaaegu pole ja ka merd pole suurem osa e l a n i k k e üldse näinud. *(J. Semper.)* 8. Ja uuesti nägin piinavas aegluubis kogu seda päeva — kevadist, märga, kaunist ja kurba, nägin selle m a a k o n n a kauneid m a a s t i k k e, kuid kõige esiplaanil k o m m u n i s t l i k e noorte pingul ja kurb-otsustavaid nägusid. *(J. Smuul.)* 9. Tal oli nähtavasti p i i n l i k minu ees, et vahvasti alatud t e e k o n d lõppes nii kehvasti. *(M. Metsanurk.)*

Harjutus 72. Kirjuta järgnevatest sõnadest neli tugeva- ja neli nõrgaastmelist vormi.

Elanikkond, rõhkkond, laevastik, kõrgendik, tulevik.

Võrdle sõnu:

laeva/stik	maa/stik	rästik
õnne/lik	mäe/stik	vastik
majandus/lik	püüd/lik	valik
luge/mik	kesk/mik	toimik
kirja/nik	kunst/nik	vanik
olevik	aed/nik	päevik
ümarik	ümbrik	vabrik
kanarbik	pilt/lik	torbik
kaheksa/ndik	lõp/lik	kandik
Nimetavas 3 või enam silpi	Nimetavas 2 silpi, III välde	Nimetavas 2 silpi, II või I välde

Kõik need mitmesilbilised sõnad lõpevad ainsuse nimetavas häälikutega *-ik*. Neid nimetame *ik*-sõnadeks.

ik-sõnu on kaks liiki. Esimeses ja teises tulbas toodud *ik*-sõnad on astmevaheldus likud ja kuuluvad *lugemik*-tüüpkonda. Kolman-

das tulbas esitatud *ik*-sõnad on astmevahelduseta, kuuludes *õpik*-tüüpkonda.

Leia kummagi tüüpkonna *ik*-sõnade kohta lisanäiteid.

LUGEMIK-tüüpkond.

LUGEMIK-**tüüpkonda kuuluvad kõik** *ik*-**sõnad, välja arvatud 2-silbilise nimetavaga I- ja II-vältelised** (vt. lk. 54, 3. tulp).

Harjutus 73. Kirjuta järgnevate *ik*-sõnade hulgast eraldi välja kahe- ja enamasilbilise nimetavaga *lugemik*-tüüpi sõnad. Pealkirjaks: *Lugemik-tüüpi sõnad.*

Rätik, sotsialistlik, tootlik, tuulik, oskuslik, mesinik, tarvilik, sajandik, sõrmik, tähestik, sarapik, lepik, ümbrik, minevik, ladvik, madalik, küngastik, käblik, kirglik, kangelaslik, valik, valimik, tõlvik, palmik, lagendik, künklik, kartlik, pisik, mäestik, ööbik, hommik, isik, kolhoosnik (silpide arvu loetakse pearõhulisest silbist alates!).

Vaatle *lugemik*-tüüpi sõnade astmevaheldust, ainsuse ja mitmuse osastavat, mitmuse omastavat ja mitmuse tunnust.

lugemik	**maastik**
lugemiku	maastiku
lugemikku	**maastikku**
lugemiku/sse	maastiku/sse
e. **lugemikku**	e. **maastikku**
lugemikku/de	**maastikku/de**
e. lugemike	e. maastike
lugemikke	**maastikke**
lugemikku/de/sse	**maastikku/de/sse**
e. lugemike/sse	e. maastike/sse

Mida järeldad ainsuse osastava, mitmuse omastava ja osastava kohta?

LUGEMIK-**tüüpi sõnadel on**

a s t m e v a h e l d u s samasugune nagu *sepp*-tüüpi sõnadel; kahest mitmuse omastavast on lühem nõrgas astmes (*lugemike, maastike*);

a i n s. o s a s t a v lõputa (**lugemikku**),

m i t m. o s a s t a v *e*-lõpuline (**lugemikke**),

m i t m. t u n n u s e k s *-de* (**lugemikku/de/s**).

Lugemik-tüüpi sõnade käänamisel võib orienteeruda *sepp*-tüüpi sõna *tikk* järgi. Vrd.:

t/ikk	— lugem/ik
t/iku	— lugem/iku
t/ikku	— lugem/ikku
t/ikkude	— lugem/ikkude e. lugemike
t/ikke	— lugem/ikke
t/ikkudesse	— lugem/ikkudesse e. lugemikesse

Milles on erinevus? Näita nooltega, et õige on: lagendi**kku**, maasti**kke**, õpetli**kkud**el, kõrgendi**kul**.

Ülesanne. Kääna suuliselt ainsuses seesütlevani ja mitmuses kõigis käändeis:

1) tikk, rahulik, kangelaslik, eesrindlik;
2) tikk, riiklik, leplik, ümbrik;
3) tikk, maastik, auklik, ämblik.

Niisiis **ära unusta,**

1) et *lugemik*-tüüpkonda kuuluvad kõik *ik*-sõnad, v. a. 2-silbilise nimetavaga I- ja II-vältelised; näit.: *kan-ge-las-lik* — 4 silpi, *lu-ge-mik* — 3 silpi, *maas-tik* — 2 silpi, III välde;

2) et sõnad **ümbrik** ja **ämblik** häälduvad III vältes ja kuuluvad seega *lugemik*-tüüpkonda;

3) et *lugemik*-tüüpi sõnu on hõlbus käänata sõna *tikk* järgi.

Ülesanne. Tarvita mõttepunktide asemel *lugemik*-tüüpi omadussõnu.

. . . jutu, . . . juttu, . . . jutte, . . . juttudest;
. . . nooruse, . . . noorust, . . . noorusesse;
. . . õpilase, . . . õpilast, . . . õpilasi, . . . õpilastel;
. . . loengu, . . . loengut, . . . loengutest;
. . . ettevõte, . . . ettevõtte, . . . ettevõtet, . . . ettevõteteks.

Harjutus 74. Koosta looke või kahekõne, kus esineb rohkesti *lugemik*-tüüpi sõnu.

Harjutus 75. Loe lauseid õigesti ja anna *lugemik*-tüüpi sõnade käänamise kohta põhjendus.

1. Ta oli, nagu paljud noored kodanlik—ul ajal, pidanud keskkoolipingi vahetama käitiseruumiga. *(R. Vellend.)* 2. Eeva kuuleb ema ja vanaema (rahulik) hingamist siinsamas lähedal ning see rahustab teda. *(J. Piik.)* 3. Tuppa minnes olid nad kõik kolm ühesuguselt õnnelik—ud, et nad olid isekeskis suure ja (saladuslik) lepingu kinnitanud. *(A. H. Tammsaare.)* 4. Palju tervet, puhast emaarmastust, (loomulik) ja (inimlik) hoolt lapse eest, viha sõja vastu oli neis sosinal öeldud märkustes. *(J. Smuul.)* 5. Seal nägi ta tuttavaid üliõpilasi, (kirjanikud) ja (kunstnikud). *(J. Semper.)* 6. Aegamööda sai Mägiste mets lossi elanik—u+e meelest veelgi kardetavamaks. *(A. Kitzberg.)* 7. Nüüd märkasin, et ma kogu aja ainult olin maganud ja und näinud, (imelik) und, mis alles praegugi südant õnneli—u+e ja kohutavate tundmustega täitis. *(A. Kitzberg.)* 8. Nüüd, kui raskem osa läbi oli, läks sekretär üle tavalisele sõbramehelik—ule kõneviisile. *(A. Saar.)* 9. Kuu oli tõusnud ja valas (nõiduslik), kahvatut valgust maa peale. *(E. Bornhöhe.)* 10. Tükk (kanarbik) ja paar kivi katavad tehtud augu. *(J. Liiv.)* 11. Märgates laual (ümbrik), ei saanud ta oma ärevust varjata. *(J. Semper.)* 12. Ta ei jõudnud Aavo mõtte hüp—lik—ule käigule nõnda kiiresti järgneda. *(O. Tooming.)* 13. Läbi rabade, üle soode ja seljandik—u+e jõudsime hilissügiseks uue raudtee ehitusega Palupere laande. *(J. Mändmets.)* 14. Jälgiti esimesi hallasid, lindude lahkumist, iga viljasordi (lõplik) küpsemist. *(Fr. Tuglas.)* 15. Õde on üldse mõt—lik—uks ja vaikseks jäänud. *(O. Tooming.)* 16. Hulk võõraid (mõisnikud) oli ümberkaudu suurele jahipeole kokku tulnud. *(E. Bornhöhe.)*

Harjutus 76. Tarvita õigesti *lugemik*-tüüpi sõnu.

1. (Videvik) saabudes püüab öösorr (raiesmikud) ja (metsa-

lagendikud) kohal väsimatult mardikaid ja ööliblikaid. *(J. Piik.)* 2. Paju pigistab (jändrik) sõrmed rusikasse, suurde, (muhklik). *(L. Kibuvits.)* 3. Soos leidus alati usse, (sisalikud), konni, soosaarel enesel metsahiiri. *(R. Roht.)* 4. Meeleheide kattis nagu tihe ämblik—uvõrk eestlaste elu. Seda lõbusam oli muidugi (ämblikud) põli. *(E. Bornhöhe.)* 5. Punasoo Mari elus ei ole tõesti midagi (iseäralik) ette tulnud, ei alguses ega lõpus. *(J. Liiv.)* 6. Venemaa, maailmale tõid sina (leninlik), kustumatu tõe! *(V. Beekman.)* 7. Arno tegi väga (umbusklik) näo, enne kui ta viiuli isa kätte andis. *(O. Luts.)* 8. Hilje pruunid (piklik) silmad avardusid ja seekord ei suutnud ta üllatust varjata. *(O. Tooming.)* 9. Rommi ei kannatanud Hilje (piklikud) silmade uurivat ja samal ajal (mõtlik) ning enesesse tõmbunud pilku välja. *(O. Tooming.)* 10. (Kodanlik) ajal said tema juuksuritöökojas kokku seltsimehed, kellel oli raske mujal kokku tulla ja arutada (kodanlik) valitsusele ebameeldivaid küsimusi. *(A. Saar.)* 11. Mitte kümmekond (eesrindlik) kolhoosi ei otsusta vabariigi viljasaaki, vaid sajad «keskmised». *(A. Saar.)*

Ülesanne. Võrdle *lugemik*-tüüpi sõnade käänamist *õpik*-tüüpi sõnade käänamisega.

Harjutus 77. Kääna peakäändeis:
1) õpetlik, valimik, kõrgendik, laevastik, lõplik;
2) õpik, valik, kaasik, kolhoosnik.

Harjutus 78. Tarvita õigesti *lugemik-* ja *õpik*-tüüpi sõnu. Pealkirjaks: *Lugemik- ja õpik-tüüpi sõnade käänamine.*

1. Suurem osa neist olid sellised kolhooside juhtijad, kes kuulasid (kolhoosnikud) nõuandeid. *(A. Saar.)* 2. Idataevast, kus teistel (hommikud) lõõmas koidu noor, rõõmus tulekahju, katsid vihased sinised pilved. *(J. Smuul.)* 3. Suur osa neist kandis endaga kaasas sõja, tulekahjude, (fašistlikud) õuduste kibedat hõngu. *(J. Smuul.)* 4. Ta katsus korra käega (saladuslik) asja. *(O. Luts.)* 5. Las ta teeb nüüd pealegi nii (rahulik) näo, nagu poleks olnud midagi. *(O. Luts.)* 6. Ene klõbistab tasside ja (taldrikud). *(O. Tooming.)* 7. (Üksikud) jääpanku läks alla vahetpidamata. *(J. Parijõgi.)* 8. Maantee lookles põldude, (lepikud) ja metsatukkade vahel. *(J. Semper.)* 9. Binokkel silmade ees, uuris komandör kaua ja hoolikalt (maastik) läbi kuuseokste (tihnik). *(H. Leberecht.)* 10. Ta püüdis oma mõttes ette näha lähemat (tulevik) ja aimata, kuidas käituvad mehed (kaevikud). *(H. Leberecht.)* 11. Nad on juba mitu päeva kuulnud lähedasest (kuusik) (imelik) kobinat. *(J. Piik.)*

12. Varsti tuli (kolhoosnikud) raudteejaamast vedada mitu kasti ja kotti. *(A. Saar.)*

Harjutus 79. Leia järgnevate *ik*-sõnade hulgast *lugemik*-tüüpi sõnad ja moodusta lauseid, kus need sõnad on ainsuse osastavas, sisseütlevas või mõnes mitmuse käändes.

Inimlik, riiklik, pealik, kolmik, ummik, otsmik, nõukogulik, pisik, käpik, kanarbik, luustik, nuustik, roostik, petlik, esik, haavik, pilvik, puravik, osavõtlik, lemmik, põimik, jändrik, koorik, taldrik, voolik, näilik, tootlik, põhuhunnik, käterätik.

Harjutus 80. Kirjuta sulgudes antud *sepp-*, *lugemik-*, *hammas-* ja *mõte*-tüüpi sõnad õiges käändes.

1. Töötajad marssisid punaste (lipp) lehvides. 2. Eriti oli ta huvitatud ajaloolistest (jutt). 3. Vanake kõndis (kepp) toetudes. 4. Vankri (ratas) kolisesid kivisillutisel. 5. Valve näost ei paistnud midagi (iseäralik). 6. Koju jõudsime juba enne (lõpp). 7. «Kas isa ei olegi kodus?» küsis ta pärast (südamlik) teretamist. 8. Vahetevahel heitis poiss pilgu (kuuketas) taevas. 9. Võimas kombain lõikas küpset (rukis). 10. (Okas) kriimustasid lapse käsi. 11. Nii nad veetsid aega siin (videvik). 12. Vett tõime (läte). 13. Ta jäi meist (aupaklik) kaugusse seisma. 14. Ärritusest ei saanud ta oma (tähendusrikas mõte) välja öelda. 15. Äkki kostis (meeleheitlik) hüüdeid. 16. Hiired ja (rott) teevad palju kurja.

KEEL-tüüpkond.

Ütle järgnevatest *keel*-tüüpi sõnadest peale nimetava ainsuse omastav ja osastav, juhtides tähelepanu astmevaheldusele ja silpide arvule:

tuul (tuule, tuult), meel, hääl, huul, hool, seen, peen, joon, kaar, saar, hiir, koor, suur, säär;

uus (uue, uut), kuus, õis, köis, täis, põis;

vars (varre, vart), kõrs, õrs, pars, tõrs.

Mis on neile iseloomulikku? Mille poolest erinevad omavahel *sepp-* ja *keel*-tüüpi sõnad? Miks *keel*-tüüpkonda ei kuulu *tool, kuur, paar, pais, valss, viis* (om. *viisi*), *pärl*?

KEEL-**tüüpkonda kuuluvad astmevaheldusliku sõnad, mille ainsuse nimetavas ja osastavas on üks silp ning osastav lõpeb** *t*-**ga.**

Harjutus 81. Leia *keel*-tüüpi sõnad.

Nool, kool, tool, kiir, soon, sool (soole), sool (soola), pool (pooli), pool (poole), äär, piir, piin, kaar (kaare), viis (viisi), viis (viie), hiis (hiie), hirs (hirre), mõis, sein, lepp, kurk, kaar, kaer, peenar, küünal.

Vaatle *keel*-tüüpi sõnade käänamist, juhtides tähelepanu käändelõppudele ja mitmuse tunnusele. Mille poolest erinevad ainsuse sisseütlev ja mitmuse omastav?

keel	**uus**	**vars**
keele	**uue**	**varre**
keel/t	**uu/t**	**var/t**
keel/de	**uu/de**	**var/de**
e. **keele/sse**	e. **uue/sse**	e. **varre/sse**
keel/te	**uu/te**	**var/te**
keeli	**uusi**	**varsi**
keel/te/sse	**uu/te/sse**	**var/te/sse**

KEEL-**tüüpi sõnadel on**

ains. osastava lõpuks *-t* (**keel/t**),
ains. sisseütleva lõpuks *-de* või *-sse* (**keel/de, keele/sse**),
mitm. osastava lõpuks *-i* (**keeli**),
mitm. tunnuseks *-te* (**keel/te**).

Mis kääne on: *tuulde, tuulte, õite, õide, häälde, häälte, huulte, huulde*?

Harjutus 82. Ütle ainsuse *de*-lõpuline sisseütlev ja mitmuse omastav; moodusta sellekohaseid lauseid.

Noor, joon, keel, äär, meel, täis, kuus.

Harjutus 83. Kääna peakäändeis.

Meel, hääl, noor, joon, juur, äär, säär, õis, täis, viis (viie), seen, kaar, saar, hiir.

Jälgi, kuidas käändub sõna **peen**.

keele (II v.)	keelt	keelte	keeli
↓	↓	↓	↓
peene	peent	peente	peeni

Sõna *peen* käändub täpselt samuti kui kõik teisedki *keel*-tüüpi sõnad.

Ülesanne. Kääna sõnu *seen* ja *peen* ainsuses kuni saavani ja mitmuses kõigis käänetes.

Harjutus 84 (kordav). Pane sulgudes olevad sõnad vajalikku käändesse ja kirjuta kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *d* või *t*, nagu õige on.

1. Kui nad Arnoga kahekesi õitsil olid, siis ei olnud nende jut—ul otsa ega ääг+. *(O. Luts.)* 2. Jaan Imelik tõmbas paar korda üle keel+e, kuulatas, kas hääled õiged, ja mängis. *(O. Luts.)* 3. Jälle kuuldus seda (noor, hele, lõbus) lõk—er+amist, mis Ervinit sügavalt haavas. *(J. Smuul.)* 4. Hääl+e ja kapja+e kõmin kostis altpoolt ja tuli lähemale. *(E. Bornhöhe.)* 5. Teritatud pliiats ta punetava+e, paistes näp—u+e vahel hakkas taas paberilehele (peened jooned) vedama. *(H. Leberecht.)* 6. Jaani huul+ele tuli vere maitse, ta oli huul+e hammustanud. *(R. Vellend.)* 7. Sügava+es tume+a+es kohta+es oli palju vett ja suur+el kala+el oli seal palju kergem end varjata kui madalas vees. *(R. Roht.)* 8. Teises orus, esimesest sügavamas, ulatus lumi pool+e säär+e. *(E. Krusten.)* 9. Kaunis oli siit Viidumäelt vaade alla Kaugatoma poolsaar+ele ja neeme+ele, mis nagu hiiglase labakäe haraliaetud sõrmed suur+e (meri) välja ulatusid. *(A. Hint.)* 10. Kevadel olid õunapuud uhke+es õi+es. 11. Radist, (peened — *mitm. om.*), hingestatud näojoon+ega noormees, istus aparaadi juures ja kirjutas midagi paberilip—akale. *(H. Leberecht.)*

Erijuhtumid.

1. Sõnad **käsi, vesi, süsi, mesi, tõsi, susi** (=hunt), **lüsi** (=vikativars) ja **esi** (=kaevamiskoht kaevanduses) käänduvad järgmiselt:

käsi, *käe, kätt, kätte* e. *käesse, käte, käsi, kätesse.*

Ainsuse omastav teistest sõnadest: *vee, käe, mee, tõe, soe, löe, ee.*

Pane tähele, et mitmuse osastav on neil sõnadel vormilt ainsuse nimetava sarnane ja et ainsuse osastav lõpeb ülipika *t*-ga.

Ülesanne. Ütle ainsuse ja mitmuse osastav sõnadest *vesi, süsi, susi, lüsi* ja *esi.*

2. Eriliselt käänduvad **kaas, laas, lääs, küüs, õõs.**

kaas, kaane, kaant, kaande e. *kaanesse, kaante, kaasi, kaantesse.*

Nagu näha, on neil sõnadel **ainsuse nimetavas ja mitmuse osastavas** *s*, teistes käänetes *n*.

Ülesanne. Kääna peakäändeis *laas, lääs, küüs* ja *õõs*. Moodusta ainsuse nimetava ja mitmuse osastava kohta lauseid.

Niisiis **ära unusta,**

1) **keel/de — keel/te, hääl/de — hääl/te, uu/de — uu/te** (ains. sisseütl. — mitm. om.);
2) sõna **peen** õiget käänamist;
3) sõnade **kaas, laas, lääs, küüs, õõs** õiget käänamist.

Harjutus 85 (kordav). Pane sulgudes olevad sõnad vajalikku käändesse ja kirjuta kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ning märgi + asemele *d* või *t*, nagu õige on.

1. Pesa oli ehitatud (peened rohukõrred) ja samblast. 2. Nendega oli raske võidel+a sellel, kes oli hoidnud ainult (ader) ja (vikatilüsi). *(M. Metsanurk.)* 3. Ta oskas taime+est ja juur+est rohtusid valmista+a, mis haiguste vastu aitasid. *(A. Kitzberg.)* 4. Imetledes lõid mees ja naine (käed — *mitm. os.*) kokku. *(A. Kitzberg.)* 5. Tüdruk ilma nõelata kui kass ilma (küüs — *ains. ilmaütl.*). *(Vanasõna.)* 6. Tuliseid (söed) on teise kät—ega kerge kokku ajada. *(Vanasõna.)* 7. Võis kujutleda vulkaani enese küt—ejõudu, kui isegi nende (peened õõned) kaudu soojus kuni maapinnani ulatus. *(Fr. Tuglas.)* 8. Tuul läks aina valjemaks, hakkas uluma, kirjutas (lained — *mitm. om.*) vahele oma (peen) viilkirja. *(J. Smuul.)* 9. Luurajad jooksid noor+e kuusikusse. *(H. Leberecht.)* 10. Sulepea kaob suur+e mügarik—u pihku. *(R. Vellend.)* 11. Ukse taga mustas pilk—ane pime+us, aga sepp arvas sealtpoolt kauge+e hääl+e (kõmin) kuulvat. *(E. Bornhöhe.)* 12. Jõgi oli suur+e vihma+e tõttu (vesi) kaldaäär+eni täis ja kalapüük oli Otule muutunud raskeks. *(R. Roht.)* 13. Meie kät—est kerk—ib tehas, viljarik—aks muut—ub muld. *(P. Rummo.)*

ne- ja *s*-sõnad.

ne- **ja** *s*-**sõnadeks nimetatakse sõnu, mille nimetavas on** *-ne* **või** *-s*, **omastavas** *-se*, näit.

naine (naise), teine (teise), soine, vaene, vihmane, tänane, rebane, karjane, endine, suuline, väike(ne), lõoke(ne), õpilane, mesilane, kärestikune;

teos (teose), käis (käise), jänes, vares, sügis, uudis, madrus, julgus, võitlus, kasvatus, oskamatus jt.

Miks *laine, kaine, sipelgas, toomingas, kinnas* ja *hernes* ei kuulu *ne-* ja *s*-sõnade hulka?

Leia *ne-* ja *s*-sõnade kohta lisanäiteid.

Harjutus 86. Leia järgnevast luuletusest kõik *ne-* ja *s*-sõnad (neid on kokku 7).

Oktoobrile.

Olid mulle leiuks,
vanemate kingiks,
õpikuteks olid
mulle koolipingis.

Pioneerimalev
viis mind Sinu teile,
komsomolis kasvas
truudus Su parteile.

Kuid ei miski vägi
suuda lahutada
Sinu suurtest teedest
minu väikest rada.

Sinu ilu õitseb
sirelis ja nelgis,
Sinu soojus särab
suvevete helgis.

Sinust laulab mulle
mootorite teras,
sinu rikkus kiigub
küpses viljateras.

Sinu au ja kuulsus
kosmossegi lendas,
sinu tiivustavaid
püüdeid kannan endas.

(F. Kotta.)

Vaatle *ne-* ja *s*-sõnade käänamist. Millele liituvad ainsuse osastava *-t* ja mitmuse tunnus *-te*? Milline on mitmuse osastav?

tööline	**raskus**	**soolane**	**katus**
töölise	**raskuse**	**soolase**	**katuse**
töölis/t	**raskus/t**	**soolas/t**	**katus/t**
töölisesse	**raskusesse**	**soolasesse**	**katusesse**
e. **töölisse**	e. **raskusse**	**soolas/te**	**katus/te**
töölis/te	**raskus/te**		
töölis/i	**raskus/i**	**soolase/id**	**katuse/id**
töölis/te/sse	**raskus/te/sse**	**soolas/te/sse**	**katus/te/sse**

ne- ja *s*-sõnadel liituvad *-t* ja *-te* harilikult *s*-le (**töölis/t, töölis/te**).

Murde mõjul eksivad paljud õpilased sõnades *sügis, vaene, soine, kodumaine, üksluine* ja *juus.*

Ülesanne. Moodusta suuliselt lauseid, kus need sõnad on ainsuse osastavas, mitmuse omastavas ja mõnes teises mitmuse käändes alates sisseütlevast.

ne- ja *s*-sõnadel on **mitmuse osastav** kas *i-* või *id*-lõpuline. See oleneb **silpide arvust ainsuse omastavas** ja **vältest.**

Ütle järgnevatest sõnadest ainsuse omastav ja mitmuse osastav, juhtides tähelepanu silpide arvule omastavas ja vältele.

Mitmuse osastav *i*-lõpuline:

1) *naine (nai/se, naisi), teine*;

2) *tööline (töö/li/se, töölisi), eestlane, endine, õhtune, lõunane, suuline, päike(ne); raskus (ras/ku/se, raskusi), suurus, pikkus, võitlus, oskus*;

3) *õpilane (õ/pi/la/se, õpilasi), õppimine, mesilane, pikergune, kõnelemine (kõ/ne/le/mi/se, kõnelemisi); kirjutus (kir/ju/tu/se, kirjutusi), kasvatus, oskamatus (os/ka/ma/tu/se, oskamatusi).*

Mitmuse osastav *id*-lõpuline:

1) *vaene (vae/se, vaeseid), paene, kuune, jäine, soine, luine, raudne, sealne; teos (teo/se, teoseid), veis, käis, seos*;

2) *soolane (soo/la/se, soolaseid), vihmane, punane, tänane, rebane, karjane, mullane; katus (ka/tu/se, katuseid), jänes, sügis, madrus, uudis.*

ne- **ja *s*-sõnade mitmuse osastav on *i*-lõpuline:**
1) 2-silbilistel II-vältelistel (**2; II — nai/se — naisi**),
2) 3-silbilistel III-vältelistel (**3; III — töö/li/se — töölisi**),
3) 4- ja enamasilbilistel vältest sõltumata (**4; — õ/pi/la/se — õpilasi**);
id-**lõpuline:**
1) 2-silbilistel III-vältelistel (**2; III — vae/se — vaeseid**),
2) 3-silbilistel I- ja II-vältelistel (**3; I, II — soo/la/se — soolaseid**).

Ülesanne.

2, III; 2, II; 4, III; 3, II; 3, III; 4, I.

Mis on liigne?

Paiguta vasakpoolsesse tulpa niisugused numbrite kombinatsioonid, mis märgivad *i*-lõpulist mitmuse osastavat, ja parempoolsesse need, mis märgivad *id*-lõpulist:

2, II 3, III
2, III 4, —
3, I, II

Kuidas jääb mitmuse osastava reegel hästi meelde?

Harjutus 87. Kirjuta ainsuse omastav ja mitmuse osastav, omastava järele sulgudesse vastav numbrite kombinatsioon.

Villane, karistus, eos, kuldne, lätlane, venelane, valgus, matus, tormine, tormiline, sagedane, vaatus, lootus, siinne, oluline, soomlane, madrus, õppus, silmus, raudne.

Näidis: *villane — villase (3, II) — villaseid, karistus — karistuse (4) — karistusi.*

Järgmisi sõnu hääldatakse murrete mõjul tihti vääras vältes ja seepärast tarvitatakse mitmuse osastavas vale lõppu:

1) *aastane, praegune, endine, õhtune, laiune, pikkune, kõrgune, katkine, lõhkine, kahtlane, kinnine, roostene, kastene, haiglane, põhjus, aktus, kursus, eepos, atlas, kaktus* ja *gloobus* on III-vältelised;

2) *otsus, vastus, ollus* ja *kuljus* on II-vältelised.

Kontrolli ennast, kas hääldad õigesti. Kuidas on nende sõnade mitmuse osastav?

Harjutus 88. Kirjuta järgnevate sõnade mitmuse osastav, rühmitades nad tüüpide järgi.

Teine, lõhkine, tulevane, sealne, jänes, roostene, pikkus, metsane, annus, kaktus, otsus, soine, vastus, vaatlus, praegune, üksluine, ühtlane, puine, õhtune, õmblus, üldine, veis, niisugune, kangelane, gloobus, eepos, kinnine, jäine, kedrus, ketrus.

Näidis:

2; II	3; III	4	2; III	3; I, II
teisi	*lõhkisi*	*tulevasi*	*sealseid*	*jäneseid*

Eriliselt käänduvad sõnad **juus, vennas, ões** ja **omaksed** (viimasel sõnal pole ainsust).

Sõna *juus* peakäänded:

juus, *juukse, juust, juuksesse, juuste, juukseid, juustesse.*

Nagu näha, puudub neil sõnadel *k* 1) ainsuse nimetavas ja 2) käändeis, kus *s*-le järgneb *t* (ains. osastav, mitm. omastav ja sellest moodustatavad käänded; vrd. *uks — ust, uste, ustesse*).

Niisiis **ära unusta,**

1) et ka sõnadel **sügis, vaene, soine, (kodu)maine, üksluine** ja **juus** liituvad *-t* ja *-te s*-le (*sügis/t, vaes/te/l, sois/t, kodumais/te, üksluis/t, üksluis/te/l, juus/t, juus/te/st*);

2) et mitm. os. on *i*-lõpuline tüüpidel 2, II; 3, III ja 4 (*tei-se* — **teisi,** *töö-li-se* — **töölisi,** *õ-pi-la-se* — **õpilasi**); teistel sõnadel (2, III; 3, I või II) on *id*-lõpuline (*teo-se* — **teoseid,** *pu-na-se* — **punaseid,** *kol-la-se* — **kollaseid**);

3) kuidas käänduvad sõnad **juus, vennas, ões** ja **omaksed.**

Harjutus 89. Tarvita õigesti *ne-* ja *s*-sõnu.

1. Ta tumedat, veidi võõrapärast nägu ümbritses (juuksed) hele kahuline pärg. *(J. Smuul.)* 2. Torn sasib kämblaga oma heleblondi (kahujuus), mis kõrva ääres on lumivalge. *(R. Vellend.)* 3. Oma südames tahtis ta olla karastatud sõdur, kes ei karda (jäine) külma. *(H. Leberecht.)* 4. Sealpool mäge oli (soised) heinamaid. *(E. Krusten.)* 5. Kuid nüüd hakkas (kahtlased) märke ilmsiks tulema. *(Fr. Tuglas.)* 6. «Mina ei taha mingeid (õigused),» kinnitas isa. *(A. H. Tammsaare.)* 7. (Põhjused) ei ole mul võimalik seletada. 8. Hirm armuga on (vennas — *mitm. nim.*). *(Vanasõna.)* 9. Muud ta tollest ööst ei mäletanud kui (öine) lainete laulu. *(J. Mändmets.)* 10. Siin oli alati palju (lahtised) tuvisulgi, aga nüüd oli veel eriti palju. *(Fr. Tuglas.)* 11. Olgugi et keegi randlaste (omaksed — *mitm. seestütl.*) ei viibi merel, ometi teavad nad, et sealolek praegu nõuab võitlust elu ja surma peale. *(J. Mändmets.)* 12. «Pole siin midagi,» kordab punapea (endised) sõnu. *(O. Luts.)* 13. Isa andis üldse (vastused), mis Atsile ei meeldinud. *(A. H. Tammsaare.)* 14. Ära kiida suve enne (sügis). *(Vanasõna.)* 15. (Niisugused terased) poisse on kõik küla täis. *(J. Liiv.)*

KOKKUVÕTVAID MÄRKUSI.

Teeme lõpuks kokkuvõtte nende käänete kohta, millel on kaks või enam käändelõppu, ja keskendame tähelepanu mitmuse tunnustele.

Ainsuse sisseütlev.

Ainsuse sisseütlev, nagu teame, saab olla

1) *sse*-lõpuline, näit. *õpiku/sse, sadama/sse, toobri/sse;*
2) *de*-lõpuline, näit. *keel/de, tuul/de, õi/de;*
3) *he-* või *hu*-lõpuline, näit. *pä/he, su/hu;*
4) lõputa, näit. *(läks) kooli, (ruttasime) metsa, tuppa, majja, pessa.*

Vaatle, millistel tüüpkondadel on üks või teine lõpp.

Tüüpkond	Käändelõpp	Näiteid	Erijuhtumid
kuu	**-sse**	puu/sse, koi/sse	Sõnadel *soo, suu* ja *pea* on lisaks ka *so/hu, su/hu, pä/he.*
pesa	1) —, 2) **-sse**	majja/ e. maja/sse, onu/sse	
kõne-tubli	**-sse**	mure/sse, kalju/sse	
number-aasta-õpik	**-sse**	kaasiku/sse	
tütar-hammas-mõte	**-sse**	peenra/sse	
sepp-sõber-padi	1) —; 2) **-sse**	jalga/ e. jala/sse	
rida	1) —; 2) **-sse**	tuppa/ e. toa/sse	
lugemik	1) —; 2) **-sse**	lagendikku/ e. lagendiku/sse	

Tüüpkond	Käändelõpp	Näiteid	Erijuhtumid
keel	1) **-de**; 2) **-sse**	tuul/de e. tuule/sse	Mõningatel sõnadel *-te*, näit. *kätte.*
ne- **ja** *s*-**sõnad**			
2, II; 3, III; 4	1) —; 2) **-sse**	kindlusse/ e. kindluse/sse	
2, III; 3, I, II	**-sse**	rebase/sse	

Kui on võimalik kahesugune sisseütlev, s. o. *sse*-lõpulise kõrval lõputa, *de*-lõpuline või *he-*, *hu*-lõpuline, siis tarvitatakse *sse*-lõpulist küsimuse *kellesse? millesse?* korral, teisi aga küsimuse *kuhu?* puhul. Vrd.

Kolhoosnikud suhtuvad m e t s a s s e (millesse?) *väga tõsiselt. — Lapsed jooksid m e t s a* (kuhu?) *mängima.*

Ta oli kiindunud oma k o d u s s e (millesse?). — *Ta jõudis varakult k o j u* (kuhu?).

Mis õ h u s s e puutub (millesse?), *siis oli see siin väga värske. — Lennuk tõusis õ h k u* (kuhu?).

Rida- ja *pesa*-tüüpi sõnadel on lõputa sisseütleva puhul sisekonsonant ülipikk: *rida — ritta, ladu — lattu, tuba — tuppa, jõgi — jõkke, mägi — mäkke, elu — ellu, salu — sallu, meri — merre, tuli — tulle, maja — majja, oja — ojja, aju — ajju.*

Ära unusta, et *number-aasta-õpik-* ja *tütar-hammas-mõte-***tüüpi sõnadel ei või lõppu** *-sse* **ära jätta** (peale kohanimede ja sõnade *tasku* ning *mõis*).

Õige on: *(läks) sadamasse, teatrisse, kontorisse, kambrisse, vabrikusse, (pani) kohvrisse, (jõudis) finišisse, (sõitsime) pioneerilaagrisse, (ronis) vankrisse, (vaatas) taevasse, lõkkesse, kirdesse, loodesse, (pani) riidesse.*

Meenutamiseks. Mis käändes on *kodu* lauseis *Jõudsime õigeaegselt koju* ja *Nad sammusid kodu poole?*

Ülesanne. Ütle ainsuse sisseütlev harjutustes 29, 66, 82 ja 56 A antud sõnadest.

Harjutus 90. Ütle, missugustel järgnevatel sõnadel saab olla ainult *sse*-lõpuline ainsuse sisseütlev.

Vaagen, org, aed, rusikas, sammal, korter, pime, lumi, mõte,

padrik, tammik, roostik, sarapik, kauss, linn, taevas, lõuna, sahver, latv, uni, põlvik, torbik, ümbrik, mäestik, ida, koda, suga, kapp, sahtel.

Harjutus 91. Kirjuta sulgudes olevad sõnad vajalikus käändes.

1. Vastu õhtut keeras tuul (kirre). 2. Läksime kolhoosi (kontor). 3. Kui Arno isaga (koolimaja) jõudis, olid tunnid juba alanud. *(O. Luts.)* 4. Ta ei julgenud enam jalga (kodu) tõsta, sest ta teadis, et kubjas teda oli lubanud vaeseomaks peksta. *(E. Bornhöhe.)* 5. Korjasime oma asjad kokku ja hakkasime (kodu) poole sammuma. 6. Kui Jaanus ennast (riie) pani, tõusis õues vali sõnelemine. *(E. Bornhöhe.)* 7. Pisikeste kapjade plagisedes põgeneb Karu (juhuslik latter). *(R. Vaidlo.)* 8. Otsekohe sumpavad paar poissi (roopadrik), aga ei leita ka sealt. *(R. Vaidlo.)* 9. Väike Liivi ei rääkinud sellest kellelegi, et igatseb (kodu). *(V. Saar.)* 10. Jaanuse (puhas, kaastundlik süda) asus sügava haleduse kõrvale teine, võõras tundmus, ja see oli kibe. *(E. Bornhöhe.)* 11. Kui küllalt oli mängitud, jooksime jälle (meri) suplema. 12. Tee tõusis (mägi). 13. Mis ta (kodu) tegi, kes seda nägi — aga ei ta jooksnud kellegi juurde (küla) nutma. *(J. Liiv.)*

Ainsuse osastav.

Ainsuse osastav võib olla

1) *d*-lõpuline, näit. *maa/d, tul/d;*
2) *t*-lõpuline, näit. *põranda/t, katus/t;*
3) lõputa, näit. *(head) sõpra, pikka rida.*

Vaatle järgnevat kokkuvõtlikku tabelit. Selles on tüüpkonnad, mille ainsuse osastav on nõrgas astmes, trükitud kaldkirjas, ja need, mille ainsuse osastav esineb tugevas astmes, — jämendatult. Teistesse tüüpkondadesse kuuluvad sõnad on astmevahelduseta.

Tüüpkonnad	Käände-lõpp	Näiteid	Erandid
kuu	**-d**	puu/d	au, nõu
kõne-tubli	**-t**	foto/t	rubla, kahju
pesa	—	karu/	tuli, meri, veri, lumi, uni, mõni

Tüüpkonnad	Käände-lõpp	Näiteid	Erandid
number-aasta-õpik	-t	tahvli/t	
tütar-hammas-mõte	-t	*sammal/t*	
sepp-sõber-padi	—	**lippu/**	
rida	—	**lugu/**	
lugemik	—	**maastikku/**	
keel	-t	**tuul/t**	käsi (kätt), mesi, vesi, susi, esi, lüsi
ne- ja *s*-sõnad	-t	kaugus/t	

Leia iga tüüpkonna kohta vähemalt 5 näidet ja ütle neist ainsuse osastav.

Meenutamiseks. Missugused sõnad kuuluvad *number-* ja missugused *tütar*-tüüpkonda? Mille poolest nende käänamine erineb? Missugusele tüvele liitub *ne-* ja *s*-sõnadel ainsuse osastava lõpp *-t*?

Harjutus 92. Loe järgnevad laused õigesti.

1. Rõõm ja õnn on kui rändajad linnud, kes kardavad (sügis) ja tõttavad kevadele vastu. *(A. H. Tammsaare.)* 2. Viletsasti vingudes jooksis Urask mitu (kilomeeter), enne kui ühe põõsa alla viskus. *(R. Roht.)* 3. Kultuuriklubi (rändvimpel) hoidsid visalt enda käes näiteringlased. *(O. Tooming.)* 4. Ega sa sügise arva olevat, kus sa mööda (peenar) võid minna. *(O. Luts.)* 5. Samal hetkel leidsid kaks (pahklik kämmal) teineteise, surudes liituvalt vastamisi. *(R. Sirge.)* 6. Ta kolistas pahuralt (veetrummel) pliidil, ilma et isegi oleks õieti teadnud, mida ta tahab. *(J. Parijõgi.)* 7. «Kui mina (kohver) kannan, kas sa siis jaksad edasi minna?» küsis Konarik. *(A. H. Tammsaare.)* 8. Oi sind väikest (poisipoogen), memmekese murelast! *(T. Lehtmets.)* 9. «Mitu (koorem) te pärast (lõuna) olete viinud?» pöördus Kõnnussaar Laane poole. *(V. Saar.)* 10. Mine too poest kilo (suhkur). 11. Ema küüris (katel). 12. Näita mulle oma (vööpannal). 13. Palun laena mulle väheks (sirkel). 14. Vagunisaatja süütas (küünal) laternas. *(H. Leberecht.)*

Harjutus. 93. Järgnevate sõnade hulgas on 20 *number-* ja 19 *tütar*-tüüpi sõna. Kirjuta kummagi tüüpkonna sõnad eraldi tulpa-

desse ainsuse nimetavas ja osastavas. Pealkirjaks: *Number- ja tütar-tüüpi sõnade ainsuse osastav.*

Meeter, suhkur, pöial, poogen, kannel, kämmal, ankur, vanker, aken, köömen, sammal, kamber, peenar, astel, ämber, pannal, katel, kringel, korsten, küünal, vaagen, sõstar, tütar, kittel, meister, kukal, tungal, liiter, klamber, pipar, pastel, maaler, toober, kohver, karikakar, tatar, mantel, mööbel, vinnal.

Näidis:

meeter — meetrit *pöial — pöialt*

Ülesanne. Näita noolte abil, miks on õige *(viletsat) tare/t, (nägin) tädi, tragi (poissi), (seda) hetke, (huvitavat) taime, (sinist) pluusi, kolhoosniku/t, ümbrikku, (paksu) ladet, mitut (moodi).*

Ülesanne. Ütle harjutustes 23, 25, 42, 19, 56 B, 74 ja 73 toodud sõnadest ainsuse osastav.

Harjutus 94. Moodusta suuliselt lauseid, kus sõnad *kaabu, foto, summa, voodi, veski* ja *söökla* on kord ainsuse osastavas, kord mitmuse nimetavas.

Harjutus 95. Lausete lugemisel aseta sulgudes olevad sõnad ainsuse osastavasse.

1. Kaks (kõva kivi) ei jahvata (hea jahu). *(Vanasõna.)* 2. Noel hingas sügavalt vee lähedusest (rõske ööõhk). *(R. Vellend.)* 3. Hugo tahtis vastu vaielda, aga ta nägi Ene (karm, otsustav ilme) ja vaikis. *(O. Tooming.)* 4. Ta jooksis kummargil mööda (mätlik karjamaa) taluni ulatuva metsatuka poole. *(H. Leberecht.)* 5. Äkki muutus ta nägu karmiks, ta lausus nagu (mingi kokkuvõte) tehes: «Ta pole ju enam laps.» *(V. Saar.)* 6. Voor möödus, aga (isa) ja (Mart) ei olnud näha. *(O. Luts.)* 7. Viimast korda nägi ta (Pauka), kui too jooksis rongi kõrval. *(R. Vaidlo.)* 8. Kui sina nõnda elad, et sa minule (kahju) ei tee, siis oled sa laitmatu inimene. *(J. Liiv.)* 9. «Nõndaks — ongi kohal!» ütleb vana öövaht ja silub rahuldatult oma (hall habe). *(J. Piik.)* 10. Metsa taga oli lai lage raba, kus kured parvedena (öökorter) otsisid ja oma (vali hääl) siit ja sealt aeg-ajalt kuulda lasksid. *(A. H. Tammsaare.)* 11. Poisid istuvad kuhugi põõsa varju ja tükil ajal ei lausuta (ainuski sõna), ei liigutata (ainuski liige). *(A. H. Tammsaare.)* 12. Hiljem leidis ta ene-

selegi ootamatult Hannese näolt midagi (mõistmatu), temale (arusaamatu) ja (varjatu). *(E. Männik.)* 13. Viljapuude taha on hakatud (uus tara) tegema. *(R. Vaidlo.)* 14. Näita mulle oma (roosa pluus) ja (punane rätik). 15. Poiss vaatles tüki aega seda (imelik pilv). 16. Kaks (kolhoosnik) tulid meile appi. 17. Kohati ulatusid lumest välja härmatanud kõrretüükad, nende pikad helkivad jooned varjutasid (lai laugjas tasandik). *(V. Saar.)* 18. Pärast seda (pikem retk) olime kõik kaunikesti väsinud. 19. Silmile (tikkuv punakas juuksetukk) ülespoole tõrjudes räägib ta nüüd ladusasti edasi. *(H. Pukk.)* 20. Temas tundus midagi (võlts) ja (varjatu), ta pilgud ootasid ainult (imetlus). *(E. Männik.)*

Harjutus 96. Aseta sulgudes olevad sõnad ainsuse osastavasse. Pealkirjaks: *Ainsuse osastav.*

1. Järgmisel hommikul kuulevad lapsed katusel jälle (mingi krabin). *(J. Piik.)* 2. Sinna juurde kuulub kindlasti veel pool (tosin) kõige erinevamas suuruses (kohver). *(A. Saar.)* 3. Peas kandis ta (hallitähniline soni), seljas kaunikesti võidunud (vihmamantel) ja jalas sirgete säärtega kummikuid. *(V. Saar.)* 4. Ta tunneb (siinne õu, õuetagune) ja kogu (lähem ümbrus) nagu oma (peopesa). *(R. Vaidlo.)* 5. Täna oli juba asi julgem, sest kartma pidi ainult (isa), mitte (ema). *(A. H. Tammsaare.)* 6. Ta tundis (mets) kui oma (kümme) sõrme. *(E. Bornhöhe.)* 7. Kui ei ole (talv) talve ajal, siis ei ole (suvi) suve ajal. *(Vanasõna.)* 8. Sügavamal Miti silmis vilksatas tookord midagi (pelglik) ning (ehmunu). *(H. Leberecht.)* 9. Ta seisis seal ainult paar (hetk) ja hakkas siis minema. 10. Öösiti kostab metsast vahel (jube kisa) ja (imelik naer). *(J. Piik.)* 11. Luba mulle kolm (ümbrik). 12. Selle inimese nägu peegeldas (kõigutamatu rahu). *(E. Krusten.)* 13. Kohe märkasid kõik (tubli) ja (tragi Väino) siinpool (kuusik).

de-mitmus.

Võrdle mitmuse tunnust ainsuse osastava lõppudega. Millisel juhul on mitmuse tunnuseks *-de* ja millisel juhul *-te*? Mis võid öelda mitmuse astme ja ainsuse osastava astme kohta?

Tüüpkond	Ains. os. lõpp	Mitmuse tunnus	Näiteid
kuu	**-d**	**-de**	maa/d — maa/de
pesa	—	**-de**	sõna/ — sõna/de/st
kõne-tubli	**-t**	**-de**	kalju/t — kalju/de/l
number-õpik-aasta	**-t**	**-te**	meetri/t — meetri/te
tütar	**-t**	**-de**	*katel/t — katel/de/st*
hammas-mõte	**-t**	**-te**	*sammas/t — sammas/te*
sepp-sõber-padi	—	**-de**	**juttu/ — juttu/de**
rida	—	**-de**	**juga/ — juga/de/ks**
lugemik	—	**-de**	**märkmikku/ — märkmikku/de**
keel	**-t**	**-te**	**seen/t** — *seen/te*
ne- ja *s*-sõnad	**-t**	**-te**	eestlas/t — eestlas/te

Ains. osastav	**Mitmuses**
d-lõpuline	**-de (kuu/d — kuu/de)**
lõputa (täishäälik)	**-de (seppa/ — seppa/de)**
t-lõpuline	**enamasti -te (õpiku/t — õpiku/te)**

Kõne-tubli- ja *tütar*-tüüpi sõnadel on mitmuse tunnuseks siiski **-de,** kuigi ains. osastav lõpeb **t**-ga *(kõne/t — kõne/de, tütar/t — tütar/de/le).*

Astmevahelduslikel sõnadel on *de*-mitmus ja ains. osastav enamasti **ühes ja samas astmes** (kas mõlemad tugevas või mõlemad nõrgas astmes).

Pea lisaks meeles, et *number*-**tüüpi sõnadel liitub mitmuse tunnus** (nagu ainsuse osastava lõppki) **ainsuse omastava tüvele** *(numbri+te), tütar*-**tüüpi sõnadel aga nimetava tüvele** *(tütar+de).*

Ülesanne. Leia iga tüüpkonna kohta vähemalt 5 näidet ja ütle nendest ainsuse osastav, mitmuse omastav ja kaks mitmuse käänet alates sisseütlevast.

Ülesanne. Näita noolte abil, miks on õige: paljude, voodite, kõrbete, mõisates, kirjeldamatute, kämmaldest, kitsasteks, rikete, lainetel, retkede, taimedele, ettevõtlikkudel, peente, vaesteks.

Harjutus 97. Ütle järgnevatest ainsuse osastavas olevatest sõnadest mitmuse omastav.

Numbrit, vankrit, kolhoosnikut, palmikut, lagedat, heledat, tumedat, rabedat, hobust, teost, jänest, kuldset, mõtet, võtet, lõket, riket, saabast, lammast, kubjast;

mulda, põldu, atra, otra, karja, valssi, leppa, kukke, kotti, lukku, tasandikku, raiesmikku, õpetlikku, mõtlikku, lõplikku;

tublit, roosat, tõmmut, draamat, soolast, kaabut, kõnet, vilet, niret, tütart, akent, vemmalt, koonalt, peenart, sammalt, kannelt.

Harjutus 98. Kirjuta harjutusest 93 eraldi välja kummagi tüüpkonna sõnad ja nende juurde mitmuse omastav ning mõni teine mitmuse kääne alates sisseütlevast. Pealkirjaks: *Number- ja tütar-tüüpi sõnade mitmus.*

Meenutamiseks. Missugusesse tüüpkonda kuuluvad **tragi, mõru, palju, korsten, kolhoosnik, hetk, retk, taim, pilv, talv, pluus, pliit, mapp, puder, vali, tõbi, ümbrik?** Kuidas käänduvad **kaas, laas, lääs, küüs, õõs?** Kuidas käänduvad **juus, vennas, ões, omaksed?** Millised kaks mitmuse omastavat on *lugemik*-tüüpi sõnadel?

Harjutus 99. Ütle ainsuse osastav ja mitmuse seestütlev.

Lukk, laud, nimi, jahu, lõplik, lagi, tugi, hani, oda, tragi, vend, ader, puder, puu, meri, õnnelik, laevastik, mari, kepp, kapp, mapp, karu, mõru, vilu, südamlik, nõu, kahju, vai, õu, kõu, vari, vali, sarv, pilv, talv, tuvi, suvi, soo, uni, kits, hetk, retk, kuusk, mäestik, märkmik, rant, pliit, pluus;

vagun, mõte, kate, nädal, mõlemad, saadik, taldrik, tõlvik, kolhoosnik, elamu, lage, tige, hõre, hele, kartul, teine, öine, vaene, sügis, laager, meister, kuppel, kukkel, köömen, vanker, korsten, palitu, osuti, lõke, kasukas, majakas, pirukas, vaimukas, kerge, valge, hammas, habras, kitsas, vilgas, üllas, hüljes, paljas, kubjas, mõis, kõrb, pärl;

vale, luukere, võre, foto, summa, soolo, kannel, peenar, koonal, pannal, kukal.

Harjutus 100. Loe õigesti järgnevaid lauseid ja anna vastavate juhtumite kohta põhjendus.

1. Nüüd puudub veel, et ta nut—ma ka hakkaks, siis näitaks ta end kõigis inimlik—u+es nõrkustes. *(O. Luts.)* 2. Pidage meeles, et aasta-kahega peate kolhoosi tõstma eesrindlik—e hulka. *(A. Saar.)* 3. Ta näol, mis peeglina andis edasi mingi+e tormis+e ja raske+e mõt—e+e keemist, ei liikunud midagi, kuid ometi liikus kõik. *(J. Smuul.)* 4. Aga kuiva+el suve+el võib saarelt laiule liikuda mööda (leede) täiesti kuiva+e jalga+ega. *(J. Smuul.)* 5. Hobused olid ainsad seltsimehed niiskusest ja pilve+est nukra+el sügises+el künnipäeva+el. *(J. Smuul.)* 6. Mõne aja pärast saabus vanema+est vennasvabariiki+est trük—ikojale osa+ena pakitud kaks kiirpressi. *(R. Vellend.)* 7. Üks teine jälle, punaste (juuksed) ja naljaka+e nööpsaabas+ega, nähti oma uutmoodi sulepeaga üldist tähelepanu enesele tõmbavat. *(O. Luts.)* 8. Läbisegi ja üksteist üle rääkides jutustati Mardi järelejõudmisest, treeningu+est, suusaretke+est, treenerist, koondusest. *(H. Pukk.)* 9. Hannes võttis naeratades sekretäri (kõhetud õlad) ümbert kinni. *(E. Männik.)* 10. Siis põrus jälle maapind ta vägeva+e hoopi+e all, lõõtsad mühisesid, taotav raud purskas tuld ja ümberkaudne mets kajas südamlik—ust naerust, mida sepp oma naljaka+e reisilugu+ega kuulaja+elt välja meelitas. *(E. Bornhöhe.)* 11. Heinamaarada oli kitsas, ta lookles toominga+e ja lep—a+e vahel, puges läbi kaske+e alt. *(V. Saar.)* Tööd jätkus siin palju+ele kät—ele, eriti aga Andresele ja Marile. *(A. H. Tammsaare.)* 13. Kaugemal lähevad teised (peenrad) reaga edasi, köster käib edasi-tagasi, juhatades ja õpetades. *(O. Luts.)* 14. Kaart oli harilik—e ja värvipliiatsi+e joon+est kirju, kohati isegi läbi torgatud. *(H. Leberecht.)* 15. Oma tõntsi, paksu kere, kõrge+e jäme+a+e jalga+e, imelühikese sabatut—i, see-eest aga ilmatu suure peakoluga sarnaneb Turist rohkem noore elevandi kui ratsahobusega. *(R. Vaidlo.)* 16. Nii kui Ülar koolist või (sõbrad — *mitm. kaasaütl.*) mängimast tuleb, on koer käp—a+ega poisi (õlad — *mitm. alalütl.*) ja kass ronimas mööda riideid. *(R. Vaidlo.)* 17. Mesilased surusid (puud, põõsad) ja lille+es, ojad sulisesid mahe+asti ja järve+es lõid kalad laksu. *(R. Roht.)* 18. Vaevalt olid nad teed palistava+e noor+e kaske+e vahele jõudnud, kui neile pilku hakkas suurem rahvarühm. *(E. Vilde.)* 19. Suvi ja talv ei ole (vennas — *mitm. nim.*). *(Vanasõna.)* 20. Need olid vanad paksu+e (kaaned) raamatud.

Harjutus 101. Kirjuta sulgudes olevad sõnad sobivas käändes, kriipsu ees olev täht ühe- või kahekordselt ja märgi + asemele *d* või *t*, nagu õige on.

A. 1. Tuli vingus, nagu oleks tal kahju seda (kauaaegne) õnnelik—u+e inimeste varjupaika hävitada. *(E. Bornhöhe.)* 2. Tuleb täiesti nõustuda «Edasi» kolhoosnik—u+ega, et põld ei salli sage+ast (peremehed) vahetamist. *(A. Saar.)* 3. Kümmekond (minut) tagasi vajus üks paat vaikselt kärestik—u+e poole. *(R. Vellend.)* 4. Nägu sile+a+e musta+e (juuksed) raamis jäi kohe meel+e: nutune, veidi pondunud, kurbusest ja jahe+ast tuulest roosa ninaotsaga. *(J. Smuul.)* 5. Kaevu+es, kus ämber suvel kolises paesel põhjal, oli vett rak—e+eni. *(J. Smuul.)* 6. Madalal lasuva+e pilve+e all piitsutas peenike vihm aedviljapõldusid. *(J. Ruven.)* 7. Rebaseisand oli vist kaugemale retke+ele läinud. *(R. Roht.)* 8. Vana Pootsiku nägu oli hall, otsmik kaetud tihe+a+e higipiiska+ega. *(R. Vellend.)* 9. Jaanusel oli esmalt küllalt tegemist, et ennast varjata loendamatu+e hoopi+e ja piste+e eest. *(E. Bornhöhe.)* 10. Rääkida tuli Vana-Võhmast ja nendest, kes praegu tule ümber hõiskasid; rääkida tuli kooli+est ning tehtud ja tegemat—a eksami+est; rääkida tuli tut—ava+est ja (võõrad) inimestest, metsa+est, soo+est ja heinamaa+est; põldu+est ja kivi+est nendel põldu+el . . . *(V. Saar.)*

B. 1. Jah, olid ajad, kus ta igast asjast osa võttis, ise palju+e suur+e ettevõt—e+e algataja oli, kuid — oh! — need ajad on möödas. *(O. Luts.)* 2. Rännu ajal hukkub tohutul hulgal linde mere+e ja kõrbe+e ületamisel, udu+es ja tormi+es. 3. Tüdruk ei suuda sageli palju+est huvitava+est (asjad) õpiku kuiva+e sõna+ega jutustada. *(J. Piik.)* 4. Ühel heal päeval tõimegi kohale valkjashalli kutsika, kep—itaoliste kõrge+e jalga+ega, pik—a nina ja igal sammul lipendava+e kõrva+ega. *(R. Vaidlo.)* 5. Tee kulges rahulik—e roheliste välja+e vahel vabas Nõukogude Lätis, mille aeda+es puhkesid õitsele sirelid ja niitu+el nosisid rohtu süüa kirjud lehmakarjad. *(H. Leberecht.)* 6. Roomet ja Soom sõu+sid hääletult, pik—a+e aeglaste (tõmbed). *(H. Leberecht.)* 7. Ta silme ees olid need halli+es ümbrik—u+es kirjad, mis ta oli visanud oma lauale. *(V. Saar.)* 8. Umbselt rohtu kasvanud kitsal jalgteel, mis nagu hiigelussi rada (soomättad, põõsad, pisikesed puunässid) ja turbaauku+e vahel lookles, sammus Piibe Jaan noore seltsimehega. *(E. Rannet.)* 9. Varsti sulistasime jõekeses ja püü+sime otse (paljad) kätega lutse ning vähke. *(Fr. Tuglas.)*

Mitmuse osastav.

Mitmuse osastav saab olla

sid-lõpuline,
id-lõpuline,
vokaallõpuline.

Tüüpkonnad	Lõpud	Näiteid
kuu	**-id, -sid**	ma/id, püü/sid
pesa	**vok.** *(e, i, u)*, **-sid**	mune, pesi, sõnu, oda/sid
kõne-tubli	**-sid**	kõne/sid, tõmmu/sid
number-aasta-õpik	**-id**	kangru/id, kanala/id
tütar-hammas-mõte	**-id**	**sõstra/id, võtte/id**
sepp-sõber-padi	**vok.** *(e, i, u)*, **-sid**	**poisse, silmi, saunu, putru/sid**
rida	**vok.** *(e, u)*, **-sid**	**nuge** e. **nuga/sid, ridu, lugu/sid**
lugemik	**vok.** *(e)*	**laevastikke**
keel	**vok.** *(i)*	**seeni, juuri**
ne- ja *s*-sõnad		
2, II; 3, III; 4	**vok.** *(i)*	teis/i, kõrgus/i õpilas/i
2, III; 3, I, II	**-id**	teose/id, hobuse/id

Astmevaheldusliikel sõnadel on mitmuse osastav alati tugevas astmes.

Ülesanne. Leia iga tüüpkonna kohta 5 näidet ja ütle neist mitmuse osastav.

Ülesanne. Ütle mitmuse osastav järgnevatest *lugemik*-tüüpi sõnadest.

Põõsastik, tootlik, sotsialistlik, mesinik, tarvilik, kümnendik, kaeblik, tähestik, mäestik, ümbrik, valimik, riiklik, nõukogulik, püüdlik, kangelaslik, samblik, looduslik, südamlik.

Harjutus 102. Kirjuta järgnevad *ne-* ja *s*-sõnad mitmuse osastavas rühmiti, nagu harjutuses 88 näidatud. Pealkirjaks: *ne- ja s-sõnade mitmuse osastav.*

Sügis, naine, tuuline, muistne, kastene, aastane, hiljutine, vaene, endine, teine, pikaldane, paene, otsus, leedulane, praegune, alumine, niisugune, juus, öine, villane, raudne, õnnetus, tarkus, kuljus, aktus, vaikne, suuline, eepos, pisike.

Harjutus 103. Ütle järgnevatest sõnadest mitmuse osastav (neil on ainult *sid*-lõpuline).

Krae, pere, nire, kaabu, soolo, piiga, summa, mägi, jõgi, tugi, ladu, lagu, õde, tõbi, oda, kino, koma, kuju, õli, nimi, hani, mõru, vilu, südi, tragi.

Vokaallõpulise mitmuse osastava lõpphäälik.

Järgnevas pöörame tähelepanu vokaallõpulise mitmuse osastava viimasele vokaalile ehk täishäälikule (*sepp-, sõber-padi-, rida-, pesa-, lugemik-* ja *keel*-tüüpkonnad ning osa *ne-* ja *s*-sõnu).

Nagu teame ja nagu ka mitmuse osastava tabelist on näha, võib vokaallõpulise osastava viimaseks vokaaliks (täishäälikuks) olla *e, i* või *u.*

See asjaolu, kas mitmuse osastava viimaseks vokaaliks on *e, i* või *u,* sõltub kõigepealt t ü v e h ä ä l i k u s t. Tüvehäälikuks nimetatakse ainsuse osastava viimast vokaali, või kui ainsuse osastav lõpeb *d* või *t*-ga (näit. *tul/d, mer/d, joon/t, seen/t*), siis ainsuse omastava viimast vokaali.

Tüvehääliku järgi liigituvad sõnad

a-t ü v e l i s t e k s (näit. jalg**a**, selg**a**, seppa, rida, pes**a**),
e-t ü v e l i s t e k s (näit. jõg**e**, taim**e**, räim**e**, purj**e**),
i-t ü v e l i s t e k s (poiss**i**, kool**i**, keppi, tekk**i**) ja
u-t ü v e l i s t e k s (jutt**u**, mäng**u**, lukk**u**, lugemikk**u**, maastikk**u**).

On olemas ka väike hulk *o*-tüvelisi sõnu (näit. *kino, kilo, silo*).

Ülesanne. Ütle, mis tüvelised on järgnevad sõnad.

Sulg, leib, nimi, mägi, toit, kask, lipp, kott, kuusk, kunstnik, kaart, müts, koer, kass, laul, hani, tragi, kapp, kanarbik, hunt, vai, tüvi, küla, must, part, lagi, kett, olevik, lugu, pood, saag; joon, laps, tuli, hiir, veri, keel, suur, vars.

Jälgi, missugune mitmuse osastava lõppvokaal on *e*-, *i*- ja *u*-**tüvelistel sõnadel.**

kosk — koske — koski
täht — tähte — tähti
sulg — sulge — sulgi
räim — räime — räimi
kits — kitse — kitsi

e-tüvelistel on alati **i**

kepp — keppi — keppe
pilt — pilti — pilte
tool — tooli — toole
poiss — poissi — poisse
pood — poodi — poode

i-tüvelistel on alati **e**

tikk — tikku — tikke
jutt — juttu — jutte
lind — lindu — linde
vali — valju — valje
mäestik — mäestikku — mäestikke

u-tüvelistel on alati **e**

Harjutus 104. Ütle ainsuse osastav (kui osastav on *t*-lõpuline, siis ka ainsuse omastav) ja vokaallõpuline mitmuse osastav.

Sääsk, laht, jälg, külg, telg, põlv, sõrm, lõim, õng, õlg (õle), sõim (sõime), lill; tekk, film, pruun, vorm, tükk, pluus, karm, rähn, tool, näärid; samm, jutt, juust, nukk, mõistlik, sotsialistlik, pidulik, kõrgendik, kümnendik, riiklik, raiesmik; nool, pool, meel, peen, köis, küüs, kaas, vesi, kapp, samblik, valk, niit (niidi), räim, eesrindlik, lamp, kits, paat, part, kuusk, oskuslik, saarlane, tund, pank, kanarbik, vokk.

Harjutus 105. Kirjuta ainsuse osastav (kui osastav on *t*-lõpuline, siis selle kõrvale ka ainsuse omastav) ja vokaallõpuline mitmuse osastav. Pealkirjaks: *Mitmuse osastav.*

Kaart, kits, kanarbik, klaas, vihk, kass, rohi, taim, mänd (om. männi), sõbralik, mõistlik, kivi, täht, põõsastik, pats, lind, põsk, hetk, mõtlik, õppetükk, tikk, ümbrik, keel, seen, kõrs, käsi.

Jälgi, missugune on mitmuse osastava lõppvokaal **a-tüvelistel sõnadel.**

jalg — jal**ga** — jalg**u** kõrv — kõr**va** — kõrv**u** sild — sil**da** — sild**u** leib — lei**ba** — leib**u** väin — väi**na** — väi**nu**	*a*-tüvelistel on **u**, kui eelmises silbis on **a, õ, i, ei, äi.** Erandid: *pikki, silmi, kingi.*
vend — ven**da** — vend**i** loom — loo**ma** — loom**i** sukk — suk**ka** — sukk**i** päev — pää**va** — päev**i** pöör — pöö**ra** — pööri rühm — rüh**ma** — rühm**i**	*a*-tüvelistel on **i**, kui eelmises silbis on mõni muu vokaal *(e, o, u, ä, ö, ü).* Erandid: 1) *nuie, tühje, sooje* (*i* ja *j* järel on *i* asemel *e*), 2) *nuge, ube, tube, mune* (I-vältelised *u—a*-sõnad).

Harjutus 106. Kirjuta järgnevate *a*-tüveliste sõnade ainsuse ja mitmuse osastav.

Laud, latv, sõel, õrn, põder, linn, sein, rida; lehm, relv, tera, ots, kuldnokk, koht, nurk, luud, tuim, härg; oder, vana, ait, kabi, kell, varss, virn, kehv, must, ritv, lai, julm.

Vokaallõpulise mitmuse osastava tabel.

Tüvevokaal	Eelmise silbi vokaal	Mitm. os. lõppvokaal	Erandid
e		**i**	
i		**e**	
u		**e**	
a	1) **a, õ, i, ei, äi**	**u**	*pikki, silmi, kingi*
	2) muu vokaal **(e, o, u, ä, ö, ü)**	**i**	1) *nuie, tühje, sooje* 2) *nuge, ube, tube, mune*

Harjutus 107. Ütle ainsuse ja mitmuse osastav ning anna mitmuse osastava lõppvokaali kohta põhjendus. (Ära unusta, et eelmise silbi vokaali arvestatakse ainult *a*-tüveliste sõnade puhul!)

Parv, uisk, suusk, saatkond, koib, pohl, karm, lootuslik, koht, sukk, saag, tuhm, koon, tikk, tumm, tühi, kulm, külm, look, laut, maiasmokk, pump, nuga, pärn, konn, iseloom, loom, vänt, kastetilk, õun, partisanisalk, juuksesalk, lest, kord, serv, silm, oks, taim, kuusk, lõng, pilk, taimestik, piklik, pilv, org, ots, kuub, silt, uba, vänt, hang, hari, lünk, king, pluus.

Paljudel *rida-* ja *pesa*-tüüpi sõnadel ei ole vokaallõpulist mitmuse osastavat, vaid ainult *sid*-lõpuline, näit. *jõgi — jõge/sid, kägu — kägusid, tegu — tegusid, lugu — lugusid, oja — ojasid, koma — komasid, nimi — nimesid, raha — rahasid.*

Miks ei saa vokaallõpulist mitmuse osastavat moodustada sõnadest *tala, vara* ja *raha*?

Rühmal *sepp-* ja *sõber-padi*-tüüpi sõnadel, esmajoones *u-* ja *e*-tüvelistel, on nii *sid-* kui ka vokaallõpuline mitmuse osastav, näit. *põldu — põlde* e. *põldusid, juttu — jutte* e. *juttusid, luike — luiki* e. *luikesid, kukke — kukki* e. *kukkesid, valju — valje* e. *valjusid.*

Harjutus 108. Lausete lugemisel ütle sulgudes olevad sõnad mitm. osastavas; vokaallõpulise osastava puhul anna põhjendus.

1. All linnas valla prahvatab (aknaluugid) ja katustele kerkib (lipud) punaseid. *(A. Kaal.)* 2. Poiss ei kiirustanud (ohjad) võtma, ta näis otse ootavat, et Kõnnussaar kärataks. *(V. Saar.)* 3. Väljas möllas hirmus maru köstri näol ja Toots, saja-aastase tamme eest väljas, kaotas sel päeval palju (lehed) ja (oksad), kui (juuksesalgud) lehtede ja okstega võiks võrrelda. *(O. Luts.)* 4. Krabises tasakesi (vihmapiisad). *(O. Tooming.)* 5. Naised tulid lüpsikorralt, meiereis hakati kolistama (piimariistad). *(J. Parijõgi.)* 6. Kõige toredam on neid (tuled) Salumäelt vahtida. *(J. Parijõgi.)* 7. Seal võis (imelikud asjad) näha. 8. Jaan istus mätta otsas, ajas vilet ja seadis kokku (uued korvivõrud). *(J. Parijõgi.)* 9. «Küll seal võiks olla (karud) ja (hundid),» mõtlesid poisid. *(J. Parijõgi.)* 10. Vana öövaht hööveldab kuuri all (lauad), tööpink ja selle ümbrus on (höövlilaastud) täis. *(J. Piik.)* 11. Eeva seisab kaevu juures ja silmitseb (sirelipungad). *(J. Piik.)* 12. Linda pani nüüd (uued oksad) ja hakkas (söekõbud) leegile puhuma. *(M. Raud.)* 13. Rukkirehed olid Vainuril juba pekstud, peksti (odrad) ja (kaerad). *(J. Lintrop.)* 14. Kui enda arvates (pajad, potid) ja (pannid) küllalt olime küürinud, vaatasime ümber, kas oleks veel midagi käsile võtta. *(J. Parijõgi.)*

15. Tüdruk noppis (kassikäpad). 16. Palju (kokad) keedavad pudru põhja. *(Vanasõna.)*

Harjutus 109. Aseta sulgudes olevad sõnad mitmuse osastavasse; vokaallõpulise osastava puhul kirjuta sõna järele sulgudesse tüvehäälik (*a*-tüvelise puhul ka eelmise silbi vokaal). Pealkirjaks: *Mitmuse osastav.*

1. Vali tuul kihutas (pilved) üle taevavõlvi. 2. Siis tuli (kuivad ilmad) ja (kuumad tuuled) lagedalt soolt. *(M. Raud.)* 3. Nad kandsid sõjaväelise lõikega (vatikuued) ja (vildid). *(H. Leberecht.)* 4. Pioneerilaager on täis (uued sõbrad) ja laagripäevad täis (uued mängud) ja (rõõmud). *(R. Vaidlo.)* 5. Paberileht oli täis (saaduslikud kriipsud) ja võõraid (nimed). 6. Nii (suured tammed) ja (pärnad) ei ole kindlasti kuskil mujal. 7. Sealt võis leida (värvilised klaasitükid, kilukarbid) ja palju muid (asjad). *(J. Parijõgi.)* 8. Seest kostis (valjud hääled) ja lapsenuttu. *(H. Leberecht.)* 9. Terve see seemne-tagavara oli ju ainult külimitutäis (odrad) ja teine (oad). *(O. Luts.)* 10. Rebane oskab küttida jäneseid, (tedred, pardid) ja (nurmkanad). *(R. Roht.)* 11. Prillid varjutasid ta (heasüdamlikud) ning (leplikud silmad). *(O. Tooming.)* 12. Peale kalade tarvitab saarmas toiduks veel (vähid, veelinnud, konnad, vesirotid) ja muid selliseid (veeloomad). *(R. Roht.)*

Näidis: *Meie metsades kasvab mände (i), kuuski (e), kaski (e), haabu (a — a), leppi (e — a) ja teisi puid.*

Harjutus 110. Lausete lugemisel ütle sulgudes olevad sõnad mitmuse osastavas.

A. 1. Nii oli kodusem meelde tuletada (endised ajad). *(A. Saar.)* 2. «Kodukäija,» sosistab poiss, kes usub (unenäod), ja kisub endale vaiba üle pea. *(O. Luts.)* 3. Kogu oma lühikese elu jooksul hävitavad linnud väsimatult (kõiksugused metsa- ja põllukahjurid), pisikute (levitajad kärbsed), verd (imevad parmud, sääsed) ja (kihulased), roiskunud (toidujäätmed) ja umbrohtude (seemned). *(J. Piik.)* 4. Ta nägi lamavate sõdurite (ähmased kogud), viduses värelevas valguskumas tellismüüride (rusud), rakettide süttimisplahvatustest (tekkivad varjud). 8. Vaatasin vaateaknale väljapandud (mitmesugused uisud). 6. See kaugel käinud ja palju näinud mees kehastas (kõik) nende (püüded, salajased soovid ja igatsused). *(J. Parijõgi.)* 7. Jüripäeval liikusime jälle mööda neid (kõverad) ja (künklikud teed) uude kohta. *(Fr. Tuglas.)* 8. Mina pingutasin oma (paljad jalad) vastu paadi (tõrvased ribid) ja kisku-

sin (rasked mõlad). *(Fr. Tuglas.)* 9. Kevadised tuuled olid lõunast siia põhjapoolsesse Läänemerregi tassinud (üksikud lahtised miinid), mis ohustasid (laevad) ja ähvardasid meremeeste (elud). *(R. Sirge.)* 10. Tema ees avanes üha (uued) ja (uued kaugused, põllud) ja (sinendavad metsad). *(H. Leberecht.)* 11. Võimsad traktorid veavad enda järel (viiehõlmalised adrad), jättes mullusele kõrrestikule rasvaselt (läikivad tumedad vaod). *(J. Piik.)* 12. (Niisugused kummalised lood) juhtub mõnikord Juhaniga. *(E. Maasik.)* 13. (Seened, marjad, mahlased juurikad, limukad, igasugused terad) leidus kõikjal külluses. *(R. Roht.)* 14. Sel saarel kasvas (ilusad puud) ja (põõsad): (kased, haavad, pajud, lepad). *(R. Roht.)*

B. 1. «Tootsikene, Tootsikene, sina kogud (tulised söed) oma pea peale,» lisas kooliõpetaja omalt poolt juurde. *(O. Luts.)* 2. Käisin lossis, vaatasin ristirüütlite (raudrõivad) ning (rõngasrüüd) ja meie esivanemate (kadakased sõjanuiad). *(H. Leberecht.)* 3. Vana Kaalepi pea sünnitab (igasugused plaanid, võimatud) ja (võimalikud). *(A. Siivas.)* 4. Isalind kannab järjest pessa mitut värvi (röövikud, tõugud, liblikad, mardikad, suured kärbsed, rohutirtsud) ja muud toitu. *(J. Piik.)* 5. Tuul peksis vastu (ruudud üksikud lumesegused vihmapiisad). 6. Talvel ei olnud võimalik saada (ussid, sisalikud, konnad, teod, putukad) ega (taimejuured). *(R. Roht.)* 7. Ka mina tahtsin minna, aga ema ütles, et sinna (kaheksa-aastased) ei võeta. *(J. Parijõgi.)* 8. Ta rääkis meile (kõiksugused jutud) ja (lood). 9. Parandasime (katkised asjad). 10. Arusaamatuse, viha ja pettumusega vaatad neid mustaks tõmbunud (kännud), unustatud (tüved), heinamaad (risustavad oksapinud). *(J. Smuul.)* 11. Siin oli kõike: (ämbrid, kulbid, kleidid), naiste (kingad, meresaapad, lihtsad saapad, höövlid, peitlid, saed, kirved, uued rattarummud, kübarad), mereriietust, mõrralina, köit, (prossid, sõled, sahaninad). *(J. Smuul.)* 12. See valmistas meile palju (rasked, ohtlik hetk).

i-mitmus.

Võrdle lauseid:

Mõnus oli suuskadel mäe lumistelt nõlvadelt alla libiseda. — Mõnus oli suuskadel mäe lumiseilt nõlvult alla libiseda.

Mõlemal lausel on täpselt üks ja sama sisu, kuigi neis mõned sõnad vormilt mõningal määral erinevad *(lumistelt nõlvadelt — lumiseilt nõlvult).*

Võrdle veel:

Pikkadel suvepäevadel käisime korduvalt suplemas. — Pikil suvepäevil käisime korduvalt suplemas.

Nendest agaratest ning sõbralikkudest tüdrukutest ja poistest oli meile suur abi. — Neist agaraist ning sõbralikest tüdrukuist ja poistest oli meile suur abi.

Nagu me juba teame, on eesti keeles paljudel sõnadel alates sisseütlevast kahesugune mitmus: pikk e. *de*-**mitmus** ja lühike e. *i*-**mitmus**.

de-mitmuse tunnuses on alati *d* või *t* (näit. *pikka*/**de**/*l*, *suvepäeva*/**de**/*l*, *sõbralikku*/**de**/*st*, *lumis*/**te**/*l*, *agara*/**te**/*st*;

i-mitmuse tunnuses *d (t)* puudub, selle asemel on vokaal *i*, *e* või *u*, enamasti *i (pik***i***l*, *suvepäev***i***l*, *lumise***i***lt*, *agara***i***st*, *sõbralik***e***st*, *nõlv***u***lt)*.

Vaatleme nüüd lähemalt, kuidas *i*-mitmuse käändeid moodustatakse.

kõrvu	sõbralikke	pikki	lumisei/d	vihikui/d
↓	↓	↓	↓	↓
kõrvus	sõbralikest	pikil	lumiseilt	vihikuiks

Mida näitavad nooled?

Demonstreeri samal viisil, kuidas me saame mõne *i*-mitmuse käände sõnadest *silm, inimene, jalg, rahulik, tänav, paber, lootsik.*

Millise järelduse teed *i*-mitmuse vokaali või diftongi kohta?

Vaatle *i*-mitmuse astet.

Mitm. osastav	Ainsuse kääne	*i*-mitmuse kääne
pikki (t. a.)	pika, pikas (n. a.)	pikis (n. a.)
sõbralikke (t. a.)	sõbraliku, sõbralikust (n. a.)	sõbralikest (n. a.)
jalgu (t. a.)	jala, jalale (n. a.)	jalule (n. a.)
mõtteid (t. a.)	mõtte, mõttel (t. a.)	mõtteil (t. a.)
okkaid (t. a.)	okka, okkalt (t. a.)	okkailt (t. a.)
peenraid (t. a.)	peenra, peenraks (t. a.)	peenraiks (t. a.)

Mida võib öelda astmevahelduslike sõnade *i*-mitmuse astme kohta? Missuguses astmes on mitmuse osastav? Missuguses astmes on mitmuse käänded?

Käänete moodustamise skeem.

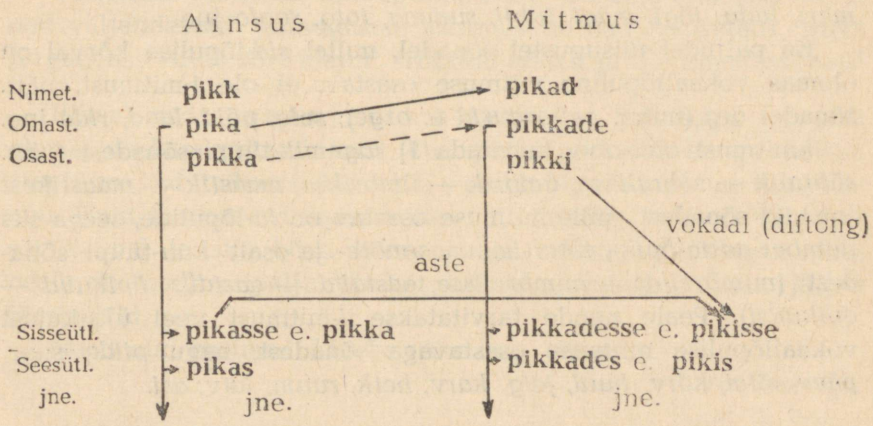

Kuidas on käänded omavahel seotud? Mida näitavad nooled?

Teeme kokkuvõtte *i*-mitmuse moodustamise kohta.

i-mitmuse **käändelõpu-eelse vokaali või diftongi** saame mitmuse osastavast; kui mitmuse osastav lõpeb *d*-ga, langeb see *i*-mitmuses välja (pikki — piki/l, mõttei/d — mõttei/l).

i-mitmuse **aste** ühtib vastava ainsuse käände (või ainsuse omastava) astmega (pikal — pikil, mõttel — mõtteil).

Ainult laadivahelduslikku *s*-ga sõnadel jääb *i*-mitmuses *s* püsima, kuigi see vastavais ainsuse käändeis puudub, näit. *käsi — käest — (neid) käsi — käsist, pars — parre — parsi — parsil, küüs — küüne — küüsi — küüsist.*

Harjutus 111. Kirjuta mitmuse osastav ning *i*-mitmuse seest- ja alalütlev kääne. Pealkirjaks: *i-mitmus.*

Sõna, vana, õpilane, kuum päev, karv, hetk, jalg, sulg, leht, latv, kunstnik, lagendik, lugemik, õnnelik, südamlik; aasta, kanala, jänes, meister, number, kolhoosnik, traktor, vabrik.

Harjutus 112. Leia lugemikust lauseid, kus mõni sõna on *i*-mitmuses.

Neist sõnadest, millel on ainult *sid*-lõpuline mitmuse osastav, *i*-mitmust moodustada ei saa; neil on ainult *de*-mitmus. Nii ei saa näiteks *i*-mitmust moodustada sõnadest *nimi* (mitm. os. *nimesid*), *meri, ladu, jõgi, mägi, tubli, summa, foto, soolo* jne.

Ka paljudel niisugustel sõnadel, millel *sid*-lõpulise kõrval on olemas vokaallõpuline mitmuse osastav, ei ole *i*-mitmust, näit. sõnadel *org* (mitm. os. *orgusid* e. *orge*), *selg, põld, laud, rida* jne.

i-mitmust on sobiv tarvitada 1) *lugemik*-tüüpi sõnadest (näit. *sõbralik — sõbralikes, ümbrik — ümbrikes, maastik — maastikest* jne.), 2) sõnadest, mille mitmuse osastav on *id*-lõpuline, seega siis *number-aasta-õpik-, tütar-hammas-mõte-* ja osalt *kuu*-tüüpi sõnadest (*numbrei/d — numbrei/sse, aastai/d — aastai/s, õpikui/d — õpikui/st*). Peale nende tarvitatakse *i*-mitmust veel üksikutest vokaallõpulise mitmuse osastavaga sõnadest, nagu *pikk, suur, päev, silm, kõrv, huul, jalg, karv, hetk, ruum, latv, asi.*

Harjutus 113. Aseta sõrendatult trükitud sõnad vastavasse *i*-mitmuse käändesse (nagu kirjanikud ise on neid tarvitanud). Pealkirjaks: *i-mitmus.*

1. Lapsed käisid siis kartlikult ühest toast teise ja vahtisid suurtel tummadel silmadel üksteisele otsa. *(A. H. Tammsaare.)* 2. Valutava südamega ärkas unistaja niisugustel kordadel ja ei võinud kaua-kaua uuesti magama jääda. *(A. H. Tammsaare.)* 3. Kui ta võiks, ta läheks praegugi ja tutistaks teda ta pikkadest juustest. *(O. Luts.)* 4. Siin tõstab ta sõrme püsti ja vaatab Kiirele säravatel silmadel otsa. *(O. Luts.)* 5. Nüüd sammus punapeaga mehike paljastes sukkades klassituppa, jäi vesiste silmadega köstrile otsa vahtima ja sõnas läbi nutu: «Nööbid on ära.» *(O. Luts.)* 6. Sõimu ja kepi varal aetakse elusatele ja elututele tööriistadele uut jõudu tardunud liikmetesse. *(E. Vilde.)* 7. Tambeti isa, nimega Vahur, oli pikk priske poiss, kelle määratutes liikmetes peitus niisama palju raudset jõudu kui tinast laiskust. *(E. Bornhöhe.)* 8. Tundus, nagu oleksin takerdunud mingitesse nähtamatutesse köidikutesse, mis takistavad õigeid ujumisliigutusi tegemast. *(J. Parijõgi.)* 9. Mehed pressisid aga pumbata, kuna veejuga tõusis puude latvadest kõrgemale. *(J. Parijõgi.)* 10. Rikas mees valitses viljakatel lagendikkudel, siin liivastel küngastel elas aga üks kehvik-saks teise kukil *(Fr. Tuglas.)*

OMADUSSÕNAD.

Ülesanne. Meenuta, missugused sõnad on omadussõnad. Mida nad väljendavad? Missugusele küsimusele nad vastavad? Miks järgnevas tekstis sõrendatult trükitud sõnad ei ole omadussõnad?

Illimar vedas p a r a j a s t i o m a kelku üle koha, kus pidi olema pleekaia pistand, kuid kus p r a e g u läbi hange paistis ainult m õ n i teibaots. Nii t o h u t u l t oli s e l aastal lund tulnud. Kuid see polnud enam kohev jahuhunnik, vaid oli vaheajal s u l a n u d ja siis kõva koore peale kahutanud. Ning s e l l e peale oli ainult niipalju värsket tulnud, et minnes ilusad jäljed järele jäid.

Need olid parimad l i u l a s k m i s e päevad.

(Fr. Tuglas.)

Harjutus 114 (suuline). Leia omadussõnad.

Vana kuulsusrikas Kreenholm!

Juba varases nooruses kutsusid sa rindu ahistava ängistuse Vilde «Raudsete käte» lugemisel.

Käisin su korpustes kodanluse päevil, mil terved saalitäied masinaid roostetades haigutasid, mil vabriku väravate taga alatihti surus nutuste naiste näljane hulk tööd otsides. Kas või paarikski päevaks nädalas telgede taha, et leivapala majja saaks!

Juhtusin olema tunnistajaks, kui 1941. aasta juulis sinu aknad fašistide õhurünnakust kildudeks klirisesid, kui metslased madallennult jõebasseinis suplevaid töölislapsi kuulipildujaist niitsid.

Nägin sind neljakümne neljanda sügisel, mil su telliskividest müüride vahel valitses põrgulik kaos sõjapurustusist, mil polnud ühtki kasutamiskõlblikku ruumi, ühtki parandatavat tööpinki. Mil polnud ühtki tööliselamut, kuhu vihmavarju oleks võinud minna, rääkimata toasooja leidmisest.

Väliselt on su kõrged punased korpused nüüdki vähe muutunud. Aga sees, aga sees?

Tehas on taastatud. Õieti sõna «taastatud» siin ei sobi, kuna on tegemist uhiuute masinatega, mis on kergesti käsitsetavad vilumata noorukitelegi ja mis tööviljakust tohutult tõstavad. Ega muidu ole tehase toodang neljakümnenda aastaga võrreldes kuuekordistunud.

(P. Rummo.)

Harjutus 115. Kirjuta omadussõnad välja. Pealkirjaks: *Omadussõnad.*

Nüüd nägi ta jälle ümbrust, ja hoopis teisiti, kui oli seda kunagi varem näinud. Lumine järv oli ainult nagu kitsas lohk, mille keskel ta seisis. Üksnes puude järgi võis veel randu aimata. Kuid see heledas härmamantlis raam ainult süvendas omalt poolt seda lohku.

Puutumatul lumel ei näinud ainustki jälge. Ainult linnumaja juurest laskus rada, ühes sõnniku ja sulgede reaga. Ning raja otsas mustas Haige-Jakobi raiutud auk jääs. See äratas nüüd oma liikumisega Illimari uudishimu.

Seal segisid pardid jäätükkide vahel. Nad pistsid pead vette, nagu tahtes põhja sukelduda, kuid nende kehad olid liiga kerged. Ja nii hõljusid nad veepinnal, tagapooled püsti, ise kollaste lestadega väledalt vehkides. Siis aga tõstsid nad jälle oma lopergused nokad ja tegid pahaselt: prääks-prääks! Mitte tühjagi! — seda tahtsid nad vist öelda. Mitte tühjagi pole seal söödavat! Ja siis solistasid ja mulistasid nad edasi, aina nautides raudkülma kümblust. Mitte tühjagi — mitte tühjagi ei teinud see neile!

(Fr. Tuglas.)

Omadussõna käänamine koos nimisõnaga.

Vaatleme omadussõna käänamist koos nimisõnaga. Kas nad on ühes ning samas arvus ja käändes?

Nimet.	viljakas põld	viljakad põllud
Omast.	viljaka põllu	viljakate põldude
Osast.	viljakat põldu	viljakaid põlde
Sisseütl.	viljakasse põldu	viljakatesse põldudesse
Seesütl.	viljakas põllus	viljakates põldudes
Seestütl.	viljakast põllust	viljakatest põldudest
Alaleütl.	viljakale põllule	viljakatele põldudele
Alalütl.	viljakal põllul	viljakatel põldudel
Alaltütl.	viljakalt põllult	viljakatelt põldudelt
Saav	viljakaks põlluks	viljakateks põldudeks
Rajav	viljaka põlluni	viljakate põldudeni
Olev	viljaka põlluna	viljakate põldudena
Ilmaütl.	viljaka põlluta	viljakate põldudeta
Kaasaütl.	viljaka põlluga	viljakate põldudega

Kooskäänamisel on omadussõna samas arvus ja käändes milles nimisõnagi; ainult neljas viimases käändes (rajav, olev, ilmaütlev, kaasaütlev) jääb omadussõna vastavalt ainsuse või mitmuse omastavasse (nimisõna ees olevale omadussõnale ei liitu käändelõpp *-ni, -na, -ta, -ga*).

Ülesanne. Kääna suuliselt kõigis käändeis *eesrindlik tööline* ja *rikkalik saak.*

Ülesanne. Ütle 1) ainsuse alaleütlevas sõnad *rahulik töö, suur saavutus, avar väljak, sotsialistlik ühiskond, hea viljasaak, suurepärane algatus, ilus loodus, tõsine kavatsus;*

2) *de*-mitmuse alaleütlevas *pikk tänav, õnnelik kolhoosnik, kommunistlik noor, riiklik ülesanne, sõbralik vestlus, tore lugu, sume õhtu, äge lahing, punakad juuksed;*

3) *i*-mitmuse seesütlevas *kõrge kallas, sinised silmad, lahe ruum, pikk puu, lõplik otsus, kirjalik töö, isiklik asi, tume pilv;*

4) neljas viimases mitmuse käändes *kauge küla, soe kinnas, hallid juuksed, lühike varrukas, madal konts, kõrge krae, paks kaas.*

Harjutus 116. Kirjuta nimisõna ette sobiv omadussõna:

paati, laudu, traktoritele, vabrikuisse, jalgadega, sadamaile, raadioaparaate, õlgadega, hinneteks, kaasikuni, noorusele, marjadeta, silmadega, põõsaid, pluuse, sõrmedega, lagendikel, taimi, pioneerile, metsani, sammudega.

Võrdlusastmed.

Omadussõnadel on kolm võrdlusastet ehk võrret: **algvõrre, keskvõrre** ja **ülivõrre.**

Algvõrre	Keskvõrre	Ülivõrre
ilus	ilusam	kõige ilusam e. ilusaim
kerge	kergem	kõige kergem e. kergeim
pikk	pikem	kõige pikem e. pikim
tubli	tublim	kõige tublim
hapu	hapum	kõige hapum

Ülesanne. Selgita järgnevate näidete varal, millal tarvitame algvõrret, millal keskvõrret ja millal ülivõrret.

Jüri on t u g e v poiss. Arno on Jürist t u g e v a m. Peeter on kõigist k õ i g e t u g e v a m.

Keedis on m a g u s, mesi on m a g u s a m, aga uni on k õ i g e m a g u s a m.

Euroopas on palju p i k k i jõgesid; üks p i k e m a i d on Doonau, k õ i g e p i k e m aga Volga.

Harjutus 117. Moodusta (suuliselt) lauseid, kus esinevad sõnad *hoolas, hoolsam, kõige hoolsam; tark, targem, kõige targem; kiire, kiirem, kõige kiirem; õhuke, õhem, kõige õhem.*

Vaatle **keskvõrde** moodustamist.

Algvõrre		**Keskvõrre**
Nimetav	Omastav	
kindel	kindla	kindla/m
sõbralik	sõbraliku	sõbraliku/m
lage	lageda	lageda/m
kallis	kalli	kalli/m
hall	halli	halli/m

Keskvõrre moodustatakse algvõrde ainsuse omastavast, millele liidetakse **-m** (omastavas **-ma,** näit. *kindla/ma*).

Algvõrre		**Keskvõrre**
Nimetav	Omastav	
must	musta	muste/**m**
tark	targa	targe/**m**
soe	sooja	sooje/**m**
nõrk	nõrga	nõrge/**m**
tühi	tühja	tühje/**m**
kõva	kõva	kõve/**m**
paks	paksu	pakse/**m**

Paljudel *sepp-padi-sõber-* ja *pesa*-tüüpi *a-* ja *u*-tüvelistel sõnadel on keskvõrde lõpus **-em.**

Pea meeles, et õige on

vali (valju) — **valjem,**
järsk (järsu) — **järsem.**

Algvõrdest erinev on järgmiste omadussõnade keskvõrde tüvi:

Algvõrre	Keskvõrre
hea	parem
palju	enam
pisike	pisem
lühike	lühem
õhuke	õhem
väike	väiksem e. vähem

Ülivõrre on kahesugune: *kõige*-ülivõrre ja *i*-ülivõrre.

Kõige-ülivõrde moodustamisel pannakse keskvõrde ette sõna **kõige,** näit. *kindlam — kõige kindlam, mahedam — kõige mahedam, parem — kõige parem.*

Harjutus 118. Moodusta antud algvõrdest keskvõrre ja *kõige*-ülivõrre.

Kõrge, julge, vapper, nukker, väle, hele, ere, roosa, tõmmu, tragi, mõru, nüri, sõbralik, südamlik, habras, rikas, tuim, kurb, vana, järsk, vali, hea, lühike, pisike.

***i*-ülivõrde** puhul sõna *kõige* ei tarvitata. *i*-ülivõrdes on *m*-i ees harilikult **i** (näit. *ilusa**i**/m, vapra**i**/m, pik**i**/m),* mõnedel sõnadel aga **e** *(õnnelik**e**/m, rahulik**e**/m).*

Vaatle *i*-ülivõrde moodustamist.

1. Algvõrde mitmuse osastav *id*-lõpuline.

vapra**id** — vapra**im**	raske**id** — raske**im**
ausa**id** — ausa**im**	kollase**id** — kollase**im**
võõra**id** — võõra**im**	rahutu**id** — rahutu**im**

2. *Lugemik*-tüüpi omadussõnad.

Algvõrre	Keskvõrre	*i*-ülivõrre
mõistlik	mõistliku**m**	mõistlike**m**
vajalik	vajaliku**m**	vajalike**m**
kasulik	kasuliku**m**	kasulike**m**
leidlik	leidliku**m**	leidlike**m**

3. Teised omadussõnad.

Algvõrre	Keskvõrre	*i*-ülivõrre
suur	suurem	suu**rim**
vana	vanem	van**im**
pikk	pikem	pi**kim**
lühike	lühem	lüh**im**
uus	uuem	uu**sim**

Siia kuulub ka *hea — parem — par***im**.

Omadussõnadel, milles algvõrde mitmuse osastav on *id*-lõpuline, on *i*-ülivõrdes diftong (nagu mitmuse osastavaski): **vapraid — vapraim.**

Lugemik-tüüpi sõnadel on *i*-ülivõrdes **-em: mõistlik — mõistlikem.**

Teistel omadussõnadel on *i*-ülivõrdes **-im: pikk — pikim.**

Paljudest omadussõnadest ei saa *i*-ülivõrret üldse moodustada. Niisuguste hulka kuuluvad esmajoones need, mille algvõrde mitmuse osastav on *sid*-lõpuline. Säärastel omadussõnadel on olemas ainult *kõige*-ülivõrre, näit.

hapu (mitm. os. hapu**sid**)	— kõige hapum,
visa	— kõige visam,
roosa	— kõige roosam,
nüri	— kõige nürim.

i-ülivõrret on sobiv tarvitada sõnadest, kus esineb diftong (algvõrde mitm. os. *id*-lõpuline, näit. *vapra***id** — *vapra***im**), *lugemik*-tüüpi sõnadest (*mõistlik — mõistlik***em**) ja sõnadest *suur, vana, pikk, lühike, uus, hea.*

Mis on *i*-ülivõrde moodustamisel ja tarvitamisel ühist *i*-mitmuse moodustamise ja tarvitamisega?

Harjutus 119. Moodusta võrded; sobival juhul tarvita *kõige*-ülivõrde asemel *i*-ülivõrret. (Harjutuse A-osa tee suuliselt, B-osa kirjalikult.) Pealkirjaks: *Ülivõrre.*

A. Sügav, värske, huvitav, hele, kare, kaunis, aegaviitev, metsik, leidlik, tarvilik, eesrindlik, väärtuslik, südamlik, imelik, külm, tuim, vilu, lai, lahja, kuri, palju.

B. Tugev, toores, kodune, tore, õnnelik, terviklik, pidulik, laisk, soe, pime, vana, korralik, hea, must, vaba, habras, kannatlik, uus, rikas, harilik, pikk, lühike.

ARVSÕNAD.

Arvsõnad jagunevad põhiarvsõnadeks ja järgarvsõnadeks.

Põhiarvsõnad väljendavad hulka ja vastavad nimetavas küsimusele *mitu?*, omastavas *mitme?*, osastavas *mitut?* jne., näit. *üks, kaks, kolm, kuus, kümme, kolmteist(kümmend), nelikümmend viis, sada, seitsesada kolm, tuhat, pool, veerand.*

Järgarvsõnad märgivad järjekorda, vastates nimetavas küsimusele *mitmes?*, omastavas *mitmenda?*, osastavas *mitmendat?* jne., näit. *esimene, teine, kolmas, kuues, seitsmeteistkümnes, kuuekümne kaheksas, sajas* jne.

Ülesanne. Kääna kõigis ainsuse käändeis küsimusi *mitu?* ja *mitmes?*

Ülesanne. Ütle, missugused järgnevatest küsisõnadest on põhi- ja missugused järgarvsõna küsimused:

mitmel, mitmendal, mitmega, mitmendaga, mitmendas, mitmes, mitmeks, mitmendalt, mitmendani, mitut, mitmendaks, mitmeni, mitmendat, mitme, mitmest, mitmendasse.

Põhiarvsõnu märgitakse **araabia numbritega**, mille järele lause sees punkti ei panda, näit. *Seal oli kokku 25 õpilast.*

Järgarvsõnu märgitakse kas **rooma numbritega**, mille järele lause sees punkti ei panda, või **araabia numbritega**, mille järele pannakse punkt. Näit.:

Käsitlesime «Tasuja» XI peatükki. Ta oli 15. mees rivis. Eduard Vilde on sündinud 5. märtsil 1865. aastal.

Järgarvsõna tunnuseks on ainsuse nimetavas **-s**, teistes käänetes **-nda**, näit. *viie/s, viie/nda, viie/nda/l, viie/nda/ks; saja/s, saja/nda, saja/nda/t.*

Mitmest sõnast koosneval järgarvsõnal liitub tunnus ainult

viimasele sõnale. Vrd. *neljateistkümne/s, kahekümne viie/s, neljakümne seitsme/nda/l.*

Põhiarvsõnadele *üks* ja *kaks* vastavad järgarvsõnad on *esimene* ja *teine.*

Ülesanne. Moodusta järgarvsõnad ning ütle neist peale nimetava veel ainsuse seesütlev ja seestütlev.

Kaheksa, üheksa, kümme, kaksteist, kolmteist, nelikümmend viis, kuuskümmend kolm, üheksakümmend kaheksa, kakssada kakskümmend neli.

Harjutus 120. Ütle järgnevad arvud ainsuse alalütlevas, esitades vastava küsimuse.

6, 6., 14, 14., 7., 9., 12, 24, 8., 30., 17, 16., 31, 31., 3., 5, 6., 13., 19.

Kui aastaarvu ees on kuu nimetus või kuupäev, siis on soovitatav sõna *aasta* ära jätta. Sel korral muutub aastaarv põhiarvsõnaks, mille järele lause sees punkti ei panda. Seega on parem öelda näiteks: *Juunis 1957 kolisid nad Tartusse. Ta sündis 25. märtsil 1945 Võrus.*

Kui tarvitatakse aastaarvu ilma kuu nimetuseta, siis on parem alalütlevas käändes olevat sõna *aasta* tarvitada aastaarvu ees. Sel puhul esineb aastaarv põhiarvsõnana. Näit.: *Aastal 1918 loodi kommunistlik noorsooühing.*

Kirjandis, samuti nagu ilukirjanduslikus teoseski, ei ole soovitatav arve märkida numbritega. Nii tuleb kirjutada näiteks: *Me viibisime laagris kakskümmend päeva.* Numbritega märgime tavaliselt ainult kuupäevad ja aastaarvud, samuti astet tähistavad järgarvud (näit. *VI klass*).

Harjutus 121. Ärakirjutamisel pane punkt, kuhu tarvis.

1. Vihiku äärele kirjutas ta kuupäeva 16 XII 60 ja asus kava koostama. 2. Haug kaalus 3 kg. 3. Isa tuleb alles 5 päeva pärast tagasi. 4. Kes sai I auhinna? 5. 36 õpilasest jõudis 33 korralikult edasi. 6. Esimene maailmasõda algas 1 augustil 1914. 7. Pugatšovi ülestõus toimus 18 sajandi III veerandil. 8. Kas 10 koormast jätkub? 9. Kevadel lõpetasin V klassi. 10. Võistlustest võttis osa üle 50 sportlase. 11. Aastal 1896 ilmus E. Vilde romaan «Külmale maale». 12. Varsti algab III vaatus. 13. 4 oktoobril 1957 saadeti Nõukogude Liidus välja esimene Maa kunstlik kaaslane.

Liitarvsõnade käänamine.

Ühesõnalised arvsõnad on **lihtarvsõnad**, näit. *viis, viies, kaheksa, sada, tuhat, miljon.*

Mitmest sõnast koosnevad arvsõnad on **liitarvsõnad**, näit. *viissada, viis tuhat, viiskümmend viis, kakssada kolmkümmend neli.*

Lihtarvsõnad käänduvad nagu vastavad nimisõnad.

Vaatle **liitjärgarvsõna** käänamist.

Nimet.	tuhande	kolmesaja	neljakümne	viies
Omast.	„	„	„	viienda
Osast.	„	„	„	viiendat
Sisseütl.	„	„	„	viiendasse

jne.

Liitjärgarvsõnadel käändub ainult viimane arvosa. Teised arvosad on põhiarvu ainsuse omastavas.

Vaatle **liitpõhiarvsõna** käänamist.

Nimet.	tuhat	kolmsada	nelikümmend	viis
Omast.	tuhande	kolmesaja	neljakümne	viie
Osast.	tuhat	kolmesada	neljakümmend	viit
Sisseütl.	tuhande	kolmesaja	neljakümne	viiesse
Seesütl.	„	„	„	viies
Seestütl.	„	„	„	viiest

jne.

Liitpõhiarvsõnadel käänduvad kõik arvosad ainsuse nimetavas, omastavas ja osastavas. Alates sisseütlevast käändub ainult viimane arvosa, kuna kõik teised arvosad jäävad ainsuse omastavasse.

Harjutus 122. Kääna suuliselt ainsuses kuni saava käändeni.

Seitseteist (ühendist *-teistkümmend* võib *-kümmend* ära jätta ainult ainsuse nimetavas!), kolmkümmend kaks, viiskümmend seitse, nelisada viiskümmend kuus, kuueteistkümnes, tuhande üheksasaja viiekümne üheksas.

Harjutus 123. Kirjuta ainsuse käänded kuni seestütlevani.

Kaksteist, kaheksateist, kuuskümmend kolm, nelisada viisteist, kahekümne seitsmes, tuhande kahesaja viiekümne kuues.

Liitarvsõnade kokku- ja lahkukirjutamine.

Vaatle liitarvsõnade kokku- ja lahkukirjutamist.

11	üks**teist(kümmend)**
12	kaks**teist(kümmend)**
13	kolm**teist(kümmend)**
20	kaks**kümmend**
30	kolm**kümmend**
200	kaks**sada**
2000	kaks tuhat
2 000 000	kaks miljonit
25	kaks**kümmend** viis
432	neli**sada** kolm**kümmend** kaks

Liitarvsõnades kirjutatakse eesoleva arvosaga kokku
1) **-teist(kümmend),** 2) **-kümmend,** 3) **-sada.**

Kõik teised juhtumid kirjutatakse lahku, näit. *kakskümmend kolm, viis tuhat, seitse miljonit.*

Harjutus 124. Loe järgnevaid arvusid ja ütle, missugused arvosad kirjutatakse kokku ning missugused lahku: 438, 752, 589., 1 834., 5 923, 1960., 3 676 418, 764.

Harjutus 125. Kirjuta arvud sõnadega. Pealkirjaks: *Arvsõnade kokku- ja lahkukirjutamine.*

1. Arve oli kirjutatud 2436 rublale. 2. Kas oskate 325 876 õigesti (s. t. osastavas) kirjutada? 3. Mu vanaema on juba 77 aastat vana. 4. August Kitzberg sündis 1855. aastal. 5. Aastal 1957 astusin ma pioneeriorganisatsiooni. 6. Sellest on möödunud juba 22 inimpõlve või õigemini pisut enam kui 700 aastat, kui elas kuulus Sakala maavanem Lembitu. *(E. Kippel.)* 7. Kaasiku nurgast kadariku kivini on 420 sammu ja sealt karjatänava alguseni 200. *(J. Parijõgi.)* 8. Teel said rännakukolonnid teada, et 21. septembril on Tallinn vabastatud. *(H. Leberecht.)*

Harjutus 126. Kirjuta arvsõnad numbritega. Pealkirjaks: *Punkt numbrite järel.*

1. See oli tuhande kahesaja kahekümne neljanda aasta neljateistkümnendal augustil, kui rüütlite eelväed Tarbatu linnuse alla jõudsid. *(E. Kippel.)* 2. Kolmeteistkümnenda aastasaja hakatu-

sel sattus eestlane isevärki naabrite keskele. *(E. Bornhöhe.)* 3. Kahekümne viies aasta pidi ta äärepealt haamri alla viima. *(J. Smuul.)* 4. Karjane oli umbes viieteistkümne-aastane tubli poiss, aga veidra, isevärki näoga. *(J. Liiv.)* 5. Möödunud aastal algas kevadkülv meie kolhoosis viieteistkümnendal aprillil.

ASESÕNAD.

Tähenduse järgi jagunevad asesõnad kaheksasse liiki.

1) Isikulised asesõnad: *mina* e. *ma*, *sina* e. *sa*, *tema* e. *ta*, *meie* e. *me*, *teie* e. *te*, *nemad* e. *nad*.

2) Enesekohased asesõnad: *ise*, *enese* e. *enda*, *iseenese* e. *iseenda*.

3) Vastastikused asesõnad: *üksteise*, *teineteise*.

4) Omastav asesõna: *oma*.

5) Näitavad asesõnad: *see*, *too* (mitmuses *need*, *nood*), *sama*, *seesama* (mitmuses *needsamad*), *niisugune*, *seesugune*, *selline*, *säärane*, *samasugune*.

6) Küsivad asesõnad: *kes*, *mis*, *kumb*, *missugune*, *milline*.

7) Siduvad asesõnad: *kes*, *mis*, *kumb*, *missugune*, *milline*.

Siduvad asesõnad on seega samad mis küsivadki. Nad erinevad ainult ülesande poolest lauses: kui nende abil midagi küsitakse (näit. *Kes tuleb kaasa? Millised on võistluse tulemused?*), esinevad nad küsivate asesõnadena; kui nad seovad lauseid (näit. *Ma ei tea, kes kaasa tuleb. Varsti selgub, millised on võistluste tulemused*), siis on tegemist siduvate asesõnadega.

8) Umbmäärased asesõnad: *miski*, *keegi*, *mingi*, *iga*, *igaüks*, *kumbki*, *mõni*, *mitu*, *mõlemad*, *muu*, *mõningad*, *kõik*, *mingisugune*, *emb-kumb*, *ükski*.

Miks *kas* ja *kus* ei ole asesõnad?

Harjutus 127 (suuline). Leia järgnevaist rahvanaljandeist asesõnad. Ära unusta, et asesõnad asendavad nimi-, omadus- või arvsõnu ja käänduvad kõigis käändeis!

Isa toob pojale esimesed saapad. Poeg vaatab ja ohkab. «Mis sa ohkad?» küsib isa. «Ma ohkan seda, et millal ma need paksud tallad läbi jõuan kulutada,» vastab poiss.

Ema käsib oma viieaastast poega, et ta oma õele karja juurde leiba järele viiks. Poiss hakkabki minema. Ukse peal aga tuleb

talle parajasti õde vastu, ja poiss hüüab teda nähes: «Mari, mine ruttu karja juurde, ma viin sulle leiba järele, ema käskis!»

Keegi mõisnik saatis talupoja teise mõisa härrat vaderiks kutsuma ja andis kirja kaasa. Talupoeg kaotas kirja ära.

Siis läks ta tolle teise härra juurde ja ütles: «Minu härra käskis sind vaderiks tulla.»

Härra küsis: «Kus kiri on?»

Talupoeg vastas: «Ma kaotasin kirja ära.»

Härra ütles: «Kas sinu härral paremat meest ei olnud kui sina, kellega ta mulle kirja oleks saatnud?»

Talupoeg kostis: «Paremad saadeti paremate juurde, aga mind saadeti sinu juurde.»

Asesõnade käänamine.

Mõned asesõnad käänduvad teistest käändsõnadest mõnevõrra erinevalt.

keegi, miski, kumbki

Nimet.	kee/**gi**	mis/**ki**	kumb/**ki**
Omast.	kelle/**gi**	mille/**gi**	kumma/**gi**
Osast.	keda/**gi**	mida/**gi**	kumba/**gi**
Sisseütl.	kellesse/**gi**	millesse/**gi**	kummasse/**gi**
Seesütl.	kelles/**ki**	milles/**ki**	kummas/**ki**
Seestütl.	kellest/**ki**	millest/**ki**	kummast/**ki**
Alaleütl.	kellele/**gi**	millele/**gi**	kummale/**gi**
Alalütl.	kellel/**gi**	millel/**gi**	kummal/**gi**
	jne.	jne.	jne.

Liide *-ki, -gi* liitub sõna lõppu.

Harjutus 128. Tarvita õigesti sulgudes olevaid asesõnu; teistele asesõnadele tõmba joon alla. Pealkirjaks: *Asesõnad.*

1. Vististi olid kõik kolm (miski) kaotanud, mida polnud võimalik enam (miski) heaks teha. *(A. H. Tammsaare.)* 2. Maailmal polnud nende (kumbki) tegemist. *(R. Sirge.)* 3. Laps, laps, see on hirmus, kui (keegi) inimesel tema au ära määritakse. *(J. Liiv.)* 4. Mina olen õiglane mees, kes (keegi) ülekohtu ei tee. *(E. Bornhöhe.)* 5. Järveke oli pugenud metsade rüppe peitu, nagu häbenedes, et tal pole mitte (miski) uhkustada. *(O. Tooming.)* 6. Ta ei

suuda (keegi) oma hinge täiesti avada, ja see on tema õnnetus. *(O. Tooming.)* 7. Tädi vaatas imestades neist (kumbki). *(Fr. Tuglas.)* 8. Nüüd ei olnud Taavetil kodus (keegi) kõnelda. *(M. Metsanurk.)*

mina (meie)

	Ainsus	Mitmus
Nimet.	mina e. ma	meie e. me
Omast.	minu e. mu	meie
Osast.	mind	meid
Sisseütl.	minusse	meisse
Seesütl.	minus e. mus	meis
Seestütl.	minust e. must	meist
Alaleütl.	minule e. mulle	meile
Alalütl.	minul e. mul	meil
Alaltütl.	minult e. mult	meilt
Saav	minuks	meieks e. meiks
Rajav	minuni	meieni
Olev	minuna	meiena
Ilmaütl.	minuta	meieta
Kaasaütl.	minuga	meiega

Kääna *mina (meie)* eeskujul suuliselt *sina (teie).*

tema (nemad)

	Ainsus	Mitmus
Nimet.	tema e. ta	nemad e. nad
Omast.	tema e. ta	nende
Osast.	teda	neid
Sisseütl.	temasse	nendesse e. neisse
Seesütl.	temas e. tas	nendes e. neis
Seestütl.	temast e. tast	nendest e. neist
Alaleütl.	temale e. talle	nendele e. neile
Alalütl.	temal e. tal	nendel e. neil
Alaltütl.	temalt e. talt	nendelt e. neilt
Saav	temaks	nendeks e. neiks
Rajav	temani	nendeni
Olev	temana	nendena
Ilmaütl.	temata	nendeta
Kaasaütl.	temaga	nendega

see (need)

	Ainsus	Mitmus
Nimet.	see	need
Omast.	selle	nende
Osast.	seda	neid
Sisseütl.	sellesse	nendesse e. neisse
Seesütl.	selles e. ses	nendes e. neis
Seestütl.	sellest e. sest	nendest e. neist
Alaleütl.	sellele	nendele e. neile
Alalütl.	sellel e. sel	nendel e. neil
Alaltütl.	sellelt e. selt	nendelt e. neilt
Saav	selleks e. seks	nendeks e. neiks
Rajav	selleni	nendeni
Olev	sellena	nendena
Ilmaütl.	selleta	nendeta
Kaasaütl.	sellega	nendega

Samal viisil käändub *too (nood).*

Nagu näha, on asesõnadel *mina, sina, tema* ja *see* paljudes käänetes pikem ja lühem kuju (*mina* ja *ma, minul* ja *mul* jne.). Tavaliselt kasutatakse lühemaid kujusid, näit. *Ma ostsin sulle uue palli.*

Pikemaid kujusid tarvitatakse ainult vastava sõna rõhutamisel, millelegi vastandamisel, näit. *Ma ei ostnud palli mitte sinule, vaid Enele.*

kõik

	Ainsus	Mitmus
Nimet.	kõik	kõik
Omast.	kõi**ge**	kõi**gi** e. kõi**kide**
Osast.	kõi**ke**	kõi**ki**
Sisseütl.	kõi**ke** e. kõi**gesse**	kõi**gisse** e. kõi**kidesse**
Seesütl.	kõi**ges**	kõi**gis** e. kõi**kides**
	jne.	jne.

Sõnal *kõik* on ainsuses (peale nimetava) alati **e** (kõi**ge**, kõi**ke**, kõi**ges** jne.) ja mitmuses **i** (kõi**gi**, kõi**ki** jne.).

Vaatle, millal tarvitatakse sõna *kõik* ainsuses ja millal mitmuses.

Ainsus	Mitmus
1) seda kõike sain näha kõike huvitavat kõigest jõust	neid kõiki sain näha kõiki raamatuid kõigist lastest
2) kartis kõike (mis olemas)	kartis kõiki (s. o. inimesi või loomi)
huvitus kõigest (mis olemas)	huvitus kõigist (s. o. kõigist kõnesolevatest inimestest või loomadest)

Missugune tähenduslik vahe on lausetel *Ta oli kõigega rahul* ja *Ta oli kõigiga rahul?*

Sõna *kõik* esineb ainsuses, kui 1) ta juurde kuuluv sõna on ainsuses *(seda kõike)* või 2) on mõeldud kõike, mis olemas *(kartis kõike).*

Mitmuses esineb *kõik,* kui 1) ta juurde kuuluv sõna on mitmuses *(kõiki raamatuid)* või 2) on mõeldud olendeid, s. o. inimesi või loomi *(kartis kõiki).*

Harjutus 129. Moodusta lauseid, kus sõna *kõik* on kord ainsuses, kord mitmuses, alates omastavast.

Harjutus 130. Moodusta lauseid, kus esinevad sõnade *ma, sa, ta, see (me, te, nad, need)* lühemad ja pikemad kujud.

Asesõnade õigekeelsusest.

Vaatleme mõningate asesõnade tarvitamist.

teineteise — üksteise

Sõna *teineteise* kasutatakse, kui juttu on kahest olendist, esemest või nähtusest, näit. *Jüri ja Toivo saavad teineteisega väga hästi läbi.*

Sõna *üksteise* tarvitatakse, kui juttu on mitmest, näit. *Meie klassi õpilased saavad üksteisega väga hästi läbi.*

niisugune (selline, säärane) — sarnane

Sõna *sarnane* tarvitatakse ainult harvadel juhtudel, nimelt siis, kui tegemist on sarnasusega, näit. *sarnased* (=ühesuguse kujuga) *kolmnurgad; vennad olid teineteisega väga sarnased.*

Muus tähenduses, s. o. tähenduses «selletaoline, seesugune, seda laadi», tarvitatakse sõna *niisugune, selline* või *säärane*, näit. *niisugused* (= selletaolised, seesugused) *harjutused on väga kasulikud; sellist ülesannet ei ole kerge lahendada; ta ei tahtnud säärastest asjadest kuuldagi.*

oma — enda (enese)

Asesõnaga *oma* märgitakse mingi olendi või eseme kuuluvust kellelegi või millelegi. Ta kuulub nimisõna juurde ja harilikult ei käändu, näit. *oma raamat, oma huvid, oma lootustest.*

Asesõnaga *enda (enese)* märgitakse isikut ennast. Ta kuulub tegusõna juurde *(ostis endale, leidis endale huvitava raamatu, pidas ennast liiga tähtsaks)* ja esineb sageli koos muutumatu sõnaga (kaassõnaga), näit. *enda juurde, enda taga, enda ees, enda jaoks, enda pärast).*

Harjutus 131. Vali sulgudes olevaist sõnadest õige, kui neid on mitu, ja pane vajalikku käändesse (harjutuse A-osas suuliselt, B-osas kirjalikult). Pealkirjaks: *Asesõnad.*

A. 1. Täitke (oma, enda) kohus sotsialistliku kodumaa vastu! 2. Kas oskad seda (oma, enda) ette kujutada? 3. Kodanlikul ajal tootsid töötajad varasid mitte (oma, enda), vaid kapitalistidele. 4. Ta on (oma, enda — *kaasaütl.*) ja (oma, enda) eluga täiesti rahul. 5. Võtsin (oma, enda — *alaleütl.*) kaks raamatut kaasa. 6. (Oma, enda) matkal nägime palju huvitavat. 7. Kes teisele laenab, korjab (omale, endale) vaenlasi. *(Vanasõna.)* 8. Algul ei osanud ta (omale, enesele) aru anda, kas oli see hea või halb. *(J. Semper.)* 9. (Sarnasel, niisugusel) korral ei saa ma teid (kumbki) aidata. 10. Endisel ajal ei pakkunud elu neile (keegi) midagi head. 11. See jäi (minule, mulle) väga hästi meelde. 12. Ülevalt tulevad lained (teineteise, üksteise) järel järve rannale. *(M. Metsanurk.)* 13. Toots ja Kiir vaatavad korra kõõrdi (teineteise, üksteise) poole. *(O. Luts.)* 14. Tema kui põline meremees on näinud palju (sarnaseid, sääraseid) torme. 15. Direktor on (sinu, su) tööga väga rahul. 16. (Kõik) lõbudest (kõik) suurem oli Piitsul see, kui (ta, tema) võis ühes metsavahiga metsa minna. *(A. H. Tammsaare.)*

B. 1. Mida (sa, sina) ei soovi (omale, enesele), seda ära soovi ka teistele. *(Vanasõna.)* 2. (Tema, ta) keeras (oma, enda) järel ukse lukku ning hakkas raskete sammudega (oma, enda) kajutis edasi-tagasi tammuma. *(A. Hint.)* 3. Juhani käekiri oli suur ja kiri

võttis (oma, enda) alla mitu lehekülge. *(E. Krusten.)* 4. Tema ja Anna askeldasid (teineteise, üksteise) võidu (sellise, sarnase) elevusega, et põsed lõid sellest punetama ja silmad särama. *(H. Raudsepp.)* 5. Laanes oli vaikne, ainult pikad kuused kõigutasid (enda, oma) latvu. *(J. Mändmets.)* 6. Juhtus olema sajune ilm ja metsavaht ajas (endale, omale) musta kuue selga. *(A. H. Tammsaare.)* 7. Teed ja tuuseldad hommikust õhtuni, aga tööhunnikut pole kuskil, mida (keegi) näidata. *(A. H. Tammsaare.)* 8. Küllap (ma, mina) tulen (kõik) toime. 9. (Ta, tema) teretas (kõik) kättpidi. 10. Ema armastus käib (kõik — *seestütl.*) üle. *(Vanasõna.)* 11. Tee ääres seisavad (kumbki) pool lihavad lepad. *(J. Mändmets.)* 12. (Ta, tema) jutustas (enda, oma) kavatsustest (niisuguse, sarnase) hooga, et see (kõik) kaasa kiskus.

Harjutus 132 (kordav). Leia nimi-, omadus-, arv- ja asesõnad.

Sel kevadel valmib Rajavere sovhoosis kõigile nõuetele vastav uus kanala. See on avar ja valgusekülläne, õhk on seal hea ventilatsiooni tõttu alati puhas, mitmete ahjude ja truupide abil saab ruumis ühtlast temperatuuri säilitada ja niiskust vältida, väljatõmmatavad põrandad võimaldavad linnupuure puhtad hoida. Linnukasvatuse brigadir — Eeva ema — ja kaks noort linnutalitajat hoolitsevad nüüd veelgi suurema innuga oma kasvandikkude eest. Valged leghornid, kelle arv on tõusnud juba üle viiesaja, on uues mugavas kodus hea tervise juures ning munevad nüüd üksteise võidu. Varsti peab saabuma ka sada pardi- ja viiskümmend hanepoega, — tiigi läheduse tõttu saab neidki siin edukalt kasvatada.

Umbes samal ajal valmib sovhoosis ka kahekordne kivist elumaja ning linnukasvatuse brigadir saab seal endale uue mugava korteri. Ema on uue korteri saamise üle väga rõõmus, samuti ka Jüri ja Ivi, kuid Eeval on raske Tagametsast ära kolida. Siin tunneb ta ju iga puud ja põõsast, siin on ta nii paljusid linde tundma õppinud, nii palju õnnelikke tunde veetnud. Kuna aga uus korter asub väga ilusas kohas, Rajavere pargi külje all, lepib Eeva lõpuks ümberkolimisega. Ta teab ju, et pargis elutseb palju huvitavaid linde, keda ta seal ligidal elades saab nüüd kergemini tundma õppida.

(J. Piik.)

TEGUSÕNAD.

1. Tegusõna mõiste.

Ülesanne. Leia katkenditest tegevust väljendavad sõnad. Esita igaühe kohta küsimus. Ütle tegevust väljendavad sõnad ka nii, et nad vastaksid küsimusele *mida tegema?*

Kui Jüri ja Iivi aeda lähevad, paneb vanaema nad õige soojalt riidesse, sest väljas praksuvad puutüved ja roikad pakase käes. Kuid lapsed peavad ka talvel värske õhu käes viibima, iga päev kas või natukenegi jalutama.

(J. Piik.)

Heinasel kohal võttis Illimar hoogu ja tuli siis vihinal üle sileda osa, nii et kannarauad jääd kriimustasid. Kuskil sattus ta üksikule heinatuustile, lendas pikali ja lohistus siis, pea ees, järgmise heinaribani.

(Fr. Tuglas.)

> T e g e v u s t v ä l j e n d a v a d s õ n a d o n **tegusõnad.** **Tegusõna** vastab küsimusele *mida tegema?* (*mida teeb? mida tegi?* jne.)

Vaatle järgmistes lausetes sõrendatult trükitud sõnu.

Arno o n haige. Saare talu tagakamber o n pime. *(O. Luts.)*

Valgust o l i nüüd nii vähe. Päeva ennast o l i vaid nime poolest. *(Fr. Tuglas.)*

Paar päeva o l i kange tuisk m ö l l a n u d, ajades teed umbe, aiaääred hange. *(E. Vilde.)*

Sõna *olema* (*on, oli* jne.) on t e g u s õ n a. Ta esineb lauses vahel üksikuna, vahel mõne teise tegusõna juurde kuuluvana (*oli möllanud*). Viimasel juhtumil vaadeldakse neid alati koos.

Harjutus 133. Leia lausetest tegusõnad.

1. Vahepeal oli hakanud madalaist hallidest pilvedest pudenema tihedat laia lund. Raagus lepad, isegi lähedased majad ja sõrestikulised kõrgepingepostid olid mõne minutiga kadunud.
2. Ühel päeval ilmus teadetetahvlile suur värviline plakat.

Selles oli öeldud, et koolis algavad varsti uisutamise kursused. Treeneriteks on Asta ja Toivo kuuendast klassist.

3. Nüüd oli siis õige aeg käes ja liuvälja rajamisega ei tohtinud enam viivitada.

Sellest suurest tööst oli Tammiku koolis räägitud juba ammu, siis, kui puud olid alles lehes ja kolhoosipõllul vurisesid veel kartulivõtmise masinad.

(H. Pukk.)

TEGUSÕNA VORMISTIK.

I. PÖÖRDELISED VORMID.

Vaatle järgnevais lauseis mõningaid tegusõna *õppima* muutmisel saadud vorme. Leia neile küsimused.

1. Mina õpin kuuendas klassis, kus klassis sina õpid? Ei, seitsmendas klassis ma ei õpi. Paul õpib hoolsasti. Ta ei õpi kunagi kolmedele. Praegu me õpime tegusõna. Kas te ka õpite juba tegusõna? Nemad õpivad ainult viitele.

2. Ma õppisin lugema 5-aastaselt. Kus sa eelmisel aastal õppisid? Sa vist ei õppinud üldse meie rajoonis. Mu vend õppis varem ka siin koolis. Koondusel õppisime me uusi pioneerilaule. Mida te täna eesti keele tunnis õppisite? Kas te pööramist ei õppinud? Nad õppisid tänaseks eriti hästi.

3. Täna pärast tunde õpitakse rahvatantse. Eelmine kord õpiti «Jooksupolkat».

Lause sisust olenevalt tarvitame tegusõnu väga mitmesugustes vormides, mis saadakse tegusõna muutmisel. Tegusõna muutmist nimetatakse **pööramiseks.** Kõik tegusõna pööramisel saadavad vormid võime leida pööramistabelist.

Ülesanne. Leia pööramistabelist eespool vaadeldud tegusõna *õppima* vormid. Mis on pööramistabeli selle osa nimetuseks, kuhu kõik need vormid kuuluvad? Näita, kus on pööramistabelis tegusõna pöördelised vormid.

Tegusõna pööramisel saadavaid vorme nimetatakse **pöördelisteks vormideks.**

1. Tegumoed.

Vaatle järgmistes lausetes aluseid ja öeldisi.

Alus (tegija) on mainitud, on teada	Alust (tegijat) ei ole mainitud
Hiljuti õ p p i s i m e **me** käänamist.	Hiljuti õ p i t i käänamist.
Praegu õ p i m e (= õ p i m e **me**) tegusõna vormistikku.	Praegu õ p i t a k s e tegusõna vormistikku.
Tegusõna pööramist e i o l e **me** veel õ p p i n u d.	Tegusõna pööramist e i o l e veel õ p i t u d.
Ain o l e v a t iseseisvalt pööramist õ p p i n u d.	Pööramist o l e v a t iseseisvalt õ p i t u d.

Ülesanne. Leia pööramistabelist vormid *õppisime, õpime, ei ole õppinud, olevat õppinud.* Mis on pööramistabeli selle osa üldiseks nimetuseks, kus need vormid esinevad?

Leia pööramistabelist samuti vormid *õpiti, õpitakse, ei ole õpitud, olevat õpitud* ja pööramistabeli selle osa nimetus.

Kui lause alus (tegija) on olemas või on juurde lisatav, siis on ö e l d i s (tegusõna) **isikulises** tegumoes. Kui lauses alust (tegijat) e i o l e (alus puudub ja ei ole ka juurde lisatav), siis on ö e l d i s **umbisikulises** tegumoes.

Tegusõna esineb **isikulises** ja **umbisikulises tegumoes.**

Harjutus 134. Loe antud lauseid ja leia neist öeldised ja alused. Missuguses tegumoes on siin öeldised?

Täna sõidab meie kooli võistkond naaberkooliga suusatamises jõudu katsuma. Juba kella kümneks kogunevad osavõtjad koolimajja. Kõik on veidi erutatud, kuigi seda ei taha keegi tunnistada. Igaüks on kibedasti ametis viimaste ettevalmistustega. Vanemad võistlejad kontrollivad teiste suuski, keppe ja sidemeid, kehalise kasvatuse õpetaja määrib soovijail suuski, õppealajuhataja jagab välja võistlusdresse, direktor pakib kaasavõetavaid mälestusesemeid.

Lõpuks on kõik valmis ja nüüd hakkavad sõitjad bussi ootama. Viimaks kuulevadki ootajad õues automürinat. Kõik rõivastuvad

kähku, haaravad suusad ja pakid ning ruttavad õue. Hetk hiljem on nad bussis.

Bussis loeb direktor sõitjad veel kord üle ja annab siis ärasõiduks märku. Lõbusat laulu lauldes asuvad võistlejad ja kaasasõitjad teele.

Ülesanne. Loe eelmisi lauseid nii, et neist on alused ja nendega otseselt seotud sõnad välja jäetud. Missuguses tegumoes on muudetud lauseis öeldised?

Näidis: *Täna sõidetakse naaberkooliga suusatamises jõudu katsuma.*

Vaatle isikulise ja umbisikulise tegumoe vorme. Tegumoe tunnused on jämendatult trükitud.

Isikuline tegumood		Umbisikuline tegumood
(ma)	töötan	tööta/**ta**/kse
(sa)	töötasid	tööta/**t**/i
(ta)	käib	käi/**da**/kse
(me)	käisime	käi/**d**/i
(te)	viite	vii/**a**/kse
(nad)	viisid	vii/**d**/i

Isikulisel tegumoel tunnust ei ole.
Umbisikulise tegumoe tunnusteks on -ta-, -da-, -t-, -d-, -a-.

Ülesanne. Loe pööramistabelist tegusõna *õppima* umbisikulise tegumoe vorme. Leia igast vormist umbisikulise tegumoe tunnus.

Harjutus 135. Loe katkend ja leia, missuguses tegumoes on sõrendatult trükitud tegusõnad.

I s t u s i d poisid tule ümber, l a u l s i d lõbusaid külalaule ja v e s t s i d ajaviiteks kõiksugu huvitavaid jutte. L a s t i ka tulipüssi, mis s ü n d i s järgmiselt: o t s i t i küllalt suur sile kivi, a s e t a t i tule kõrvale. Siis t o o d i teine samasugune kivi, võimalikult nii raske, et mehel a n n a b tõsta, v õ e t i suur hõõguv süsi, p a n d i aluskivile ja k u k u t a t i teine kivi ülevalt käte vahelt söele pihta. K ä i s niisugune kärakas, et mets k a i k u s mitmekordselt vastu. Niisugused paugud h i r m u t a s i d hunte ja

t e g i d õitsilistele enestele suurt lõbu: kes o s k a s kõvema paugu põrutada, see o l i kange mees.

(J. Vahtra.)

Harjutus 136. Kirjuta sõrendatult trükitud tegusõnad välja ja eralda püstkriipsudega umbisikulise tegumoe tunnus. Pealkirjaks: *Umbisikuline tegumood.*

1. Nüüd k a n t a k s e taburetid eeskotta ukse ette ja t e h a k s e neist lett, supilusikas a s e t a t a k s e letile kaaluks, paberid selle kõrvale. Aga rahakassa p a n n a k s e leti alla, kuhu igaüks ligi ei pääse. Edasi t e h a k s e toolidest kaubariiulid ja k a n t a k s e riiuleile kõik köögis olev kraam: suhkrukott, riis, peenjahu, manna. Kõik a s e t a t a k s e riiulile korralikult ritta nagu poeski. 2. Teinekord aga t ü d i n e t a k s e ühismängudest ja p o e t a k s e veidihaaval kodudesse, kus i s t u t a k s e akna all, i g a t s e t a k s e ja n u k r u t s e t a k s e asja ees, teist taga. 3. Mõnikord t u u a k s e nukud välja ja m ä n g i t a k s e siinsamas trepi või plangu ääres. 4. I s t u t a k s e reas kaldaäärele ja v a a d e l d a k s e päikese loojumist. 5. Sadamasilda siin ka ei olnud, vankrid a e t i madalasse vette, sealt l a a d i t i kartulikotid paati ja paat viis need omakorda laevale. 6. Nendel kaubareisidel k ä i d i läbi kogu Põhja- ja Kesk-Eesti, u l a t u t i isegi Pärnu- ja Saaremaale.

(J. Parijõgi.)

Ülesanne. Loe eelmise harjutuse lauseid nii muudetult, et sõrendatult trükitud tegusõnad esineksid i s i k u l i s e s t e g u m o e s.

2. Jaatav ja eitav kõne.

Vaatle ja võrdle antud lauseid.

Jaatav kõne	Eitav kõne
Endel m ä n g i b kooli orkestris.	Peet **ei** m ä n g i kooli orkestris.
Meie puhkpilliorkester e s i n e s aktusel.	Meie kooli mudilasorkester **ei** e s i n e n u d aktusel.
A s e t a noodipuldid kohale!	**Ära** a s e t a noodipulte nii tihedalt!
Seda osa m ä n g i t a k s e aeglaselt.	Seda pala **ei** m ä n g i t a kiiresti.
Uut marssi õ p i t i osade kaupa.	Marsi lõpuosa täna veel **ei** õ p i t u d.

Jaatav kõne väljendab, et tegevus toimub või toimus, samuti väljendab ta käsku.

Eitav kõne väljendab, et tegevus ei toimu või ei toimunud. Eitava kõnega väljendatakse ka keeldu.

Eitav kõne moodustatakse sõnade **ei** või **ära** (ärge, ärgu) abil.

Ülesanne. Näita pööramistabelis kohad, kus on tegusõna *õppima* 1) kõik jaatavas kõnes olevad vormid, 2) kõik eitavas kõnes olevad vormid.

Harjutus 137. Kirjuta pööramistabelit kasutades alljärgnevad tegusõna vormid eitavas kõnes. Pealkirjaks: *Jaatav ja eitav kõne.*

Paistab, elatakse, küsisin, kirjutati, tule, laulame, ronitagu, suurenes, magavad, koostati, lubasid.

3. Arv ja pöörded.

Leia, missugune sisuline vahe on 1. ja 2. tulbas toodud tegusõna vormidel.

õpin	õpime
õpid	õpite
õpib	õpivad
õppisin	õppisime
õppisid	õppisite
õppis	õppisid

Ülesanne. Vaata pööramistabelist, mis on kirjutatud selle osa nimetuseks, kus esineb ainsus ja mitmus. Missuguses tegumoes esineb ainsus ja mitmus, missuguses puudub?

Tegusõna isikulise tegumoe vormid esinevad kahes arvus: **ainsuses** ja **mitmuses**.

Umbisikulise tegumoe vormidel ainsust ja mitmust (arvu) ei ole.

Ülesanne. Leia pööramistabelist, mitu p ö ö r e t on tegusõnal ainsuses, mitu mitmuses. Kuidas iga pööret nimetatakse? Missuguses tegumoes pöörded esinevad, missuguses puuduvad?

Vaatle tegusõna *õppima* pööramisel pöördelõppe (jämendatult trükitud).

	Arv	Pööre	
Ainsus	1. (ma e. mina)	õpi/**n**	õppi/si/**n**
	2. (sa e. sina)	õpi/**d**	õppi/si/**d**
	3. (ta e. tema)	õpi/b	õppi/s
Mitmus	1. (me e. meie)	õpi/**me**	õppi/si/**me**
	2. (te e. teie)	õpi/**te**	õppi/si/**te**
	3. (nad e. nemad)	õpi/va/d	õppi/si/d

I s i k u l i s e s t e g u m o e s on tegusõnal ainsuses ja mitmuses **3 pööret.**

U m b i s i k u l i s e s t e g u m o e s p ö ö r d e d **puuduvad.**

Tegusõna **isikulise tegumoe** mõnedel pöördelistel vormidel on p ö ö r d e l õ p u d: ainsuse 1. pöördel **-n,** mitmuse 1. pöördel **-me;** ainsuse 2. pöördel **-d,** mitmuse 2. pöördel **-te.** 3. pöördel pöördelõppe e i o l e (**-b, -vad** ei ole pöördelõpud; **-b, -va-** on oleviku tunnused, **-d** — mitmuse tunnus).

Ülesanne. Loe pööramistabelist neid tegusõna *õppima* vorme, millel on pöördelõpud. Nimeta arv, pööre ja pöördelõpp.

Harjutus 138. Määra (suuliselt) sõrendatult trükitud tegusõnade tegumood, arv ja pööre. Nimeta pöördelõpp.

Viljandis
12. veebruaril 196... a.

Armas vend!

Aitäh kirja eest!

V i i b i n nüüd sageli kodunt eemal «Kommunismi Võidu» kolhoosis. Seal e h i t a t a k s e kohalikku elektrijaama ja ma a i t a n

neil masinaid üles seada. Varsti l õ p e v a d monteerimistööd ja siis s ä r a v a d siin kõikjal elektrituled.

Sa m a i n i d, et õppimine l ä h e b Sul hästi ja l o o d a d 3. veerandi lõpetada viitega. See r õ õ m u s t a b meid kõiki.

Kirjuta koolielust pikemalt. Meid h u v i t a v a d kõik sündmused. Kuidas e d e n e b töö Sinu sõpradel Mardil ja Reinul? Mida t e e t e koolitööst vabal ajal?

Kodus e l a m e kõik vanaviisi. Kolhoosis v e e t a k s e praegu klubi jaoks hoolega palke.

Kuuldavasti t u l e b mul kuu keskel linna sõita. Sigalasse t a h e t a k s e uus aurutuskatel muretseda. L o o d a n, et siis s a a n ka Sind ja kooli külastada ja vaadata, kuidas te seal õ p i t e ja o l e t e.

Kodused s o o v i v a d Sulle kõike head. L o o d a m e, et o l e d ikka tubli poiss.

Sind tervitades
Su vend
Tõnu.

M ä r k u s: Kirjas kirjutatakse asesõna s i n a, s a alati suure algustähega, samuti samas tähenduses võõra isiku puhul asesõna t e i e, t e.

Miks lauses «... *kuidas te seal õpite ja olete*» on t e kirjutatud väikese algustähega?

4. Ajad.

Ülesanne. Leia pööramistabelist, missuguses kahes a j a s esineb tegusõna.

Näita pööramistabelis, kus asetsevad tegusõna *õppima* kõik o l e v i k u ja m i n e v i k u vormid.

Vaatle järgmist katkendit, milles sõrendatult trükitud tegusõnad on o l e v i k u s. Missugust tegevust olevikuga väljendatakse?

Alles päikese loojudes s a a v a d kingsepad valmis oma tüütava tööga. Siis l u k u s t a t a k s e lootsik vana kase külge, isa v õ t a b märjad võrgud üle õla, Peep v i n n a b tüseda kalakoti selga ja mina k o m b e r d a n kõige viimasena. *(O. Luts.)*

Olevikuga väljendatakse p r a e g u s t, k ä e s o l e v a t tegevust.

Vaatle tegusõnade pööramist umbisikulise tegumoe olevikus.

Olevik

Jaatav kõne	Eitav kõne
õpi/ta/**kse**	ei õpi/ta
laul/da/**kse**	ei laul/da
tull/a/**kse**	ei tul/da

Umbisikulise tegumoe **oleviku tunnus** jaatavas kõnes on **-kse** *(õpi/ta/kse).*

Vaatle järgmist katkendit, milles sõrendatult trükitud tegusõnad on minevikus. Missugust tegevust minevikuga väljendatakse?

Kui aga masinate vahtimine juba väsitas, siis pakkusid inimesed ja nende töö ometi veel palju huvi. Plaanvankrid liikusid nurmedel ringi ja koristasid hakkisid. Põhk pandi rõukudesse, sasi aeti küüni, vili aga veeti kuivatusrehte. *(Fr. Tuglas.)*

Minevikuga väljendatakse möödunud tegevust.

Ülesanne. Leia pööramistabelist, mitu ajavormi on minevikul. Kuidas igaühte neist nimetatakse?

Näita pööramistabelis kohad, kuhu on kantud tegusõna *õppima* liht-, täis- ja enneminevikuvormid.

Möödunud tegevust saab väljendada kolme ajavormiga: **lihtminevikuga, täisminevikuga** ja **enneminevikuga.**

Vaatle tegusõna *õppima* ja *tulema* pööramist lihtmineviku s. Lihtmineviku tunnus on trükitud jämendatult.

Isikuline tegumood

Lihtminevik

Jaatav kõne		Eitav kõne	
1. (ma)	õppi/**si**/n	tul/**i**/n	ei õppi/nud ei tul/nud
2. (sa)	õppi/**si**/d	tul/**i**/d	
3. (ta)	õppi/**s**	tul/**i**	
1. (me)	õppi/**si**/me	tul/**i**/me	
2. (te)	õppi/**si**/te	tul/**i**/te	
3. (nad)	õppi/**si**/d	tul/**i**/d	

Umbisikuline tegumood

Lihtminevik

Jaatav kõne	Eitav kõne
õpi/t/**i**	ei õpi/tud
tul/d/**i**	ei tul/dud

Lihtmineviku tunnus on **-si-** *(õppi/si/n, õppi/si/d* jne.*)*, **-s** *(õppi/s)* või **-i-** *(tul/i/n, tul/i, tul/d/i, õpi/t/i)*. Tunnus **-si-, -s, -i-** esineb ainult jaatavas kõnes.

Mineviku vormides esinevat tunnust **-si-, -s, -i-** nimetatakse **mineviku tunnuseks.**

Harjutus 139. Moodusta lauseid, milles antud sõnad esinevad isikulise tegumoe lihtmineviku jaatava kõne mitmuse 3. pöördes. Pealkirjaks: *Lihtminevik.*

Lubama, valima, sööma, seletama, helisema, surema, avama, õpetama, küsima, ähvardama, panema, puhuma.

Vaatle tegusõna *olema* pööramist olevikus ja lihtminevikus.

Isikuline tegumood

Arv	Pööre	Olevik		Lihtminevik	
		Jaatav k.	Eitav k.	Jaatav k.	Eitav k.
Ainsus	1. (ma)	ole/n	ei ole	ol/i/n	ei olnud
	2. (sa)	ole/d	„ „	ol/i/d	„ „
	3. (ta)	on	„ „	ol/i	„ „
Mitmus	1. (me)	ole/me	ei ole	ol/i/me	ei olnud
	2. (te)	ole/te	„ „	ol/i/te	„ „
	3. (nad)	on	„ „	ol/i/d	„ „

Märkus. Eitavas kõnes ei ole asemel tarvitatakse ka pole, ei olnud asemel polnud.

Vaatle antud lausetest, kuidas täis- ja enneminevikku moodustatakse.

Täisminevik	Enneminevik
Ujumist **ole/n** ma juba varem **õppi/nud.**	Pioneerilaagris **ol/i/d** Paul ja Andres ujuma **õppi/nud.**
Vettehüppeid **ei ole** me veel **õppi/nud.**	Ei tea, miks nad varem **ei ol/nud** ujuma **õppi/nud.**
Kas sul **on** krool selgeks **õpi/tud?**	Pioneerilaagris **ol/i õpi/tud** ka vettehüppeid.
Tegusõna *olema* on olevikus (*olen, on, ei ole* jne.), pööratav tegusõna nud- või tud-vormis.	Tegusõna *olema* on lihtminevikus (*olid, oli, ei olnud* jne.), pööratav tegusõna nud- või tud-vormis.

Täis- ja enneminevikku moodustatakse tegusõna *olema* abil.

Harjutus 140. Moodusta lihtminevikus antud tegusõnadest vastav vorm täis- ja enneminevikus. Pealkirjaks: *Täis- ja enneminevik.*

Mängis, (sa) seisid, kaaluti, ehitasime, ei valatud, ööbisite, ei istunud, töötasin, kaunistati, (nad) jalutasid.

Näidis:

Lihtminevik	Täisminevik	Enneminevik
(ta) mängis	*on mänginud*	*oli mänginud*
(sa) seisid	. . . . .	. . . . .

Harjutus 141. Leia lausetest mineviku vormid ja kirjuta nad välja. Määra tegumood ja minevik (lihtminevik — l., täisminevik — m., enneminevik — e.). Pealkirjaks: *Minevik.*

1. Tasuja oma salgaga, kellest suur jagu oli langenud, istus sadulasse ja kihutas tuhatnelja Tallinna poole. 2. Ta ei olnud veel kaugele jõudnud, kui laagri viimases otsas kära tõusis. 3. Nõupidamine, mille tähtsust keegi ei aimanud, oli lõpetatud. 4. Mõlemad olid peagi Jaanuse silmist kadunud. 5. Vahuri soov on täidetud. 6. Ma olen neid ise näinud . . . 7. Kolmel päeval ei olnud Metsa talust keegi lossi ega külasse pääsenud. 8. Me oleme kadunud . . . 9. Lossis süüdati tuled. 10. Jaanust ei ole ma viiel aastal näinud, lossis pole ta kordagi käinud. 11. «Kui kaua sa oled juba nälginud?» küsis Jaanus. 12. Jaanus pööras näo kõrvale ja ei lausunud sõnagi. 13. Kas te ise oma rohtu ka proovinud olete? 14. Ta oli sügavasti liigutatud. 15. Miks sa enam lossi ei tulnud?

(E. Bornhöhe.)

Näidis:

Oli langenud (is. tm.; e.), istus . . . .

5. Kõneviisid.

Vaatle järgmisi lauseid (tegusõna pöördelised vormid on neis sõrendatult trükitud). Mille poolest esitatud laused sisuliselt üksteisest erinevad?

Aime **on** korralik õpilane. Ta **kuulab** tunnis tähelepanelikult, ei **tegele** kõrvaliste asjadega ega **aja** juttu.

Priit **oleks** korralik õpilane, kui ta **kuulaks** tunnis tähelepanelikult, ei **tegeleks** kõrvaliste asjadega ega **ajaks** juttu.

Mati, o l e korralik õpilane! K u u l a tunnis tähelepanelikult, ä r a t e g e l e kõrvaliste asjadega ega a j a juttu!

Anne o l e v a t korralik õpilane. Ta k u u l a v a t tunnis tähelepanelikult, e i t e g e l e v a t kõrvaliste asjadega ega a j a v a t juttu.

Tegusõna iga pöördeline vorm näitab ka seda, k u i d a s tegevus toimub (ei toimu). See erinevus väljendub k õ n e v i i s i s.

Ülesanne. Leia pööramistabelist k õ n e v i i s i d. Mitu neid on? Ütle nende nimetused. Näita pööramistabelis, kus asetsevad k i n d l a (tingiva, käskiva, kaudse) kõneviisi vormid.

Missuguses kõneviisis on tegusõnal kõige enam, missuguses kõige vähem vorme?

Missugused ajavormid on kõigil kõneviisidel, missugused ajavormid ühel või teisel kõneviisil puuduvad (näita pööramistabelis!)?

KINDEL KÕNEVIIS.

Vaatle lausetes k i n d l a s k õ n e v i i s i s olevaid tegusõnu. Miks nimetatakse seda kõneviisi k i n d l a k s kõneviisiks?

1. Jaani vend õ p i b arstiks. 2. Keemiat me veel e i õ p i. 3. Ma õ p p i s i n juba täna luuletuse selgeks. 4. Kellelt sa o l e d seda õ p p i n u d? 5. Tänaseks e i o l n u d keegi halvasti õ p p i n u d. 6. Võõrkeeltest õ p i t a k s e meie koolis inglise keelt. 7. Kas VI klassis algebrat e i õ p i t a?

Ülesanne. Leia eelmistes lausetes esinevate tegusõna *õppima* vormide koht pööramistabelis. Loe pööramistabelist kõik kindlas kõneviisis olevad tegusõna *õppima* vormid. Moodusta mõnega neist lauseid.

Mitu ajavormi on kindlal kõneviisil?

Kindlas kõneviisis oleva tegusõnaga väljendatakse, et mingi tegevus k i n d l a s t i t o i m u b (ei toimu) v õ i t o i m u s (ei toimunud).

Kindlal kõneviisil tunnus p u u d u b.

Kindlas kõneviisis on tegusõnal neli ajavormi: o l e v i k, l i h t-, t ä i s- ja e n n e m i n e v i k.

Kuidas moodustatakse kindla kõneviisi täis- ja enneminevik?

Ülesanne. Loe lk. 115 toodud lausetest need, milles tegusõnad on kindlas kõneviisis.

Harjutus 142. Leia antud katkendist kindlas kõneviisis olevad tegusõnad (vajaduse korral kasuta pööramistabelit) ja kirjuta need välja. Esita iga väljakirjutatud tegusõna kohta küsimus. Pealkirjaks: *Kindel kõneviis.*

Õues ootavad küüdimehed. Kraami kantakse välja ja tõstetakse vankritele. Kappide alt leitakse terved hiirte pesad; sellepärast nad karjusid öösiti nii koledasti! Ämblikud on viimases hädas: nende võrgud rebitakse puruks, nad ise peavad laiali jooksma, kui nad kraamimise juures hukka ei taha saada. Paljud ammugi kadunuks loetud asjad tulevad päevavalgele; rahagi leitakse nurkadest. Magamistoas, kus enne voodid seisnud, vedelevad kaks mütsilotti, sukalaba, paberilipakad ja tükk peegliklaasi. Sahvri põrand on vanade vihikulehtedega kaetud. Mõnelgi lehel mängib punane tint tähtsat osa, mõnegi kirjatüki all on number kaks oma pea uhkelt rõngasse tõmmanud; sealsamas nurgas konutavad hallitanud leivakannikad ja kondid. Klassitoa vana seinakell aga lööb rahulikult kaksteistkümmend lööki, nagu tahaks ta ütelda: niisugust kolimist olen ma juba palju näinud; minule ei ole see enam uudis nagu teile, noored sõbrad.

(O. Luts.)

Ülesanne. Määra (suuliselt) eelmises harjutuses väljakirjutatud tegusõnade tegumood, aeg, arv, pööre.

Ülesanne. Õpi tegusõna *õppima* järgi selgeks tegusõna *lubama* kindlas kõneviisis pööramine. Esita õpitu peast, kusjuures nimeta alati enne, missuguseid vorme hakkad esitama, näit.: «Isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku jaatav kõne» jne.

TINGIV KÕNEVIIS.

Vaatle järgmistes lausetes t i n g i v a s k õ n e v i i s i s esinevaid tegusõnu. Miks nimetatakse seda kõneviisi t i n g i v a k s kõneviisiks?

1. Ma õ p i k s i n veelgi, kuid aeg on juba hiline. 2. Kui Tarmo o l e k s hoolsamini õ p p i n u d, o l e k s ta parema hinde s a a n u d. 3. Kui koolis vene keelt e i õ p i t a k s, siis e i s a a k s me teiste Nõukogude Liidu rahvastega suhelda. 4. Kui täna o l e k s ilm ilus o l n u d, siis o l e k s talvemaastiku pildistamist õ p i t u d.

Ülesanne. Leia pööramistabelist kõik eelmistes lausetes esinevad tegusõna *õppima* vormid. Loe pööramistabelist kõik tingivas kõneviisis olevad tegusõna *õppima* vormid. Moodusta mõnega neist lauseid.

Mitu ajavormi on tingival kõneviisil?

Tingivas kõneviisis oleva tegusõnaga väljendatakse, et mingi tegevus v õ i k s (ei võiks) või o l e k s (ei oleks) v õ i n u d t e a t a v a i l t i n g i m u s i l toimuda.

Tingivas kõneviisis on tegusõnal kaks ajavormi: o l e v i k ja t ä i s m i n e v i k.

Ülesanne. Loe lk. 115 toodud lauseist need, milles tegusõnad on tingivas kõneviisis.

Vaatle tingiva kõneviisi tunnuseid (jämendatult trükitud).

Olevik		**Täisminevik**	
(ma) õpi/**ksi**/n		ole/**ksi**/n õppinud	
(sa) õpi/**ksi**/d		ole/**ksi**/d „	
(ta) õpi/**ks**	ei	ole/**ks** „	ei
(me) õpi/**ksi**/me	õpi/**ks**	ole/**ksi**/me „	ole/**ks**
(te) õpi/**ksi**/te		ole/**ksi**/te „	õppinud
(nad) õpi/**ksi**/d		ole/**ksi**/d „	
õpi/ta/**ks**	ei õpi/ta/**ks**	ole/**ks** õpitud	ei ole/**ks** õpitud

Tingiva kõneviisi tunnuseks on -ksi, -ks.

Kuidas moodustatakse tingiva kõneviisi t ä i s m i n e v i k?

Harjutus 143. Leia palast tingivas kõneviisis olevad tegusõnad ja kirjuta need välja. Tingiva kõneviisi tunnus märgi loogakesega. Pealkirjaks: *Tingiv kõneviis.*

Väljas sajab vihma ja väike Ants ei saa õue. Ta vaatab aknast välja ja arutab seejuures: «Küll oleks hea, kui keegi teeks niisuguse masina, millega saaks ilusat ilma teha. Ma ajaksin sellega alati pilved minema. Siis ei tuleks toas istuda. Saaksime iga päev väljas mängida. Vihma laseksin sadada ainult öösiti.»

Vanaema kuuleb seda juttu ja ütleb:

«Antsuke ja teised lapsed hüppaksid, mängiksid ja jookseksid siis küll iga päev õues. Aga varsti tuleks sinu juurde inimesi, kes ütleksid, et ei tea, miks see Antsuke ei anna neile head ilma. Nii ei oleks onu Anton eile kuivalt koju saanud, sest ta vahetus lõpetas töö öösel. Isa ja ema tuleksid homme pimedas rongilt ja saaksid märjaks. Palju raudteelasi peaks samuti ühtelugu vihma käes töötama. Mis sa arvad, kui laseksime sel vihmal ikka vahel ka päeval sadada?»

Harjutus 144. Aseta lausetes kindlas kõneviisis olev tegusõna tingiva kõneviisi oleviku vastavasse pöördesse. Pealkirjaks: *Tingiva kv. oleviku 3. pööre.*

1. Kui te ruttate, jõuate varsti teistele järele. 2. Kui koerad võõrast näevad, hakkavad nad haukuma. 3. Kui töö on valmis, siis võid koju minna. 4. Kui laps magab, siis ei tohi enam raadiot kuulata. 5. Kui lehm on haige, siis ei taha ta süüa.

Ülesanne. Õpi tegusõna *õppima* järgi selgeks tegusõna *lubama* pööramine tingivas kõneviisis.

Esita õpitu peast.

KÄSKIV KÕNEVIIS.

Vaatle pööramistabelist k ä s k i v a t k õ n e v i i s i.

Loe kõik käskivas kõneviisis olevad tegusõna *õppima* vormid. Moodusta lauseid, kus sõna *õppima* esineks käskivas kõneviisis olevates vormides.

Missugused ajavormid on tegusõnal käskivas kõneviisis?

Käskivas kõneviisis olev tegusõna väljendab k ä s k u, s o o v i või k e e l d u. Ainsuse 1. pööre puudub.

K ä s k i v a s k õ n e v i i s i s tarvitatakse tegusõna harilikult ainult o l e v i k u s.

Ülesanne. Leia lk. 116 olevaist lauseist need, milles tegusõna on käskivas kõneviisis.

Vaatle käskiva kõneviisi tunnuseid (jämendatult trükitud)

(ma) —	(ma) —
(sa) õpi/	(sa) hakka/
(ta, nad) õppi/**gu**	(ta, nad) haka/**ku**
õppi/**ge**/m	haka/**ke**/m
(te) õppi/**ge**	(te) haka/**ke**
õpi/ta/**gu**	haka/ta/**gu**

Käskiva kõneviisi tunnuseks on -gu, -ku, -ge, -ke.
Ainsuse 2. pöördel tunnus p u u d u b.

Vaatle tegusõna käskiva kõneviisi e i t a v a k õ n e vorme.

(ma) —	(ma) —
(sa) ära õpi/	(sa) ära hakka/
(ta, nad) är/**gu** õppi/**gu**	(ta, nad) är/**gu** haka/**ku**
är/**ge**/m õppi/**ge**/m	är/**ge**/m haka/**ke**/m
(te) är/**ge** õppi/**ge**	(te) är/**ge** haka/**ke**
är/**gu** õpi/ta/**gu**	är/**gu** haka/ta/**gu**

Selgita, kuidas moodustatakse käskiva kõneviisi e i t a v a k õ n e vormid.

Harjutus 145. Leia lausetest käskivas kõneviisis olevad tegusõnad, kirjuta nad välja, eralda tunnus püstkriipsuga ja tõmba sellele loogake alla. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis.*

1. Minu nõu teile, pojukesed, hoiduge edaspidi koduhanede eluviisidest: sööge parajasti, olge alati virgalt tegevuses, kõndige palju, supelge palju, ärge lesige laisalt kõhuli. 2. Vaadake, koduhaned ei jõua lennata. 3. «Olgu peale, ma ei lausu sellest enam sõnagi,» muheles Urask. 4. Otsi, otsi hästi, Taks! Otsi, otsi! Aja välja! Aja välja! Ära jäta, ole tubli, Taksi! 5. Aga nüüd hoidke endid! 6. Kalad läksid nüüd säga palvele, et võtku tema nüüd midagi rööviku vastu ette, päästku järveelanikud suurest hävitu-

sest. 7. Nüüd mindi jälle säga palvele, et ärgu jätku ta sellele koletisele enam elu, püüdku ta kinni ja hävitagu. 8. Ärgu enam muretsetagu!

(R. Roht.)

N ä i d i s:

Hoidu/**ge**, ...

Ülesanne. Õpi tegusõna *õppima* järgi selgeks tegusõna *lubama* pööramine käskivas kõneviisis.

Esita õpitu peast.

KAUDNE KÕNEVIIS.

Vaatle järgmistes lausetes k a u d s e s k õ n e v i i s i s esinevaid tegusõna õ p p i m a vorme. Miks nimetatakse seda kõneviisi k a u d s e k s kõneviisiks?

1. Poisid leidsid, et ma õ p p i v a t võimlemisharjutust valesti. 2. Sirje ütles, sa e i õ p p i v a t viiulit, vaid klaverit. 3. Hannes arvab meid laule õ p p i v a t. 4. Kas see on õige, et sa o l e v a t mootorratta juhtimist õ p p i n u d? 5. II Keskkoolis e i o l e v a t Kaja kunagi õ p p i n u d. 6. Näiteringis õ p i t a v a t uut nukunäidendit. 7. Eile o l e v a t esimest vaatust õ p i t u d.

Ülesanne. Leia pööramistabelist kõik eelmistes lausetes esinevad tegusõna *õppima* vormid.

Loe pööramistabelist kõik k a u d s e s kõneviisis olevad tegusõna *õppima* vormid? Mille poolest erineb isikulise tegumoe kaudne kõneviis teistest kõneviisidest?

Mitu ajavormi on kaudsel kõneviisil?

Kaudses kõneviisis oleva tegusõnaga väljendatakse, et andmed on saadud k a u d s e l t e e l, teiste käest ja seepärast ei olda nende tõepärasuses kindel.

Kaudses kõneviisis on tegusõnal kaks ajavormi: o l e v i k ja t ä i s m i n e v i k.

Vaatle kaudse kõneviisi t u n n u s t (jämendatult trükitud).

(ma, sa jne.)	õppi/**vat**	õpi/ta/**vat**
,,	ei õppi/**vat**	ei õpi/ta/**vat**
,,	ole/**vat** õppi/nud	ole/**vat** õpi/tud
,,	ei ole/**vat** õppi/nud	ei ole/**vat** õpi/tud

Kaudse kõneviisi tunnuseks on -vat.

Kuidas moodustatakse kaudse kõneviisi täisminevik?

Harjutus 146. Leia (suuliselt) palast kaudses kõneviisis esinevad tegusõna vormid.

Tõnu olevat olnud enne koolitulekut nõrga kehaehitusega ja seejuures lisaks veel väga ära hellitatud. Suvelgi olevat ta käinud villastes sukkades. Joosta ei olevat tal lubatud — ajavat enese higiseks, külmetavat ja jäävat haigeks. Vett, ja sedagi soojendatult, olevat ta saanud katsuda ainult pesukausist. Kõigist poisse huvitavaist mängudest olevat ta pidanud eemale jääma.

Nüüd aga ei tuntavat Tõnu enam äragi. Kõndivat sirgelt, nohuköha ei kartvat rohkem kui teised lapsed, mõistvat ujuda, suusatavat päris hästi ja mängudes olevat mõnest isegi osavam. Endine Tõnu olevat muutunud hoopis uueks Tõnuks.

Kuidas 5 aastaga niisugune suur muudatus võis juhtuda? Mida teie arvate?

Ülesanne. Õpi selgeks tegusõna *lubama* pööramine kaudses kõneviisis. Esita õpitu peast.

Vaatle ja võrdle kindla kõneviisi oleviku jaatava kõne mitmuse 3. pööret ja kaudse kõneviisi olevikku.

Kindel kõneviis	Kaudne kõneviis
(nad) luba/**vad**	(ma, sa jne.) luba/**vat**
„ kirjuta/**vad**	„ kirjuta/**vat**
„ matka/**vad**	„ matka/**vat**
„ õpi/**vad**	„ õppi/**vat**

Harjutus 147. Kirjuta sisule vastavalt lünka *-vad* või *-vat*. Pealkirjaks: *Kindel ja kaudne kõneviis.*

1. Meie noored naturalistid toida ... elavnurgas loomi, kasta ... lilli, vaatle ... loomi ja taimi, korralda ... mitmesuguseid huvitavaid katseid, registreeri ... nähtu ja õpi ... nii loodust tegelikult tundma ning ümber kujundama. 2. Toalille begooniat saada ... paljundada ka lehest: võeta ... begoonia leht, lõigata ... lehesooned mõnest kohast läbi, asetata ... see niiskele liivale ja kaeta ... klaaskupliga; mõne aja möödudes hakka ... leht juur-

duma ja võsundeid kasvatama. 3. Meie akvaariumides ela ... ka labateod. Nad tarvita ... toiduks vetikaid ja hoia ... nii akvaariumide seinad puhtad. 4. Akvaariumides kasva ... meil vesikatkud. Nad erita ... valguse käes hapnikku ja rikasta ... nii vett hapnikuga, mida kalad vaja ... hingamiseks.

Harjutus 148 (kordav). Loe antud tekst esiteks nii, et öeldised oleksid tingivas kõneviisis, siis käskivas kõneviisis ja lõpuks kaudses kõneviisis.

Esimesel juhul alustada lausega: *Kui neil oleks elekter majas, siis ...*, teisel — *Neil on elekter majas. Nad kasutagu ...* ja lõpuks — *Neil olevat elekter majas. Nad ...*

Neil on elekter majas. Nad kasutavad köögikombaini, küpsetavad ja keedavad elektripliidil, hoiavad toiduaineid külmutuskapis, saevad puid elektrisaega, pumpavad vett elektrimootoriga, õmblevad elektriõmblusmasinaga, pesevad pesu pesumasinaga, triigivad elektritriikrauaga, kõrvaldavad tolmu tolmuimejaga, puhastavad põrandaid poonimismasinaga. Õhtul töötavad nad elektrivalgel, kuulavad raadiot ja vaatavad televisioonisaateid.

Harjutus 149 (kordav). Loe eelmise ülesande tekst nii, et tegusõnad oleksid umbisikulise tegumoe kindlas kõneviisis.

Harjutus 150 (kordav). Pööra tegusõna *lubama* isikulises ja umbisikulises tegumoes.

Harjutus 151 (kordav). Leia nimetatud vormi asukoht pööramistabelis ja nimeta vastav vorm tegusõnast *lubama*.

1) Isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku jaatava kõne ainsuse 3. pööre. 2) Is. tm. kindla kv. olev. eit. k. mitm. 1. p. 3) Is. tm. kindla kv. lihtmin. jaat. k. ains. 1. pööre. 4) Is. tm. kindla kv. täismin. eit. k. mitm. 3. p. 5) Is. tm. kindla kv. ennemin. jaat. k. mitm. 2. p. 6) Umbis. tm. kindla kv. olev. jaat. k. 7) Umbis. tm. kindla kv. lihtmin. eit. k. 8) Umbis. tm. kindla kv. ennemin. jaat. k. 9) Is. tm. tingiva kv. olev. jaat. k. mitm. 2. p. 10) Is. tm. tingiva kv. täismin. eit. k. ains. 3. p. 11) Umbis. tm. tingiva kv. olev. eit. k. 12) Umbis. tm. tingiva kv. täism. jaat. k. 13) Is. tm. käskiva kv. olev. ains. 2. p. 14) Umbis. tm. käskiva kv. olev. jaat. k. 15) Is. tm. käskiva kv. olev. eit. k. mitm. 3. p. 16) Is. tm. kaudse kv. olev. jaat. k. ains. 1. p. 17) Is. tm. kaudse kv. täismin. eit. k. mitm. 1. p. 18) Umbis. tm. kaudse kv. olev. jaat. k. 19) Umbis. tm. kaudse kv. täismin. jaat. k.

Harjutus 152 (kordav). Määra lausetes esinevate tegusõnade pöördelised vormid.

1. Ilm oli pehmemaks läinud, ei tuisanud enam. Ent autolaternate valgusel võis näha, kuidas langesid laiad ja lopsakad lumerätsakad nagu liblikad. 2. Juht tegi katset omal jõul välja tulla; veotross visati tagarataste alla, nõksutati käike vahetades edasitagasi, sunniti mootorit võtma tuure. 3. «Teate, kui ma poleks õppinud raamatupidajaks, ma õpiksin autojuhiks. On ikka päris huvitav ala . . .» 4. Oli pisut söödud ja puhatud, kuulatud kohalike elanike andmeid eespoolsete teeolude kohta. 5. «Laske meist ette ja sõitke tähelepanelikult edasi!» hüüdis ta läbi klaasi vastuvaatavale «ZIS'i» juhile Lätile. 6. «Jah, tee näib olevat puhastatud,» vahtis Meos ette. «Linna läheduses on lumesahk läbi ajanud. Mis kaugemal tuleb, eks näe seal,» mõlgutas Tiit. 7. Tükk aega ei lausutud sõnagi. 8. Saar peatus poolelt sammult. Sellele mõttele ei olnud ta ise tulnudki. 9. Paar autojuhti tõendasid kõige kategoorilisemalt, et kuni Juustuse oruni on jäljed ees — võib sõita —, sealt edasi ei olevat aga pärast tuisku ükski masin pääsenud. 10. Terve mõistusega inimene ei jookse peaga vastu müüri . . . 11. Kontoriruume täidab range, pisut lämmatav töölõpu eelne õhk. Mõned lauad on suletud ja ametnikud lahkunud. 12. Augustis lubatakse saata masinad . . . 13. Keskpäevaks oli neil sõidetud veidi üle saja kilomeetri.

(R. Sirge.)

Kokkuvõte. Tegusõna pööramisel saadavad vormid — p ö ö r d e l i s e d v o r m i d — esinevad alati mõnes t e g u m o e s (isikulises või umbisikulises), k õ n e v i i s i s (kindlas, tingivas, käskivas või kaudses), a j a s (olevikus või minevikus) ja k õ n e s (jaatavas või eitavas).

Harjutus 153. Leia lausetest tegusõna pöördelised vormid. Tõmba neile joon alla. Öeldistele kirjuta *ö*. Pealkirjaks: *Pöördelised vormid ja öeldis.*

Oa must joon.

Kord läksid uba, süsi ja õlekõrs rändama. Kui nad olid läbi käinud mitmed maad, siis tuli neile teel oja vastu.

Kuidas saaks üle oja?

Õlekõrs ütles: «Mina heidan risti üle oja. Teie minge minust üle. Pärast tõmmake siis mind teisele kaldale.»

Nii tehtigi.

Süsi hakkas kõige enne üle minema. Poole purde peal vaatas ta korraks tagasi. Seismisel põletas ta aga õlekõrre katki ja kukkus vette. Uba teisel kaldal naeris nende äpardust nii, et läks lõhki.

Rätsep juhtus mööda minema. Ta õmbles oa haava kinni. Valget niiti rätsepal ei olnud ja nii tuli õmblus must.

Tegusõna pöördeline vorm on lauses alati öeldiseks.

II. KÄÄNDELISED VORMID.

Peale pöördeliste vormide saab tegusõnast moodustada rida vorme, millest enamik k ä ä n d u b (kõigis käändeis või ainult mõnes). Tegusõna sääraseid vorme nimetatakse **käändelisteks vormideks.**

Ülesanne. Leia pööramistabelist isikulise ja umbisikulise tegumoe k ä ä n d e l i s e d v o r m i d.

Ülesanne. Kirjuta kokkuvõte käändelistest vormidest vihikusse ning lisa juurde (vt. pööramistabelit) tegusõna *õppima* vastavad vormid.

KÄÄNDELISED VORMID

Isikuline tegumood	Umbisikuline tegumood
T e g e v u s n i m e d	
ma-tegevusnimi:	.....
da-tegevusnimi:	
K e s k s õ n a d	
oleviku:	.....
mineviku:	.....

1. TEGEVUSNIMED.

ma-tegevusnimi.

Vaatle *ma*-tegevusnime lauseis (tunnus on jämendatult trükitud).

Pane tähele, mis ma sulle ütlen: sa pead homme enne koitu üles tõusma, valge hobuse tallist ja mõned tugevad köied kaasa võtma, siis heinakuhjale minema, kuhja köitega ümbert kinni köitma ja valge hobuse köite otsa rakendama. *(Fr. R. Kreutzwald.)*

> Tegusõna algvormiks on *ma*-tegevusnimi.
> *ma*-**tegevusnimi** *(õppi/ma, luba/ma)* vastab küsimusele *mida tegema?*
> ***ma*-tegevusnime tunnuseks on -ma.**

Mõne tegusõna *ma*-tegevusnime tarvitatakse ka umbisikulises tegumoes, näit. (peaks) *õpi/ta/ma,* (peab) *tul/da/ma* jne.

Vaatle *ma*-tegevusnime käändeid.

Juhtus kord, et Pikne alalise valvamise väsimusel kui unekott raskesti magama uinus ja õnnetul viisil oma pilli pähitsi alla panemata unustas, kus mänguriist ikka seisis.

Vanatühi, kes enamasti igal sammul vaenlase jälil luusis, leidis Pikse magamast, astus kikivarvul ligemale, võttis pilli magaja kõrvalt maast ja pistis vargasaagiga lippama. *(Fr. R. Kreutzwald.)*

Sisseütlev (*mida tegema?*): maga/**ma**
Seesütlev (*mida tegemas?*): maga/**ma**/s
Seestütlev (*mida tegemast?*): maga/**ma**/st
Ilmaütlev (*mida tegemata?*): maga/**ma**/ta

ma-tegevusnimi esineb neljas käändes.

da-tegevusnimi.

Vaatle *da*-tegevusnime järgnevas lauses (tunnused on jämendatult trükitud).

Kui ometi aega oleks koplis istuda, Atu meisterdatud loomi karjatada, lehmi lüpsta, sõnne sarvipidi kokku lasta,

hobuseid jooksutada ja talveks neile heina teha. *(A. H. Tammsaare.)*

da-tegevusnimi vastab küsimusele *mida teha?*
da-tegevusnime tunnuseks on **-da** *(õppi/da)*, **-ta** *(lüps/ta)*, **-a** *(teh/a)*.

Vaatle *da*-tegevusnime *des*-vormi.

Varsti on aga terve kari lapsi õues, kõigil riided kõrgele üles kääritud ja sulistavad seal naerdes ja kilgates, paterdades soojas vihmavees. *(E. Särgava.)*

Osast. *(mida teha?)* naer/**da**, kilga/**ta**, teh/**a**,
Seesütl. *(mida tehes?)* naer/**de**/s, kilga/**te**/s, teh/**e**/s.

des-vorm on *da*-tegevusnime seesütlev kääne.
Seesütlevas käändes *da*-tegevusnime tunnus **-da**, **-ta**, **-a** muutub **-de-**, **-te-**, **-e-**ks.

Harjutus 154. Leia tegevusnimed. Kirjuta *ma*-tegevusnimed ühte, *da*-tegevusnimed teise tulpa. Eralda tegevusnimede tunnus püstkriipsuga. Pealkirjaks: *Tegevusnimed.*

1. Mina olin küll näinud, kuidas isa õpetas noort hobust vankrit vedama või kündma, olin ise õpetanud koerakutsikat käppa andma, istuma ja leiba paluma. Aga kuidas vasikat õpetada karjas käima, sellest ei olnud mul aimugi. 2. Koera võib meelitada leivatükiga, sundida vitsaga, kurjustada või kiita — aga katsu vasikat sedasi õpetada. 3. Palju parem oleks siin hundiratast lasta, puu otsa ronida või midagi muud ette võtta. 4. Võtsin saapad jalast, et kergem oleks sirgata, ja püüdsin kõrvalt joostes talle ette jõuda. 5. Aga raske oli see minek, kord ajas vasikas jalad harki ja tõrkus tulemast, teinekord tahtis end lahti kiskuda ja jälle jooksu panna. 6. Käisime teisel päeval kogu perega saapaid otsimas, kuid nad jäidki kadunuks. 7. Tegin abituid liigutusi, püüdes vahetevahel jalga ära kiskuda ja karjudes hädiselt appi. 8. Mõnel oli aga vanaema väikesi lapsi hoidmas ning karjatamas. 9. Mänguhoos võidi mõnikord päevad otsa söömata olla. 10. Ootan, ootan, kuid ei hakata ega hakata minema.

(J. Parijõgi.)

2. KESKSÕNAD.

Ülesanne. Leia pööramistabelist k e s k s õ n a d. Nimeta need.

Oleviku kesksõnad.

(*v*- ja *tav*-kesksõna.)

Vaatle oleviku kesksõnade tunnuseid (jämendatult trükitud).

	Isikuline tegumood	Umbisikuline tegumood
õppima	õppi/**v**	õpi/**tav**
lubama	luba/**v**	luba/**tav**
sööma	söö/**v**	söö/**dav**
laulma	laule/**v**	laul/**dav**

> ***v*-kesksõna tunnuseks on -v, *tav*-kesksõna tunnuseks -tav või -dav.**

Vaatle *v*- ja *tav*-kesksõnu lauseis. Leia missuguse sõna juurde igaüks neist kuulub ja mis käändes ta on.

Hommikul paistab s i n a v vesi ujuvate ja randa visatud jäätükkidega randlase silma. *(J. Liiv.)* Esiteks ei ole tal istumisega ülepea lusti ja teiseks on p a k u t a v tool väga halval kohal. *(O. Luts.)* Tee äärest tõusis m ä d a n e v a t e lehtede hais üles ja iga rao otsas kükitas l ä b i p a i s t e v veetilk. *(J. Mändmets.)* Ümberringi on vaikne: ainult üsna harva kuuldub siit kui sealt a v a t a v a t e ning s u l e t a v a t e hooviväravate käginat ja tuules l õ n k s u v a t e õhuakende heledaid lõksatusi. *(A. Jakobson.)* Tulijate tuisanud selgadest ja külmast p u n e t a v a t e s t nägudest võis näha, et nad olid kaugemalt pärit. *(O. Luts.)* Alati oli tema jaoks välja sirutatud kümmekond s i l i t a v a t, n a r r i v a t, mängima k u t s u v a t või s ö ö t v a t kätt. *(J. Smuul.)*

v- ja *tav*-kesksõnu kasutatakse sageli o m a d u s s õ n a tähenduses, näit. **sinav** *(missugune?)* vesi, **pakutav** *(missugune?)* tool jne.

Harjutus 155. Kääna peakäändeis *lehviv lipp* ja *uuritav ese*. Tee kokkuvõte *v*- ja *tav*-kesksõna käänamisest koos nimisõnaga.

Harjutus 156. Moodusta lauseid, milles *v-* või *tav*-kesksõna (mitmesugustes käänetes) on omadussõna tähenduses nimisõna ees. Pealkirjaks: *v- ja tav-kesksõna.*

Näidis:

Isa töötas **ehitatava** *(missuguse?)* koolimaja juures. Vaatlesime **töötavat** *(missugust?)* masinat.

Võrdle kindla kõneviisi oleviku jaatava kõne mitmuse 3. pööret, kaudset kõneviisi ning *v-* ja *tav*-kesksõna ainsuse osastavat.

Kindla kõneviisi olevik	**Kaudne kõneviis**	*v-* ja *tav*-**kesksõna** ainsuse osastavas
Nad õpi**vad** *(mida teevad?)* näidendit. Õpilased lahenda**vad** ülesannet. Mehed kaeva**vad** kraavi.	Nad õppi**vat** *(mida tegevat?)* hästi. Sina lahenda**vat** ülesanded alati õigesti. Siia kaevata**vat** kraav.	Ära sega õppivat *(missugust?)* last. Kontrollisin lahenda**tavat** ülesannet. Mõõtsime kaevata**vat** kraavi.
Kindla kõneviisi lõpus on **-vad.**	Kaudse kõneviisi lõpus on **-vat.**	*v-* ja *tav*-kesksõna ainsuse osastava käände lõpus on **-vat.**

Harjutus 157. Kirjutada poolikute sõnade lõppu *-vad* või *-vat.* Pealkirjaks: *-vad ja -vat.*

A. 1. Pioneeritöös oli kõikjal tunda vanempioneerijuhi juhti... ja organiseeri... kätt. 2. On saabunud päevad, mis võimalda... meil tegelda talispordiga. 3. Kuulsin, et rong välju... kell 20.10 ja saabu... Tartu kell 02.13. 4. Kirjutasin korda... harjutust. 5. Pioneer abistas jaama rutta... ja rasket pakki kand... vanakest. 6. Koolis lapsed loe..., kirjuta..., jutusta..., joonista..., arvuta..., laula... ja võimle.... 7. Ta ole... väga mitmekülgne inimene: oska... nelja keelt, mängi... hästi viiulit, mõist... maalida, kirjuta... ka luuletusi, tegele... kergejõustikuga ja harrasta... malemängu. 8. Nimeta Eesti NSV-st kolm laevatata... jõge! 9. Nägime sammu... ekskavaatorit. 10. Rõõm oli paraadil vaadata julgelt marssi... elurõõmsat õppi... noorust.

B. 1. Vabrikud tooda... üha enam kaupu, suurenda... nende

sortimenti ja tõsta ... nii elanikkonna heaolu. 2. Siia ehitata ... ujula ja rajata ... spordiväljak. 3. Õpilased, kes töö valmides seda kontrolli ..., tee ... vähem vigu. 4. Vaatlesime päikeses sillerda ... merd, laineil liugle ... purjekat ja selle ümber tiirle ... kajakat. 5. Peeter kõneles, et varsti korraldata ... meil malevõistlus, kuhu kutsuta ... ka naaberkooli meeskond. 6. Matkajad jõua ... mäeseljandikule, võta ... seljakotid seljast, puhka ... veidi ja hakka ... siis ööbimiseks telki püstitama. 7. Brigadir ole ... öelnud, et täna ei maks ... heinu kuhja panna, sest nad ole ... niisked ja neid tule ... veel kuivatada. 8. Mängi ... lapsed jookse ..., kilka ... ja naera ..., nii et kogu ümbrus rõkkab.

Mineviku kesksõnad.

(*nud-* ja *tud*-kesksõna.)

Vaatle *nud-* ja *tud*-kesksõna esinemist lauseis (vanasõnades).

Küsi selle käest, kes on palju k ä i n u d, mitte selle käest, kes on kaua e l a n u d. Ükski tark ei ole taevast t u l n u d. P õ l e n u d karu kardab tuld.

Mis täna t e h t u d, see homme hooletu. Ära karu nahka enne nüli, kui karu ise pole t a p e t u d. Noorelt õ p i t u d, vanalt p e e t u d. Enne m õ e l d u d, pärast t e h t u d. K i n g i t u d hobuse suhu ei vaadata.

Vaatle *nud-* ja *tud*-kesksõna tunnuseid.

	Isikuline tegumood	Umbisikuline tegumood
õppima	õppi/**nud**	õpi/**tud**
kirjutama	kirjuta/**nud**	kirjuta/**tud**
laulma	laul/**nud**	laul/**dud**
naerma	naer/**nud**	naer/**dud**

nud-**kesksõna tunnuseks on -nud** *(õppi/nud)*, *tud*-**kesksõna tunnuseks -tud** *(õpi/tud)*, **-dud** *(laul/dud)*.

Ülesanne. Leia pööramistabelist, missuguste pöördeliste vormide moodustamisel kasutatakse *nud-* ja *tud*-kesksõna.

N ä i t e k s:

nud-k e s k s õ n a abil moodustatakse isikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtmineviku eitav kõne, täismineviku ... jne.

tud-k e s k s õ n a abil moodustatakse umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtmineviku eitav kõne, ...

Vaatle *nud-* ja *tud*-kesksõna esinemist koos nimisõnaga.

Saabunud *(missugune?)* k ü l a l i n e juhiti direktori juurde. Tervitasime **saabunud** *(missugust?)* k ü l a l i s t. **Saabunud** *(missugused?)* k ü l a l i s e d soovisid näha meie töökodasid.

Loetud *(missugune?)* r a a m a t oli huvitav. Andsin **loetud** *(missuguse?)* r a a m a t u Hellele. Lehitsesin **loetud** *(missuguseid?)* r a a m a t u i d. Jutustasin koondusel viimati **loetud** *(missugusest?)* r a a m a t u s t.

nud- ja *tud*-kesksõna kasutatakse lauseis ka o m a d u s s õ n a tähenduses, näit.: **saabunud** *(missugune?)* k ü l a l i n e; **loetud** *(missugune?)* r a a m a t. Neil puhkudel küsime *missugune?*, mitte *mida tehtud?*

Vaatle *nud*-kesksõna käänamist koos nimisõnaga ja *nu*-lõpulise nimisõna käänamist. Mida tuleb vigade vältimiseks silmas pidada?

Ainsus

Nimet.	saabu/**nud** *(missugune?)* külaline	saabu**nu** *(kes?)*
Omast.	saabu/**nud** külalise	saabunu
Osast.	saabu/**nud** küalis/**t**	saabunu/**t**
Sisseütl.	saabu/**nud** külali/**sse**	saabunu/**sse**
	jne.	

Mitmus

Nimet.	saabu/**nud** külalise/**d**	saabu**nu/d**
Omast.	saabu/**nud** külalis/**te**	saabunu/**te**
Osast.	saabu/**nud** külalisi	saabunu/**id**
Sisseütl.	saabu/**nud** külalis/te/**sse**	saabunu/te/**sse**
	jne.	e. saabunu/i/**sse**

nud-kesksõna käänamisel ei muutu.

nu-lõpuline nimisõna käändub nagu *õpik.*

Vaatle *nud*-kesksõna ja *nu*-lõpulise nimisõna esinemist lauseis.

Külalised **olid saabunud** (*nud*-kesksõna enneminevik osana) rongiga. **Saabunud** (*missugused?* — *nud*-kesksõna omadussõna tähenduses) k ü l a l i s e d ööbisid internaadis. **Saabunud** (*kes?* — mitm. nim. sõnast *saabunu*) ütlesid, et nad on matkajad.

Tähele panna.

nud-k e s k s õ n a ei tohi ära segada *nu*-lõpulise nimisõna mitmuse nimetavaga.

Vaatle ja võrdle *tud*-kesksõna käänamist koos nimisõnaga *tu*- ja *matu*-lõpuliste sõnade käänamisega. Mida tuleb vigade vältimiseks silmas pidada?

1.

	Ainsus	Mitmus
Nimet.	kirjelda**tud** sündmus	kirjelda**tud** sündmused
Omast.	kirjelda**tud** sündmuse	kirjelda**tud** sündmuste
Osast.	kirjelda**tud** sündmust	kirjelda**tud** sündmusi
Sisseütl.	kirjelda**tud** sündmusesse	kirjelda**tud** sündmustesse

jne.

tud-kesksõna (omadussõna tähenduses) käänamisel **ei muutu.** Käändub ainult nimisõna.

2.

Ainsus

Nimet. Kirjelda**tu** *(mis?)* /oli mingi ese./
Omast. Kirjeldatu *(mille?)* /väljanägemine jäi ebaselgeks./
Osast. Kirjelda**tut** *(mida?)* /püüdsime meeles pidada./
Sisseütl. Kirjeldatusse *(millesse?)* /suhtusime kahtlevalt./
jne.

Mitmus

Nimet. Kirjelda**tud** *(mis?)* /tundusid tuttavatena./
Omast. Kirjeldatute *(mille?)* /omadused olid tuntud./
Osast. Kirjeldatuid *(mida?)* /ei olnud me veel näinud./
Sisseütl. Kirjeldatutesse *(millesse?)* /asetati filmid./
jne.

tu-lõpuline nimisõna käändub nagu *õpik.*

	Ainsus	Mitmus
Nimet.	kirjeldamatu olukord	kirjeldamatud olukorrad
Omast.	kirjeldamatu olukorra	kirjeldamatute olukordade
Osast.	kirjeldamatut olukorda	kirjeldamatuid olukordi
Sisseütl.	kirjeldamatusse olukorda	kirjeldamatutesse olukordadesse

Käändub nii **matu**-lõpuline omadussõna (nagu *õpik*) kui ka nimisõna.

Harjutus 158. Kirjuta antud sõnad ainsuse ja mitmuse osastavas. Pealkirjaks: *Osastav.*

Mõõtmatu kaugus; pildistatu; valminud otsus; saavutatud võit; otsitu; tuntud teadlane; ületamatu saavutus; kirjutatud tekst; oodatu; õppinu; puhkenud õis; kasutatud tööriist; saabunud teade; murdmatu liit; võidelnu; süttinud lõke; lõpetatud töö.

Harjutus 159. Kirjutada lünka *t* või *d*. Pealkirjaks: *-tud* või *-tut*, *-nud* või *-nut*.

1. Õnnitlesime autasustatu... 2. Meie koolis töötavad kaks autasustatu... õpetajat. 3. Arutasime ühiselt vaadatu... filmi. 4. Riisusime niidetu... 5. Külastasin haigestunu... kaasõpilast. 6. Küsiti ka varem õpitu... 7. Imetlesin tema murdumatu... tahet. 8. Neid soostunu... maid hakkab kolhoos kevadel kraavitama. 9. Külastasime hiljuti kolhoosi vastvalminu... elektrijaama. 10. Kirjeldasin nähtu... vennale. 11. Ta on osutanud mulle mitu hindamatu... teenet. 12. Koondusel korrastasime matkal kogutu... kivimeid. 13. Kogutu... materjali oli rohkesti. 14. Tundsin 100 m jooksus esikohale tulnu... 15. Esikohale tulnu... kool võitis rändpunalipu. 16. Lahendasime antu... ülesannet ligi 10 minutit. 17. Saadu... vastust tuleb alati kontrollida.

III. TEONIMISÕNAD.

Igast tegusõnast saab moodustada veel kaks **teonimisõna:** t e g i j a n i m e ja t e o n i m e.

Vaatle teonimisõnu ja nende liiteid (jämendatult trükitud).

	Tegijanimi	**Teonimi**
	(kes? mis?)	*(mis?)*
õppi/ma	õppi/**ja**	õppi/**mine**
luba/ma	luba/**ja**	luba/**mine**
loobu/ma	loobu/**ja**	loobu/**mine**
õmble/ma	õmble/**ja**	õmble/**mine**
müü/ma	müü/**ja**	müü/**mine**
tule/ma (tuli)	tuli/**ja**	tule/**mine**
pese/ma (pesi)	pesi/**ja**	pese/**mine**

Tegija- ja **teonimi** on tegusõnast moodustatud n i m i s õ n a d, **teonimisõnad.**

Tegijanimes on alati *j*, ka *ii* ja *i* järel *(müü/ja, õppi/ja, vii/ja).*

Harjutus 160. Kääna peakäänetes *õpetaja* ja *õppimine.*

Harjutus 161. Leia lausetest teonimisõnad. Kirjuta nad nimetavas käändes kahte tulpa: ühte tegijanimed, teise teonimed. Pealkirjaks: *Teonimisõnad.*

1. Ta seadis end hüppele kui murdja. 2. Muidugi algas uurimine ja järelekuulamine teisel päeval uuesti, ei andnud aga mitte paremat tagajärge. 3. Ja seejuures tilkus lugejal vaevahigi otsaeest. 4. Tekib väike vaheaeg nagu kunagi, kui kuulajad tajuvad, et jutustaja luiskab, ja kui seda talle ei juleta öelda. 5. Kõik mõistavad, et ta seejuures enda isikut, oma tegevust ja rääkimist mitte kõige halvemast küljest ei valgusta. 6. Oli ju talitajaidki kes lugeda ei mõistnud, ja see, mida lugemiseks kutsuti, oli raskelt roomav veerimine tiku abil. 7. Sööjad vaatavad üksteise otsa. 8. Kus iialgi on vastuhakkamist ja tõrkumist, seal olid sina ninamees! 9. Kõik kohtumõistjad ja ülemused on mõisnikud. 10. Kõnelejal oli omast kohast õigus.

(E. Vilde.)

IV. ÜLEVAADE TEGUSÕNA VORMISTIKUST.

1. Tunnused.

Vaatle ülevaadet tegusõna vormide tunnustest ja lõppudest. Too teisi näiteid.

Pöördelised vormid.

Pöörded
1. p ö ö r e (lõpud **-n**; **-me** — õpi/**n**, õpi/**me**)
2. p ö ö r e (lõpud **-d**; **-te** — õpi/**d**, õpi/**te**)
3. p ö ö r e (lõpp Ø)

Arvud
- a i n s u s (tunnus Ø)
- m i t m u s (tunnus **-d** — õpi/va/**d**)

Ajad
- o l e v i k (tunnused **-b**, **-va-**; **-kse** — õpi/**b**, õpi/**va**/d, õpi/ta/**kse**)
- m i n e v i k
  - l i h t m i n e v i k (tunnused **-si-**, **-s**, **-i** — õppi/**si**/n, õppi/**s**, õpi/**t**/**i**)
  - t ä i s m i n e v i k (tunnus Ø; *olema* olevikus ja *nud-*, *tud*-kesksõna — ole/n õppi/nud, on õpi/tud)
  - e n n e m i n e v i k (tunnus Ø; *olema* lihtminevikus ja *nud-*, *tud*-kesksõna — ol/i/n õppi/nud, ol/**i** õpi/tud)

Kõneviisid
- k i n d e l (tunnus Ø)
- t i n g i v (tunnus **-ksi**, **-ks** — õpi/**ksi**/n, õpi/**ks**)
- k ä s k i v (tunnused **-gu**, **-ku**, **-ge**, **-ke** — õppi/**gu**, õppi/**ge**; haka/**ku**, haka/ke)
- k a u d n e (tunnus **-vat** — õppi/**vat**)

Tegumoed
- i s i k u l i n e (tunnus Ø)
- u m b i s i k u l i n e (tunnused **-ta-**, **-da-**, **-t-**, **-d-**, **-a-** — õpi/**ta**/kse, õpi/**t**/i, laul/**da**/kse, laul/**d**/i, tuu/**a**/kse)

Kõned
- j a a t a v (tunnus Ø)
- e i t a v (tunnus Ø; sõnade **ei**, **ära** abil — **ei** õpi, **ära** õpi)

Käändelised vormid.

Tegevusnimed
- *ma*-tegevusnimi (tunnus **-ma** — õppi/**ma**)
- *da*-tegevusnimi (tunnus **-da, -ta, -a** — õppi/**da**, haka/**ta**, teh/**a**)

Kesksõnad
- olevik
  - is. tegumoe */v*-kesksõna/ (tunnus **-v** — õppi/**v**)
  - umbis. tegumoe */tav*-kesksõna/ (tunnus **-tav, -dav** — õpi/**tav**, too/**dav**)
- mineviku
  - is. tegumoe */nud*-kesksõna/ (tunnus **-nud** — õppi/**nud**)
  - umbis. tegumoe */tud*-kesksõna/ (tunnus **-tud, -dud** — õpi/**tud**, too/**dud**)

2. Tegusõnade põhi- ja peavormid.

Vaatle kokkuvõtet tegusõna vormide moodustamisest.

Näita kokkuvõttes märgitu pööramistabelis (näit.: *ma*-tegevusnimi ja siis selle teised käänded, *ma*-tegevusnimi ja isik. tm. kindla kv. lihtmin. jaat. k., *ma*-tegevusnimi ja isik. tm. kaudse kv. olevik jne.)

Isikuline tegumood.

ma-tegevusnimi: *õppi/ma*, *hakka/ma*
- *õppi/mas* jne., *hakka/mas* jne. — *ma*-tegevusnime käänded
- *õppi/si/n*, *õppi/si/d* jne., *hakka/si/n*, *hakka/si/d* jne. — Kindla kv. lihtminevik
- *õppi/vat*, *hakka/vat* — Kaudse kv. olevik
- *õppi/v*, *hakka/v* — *v*-kesksõna

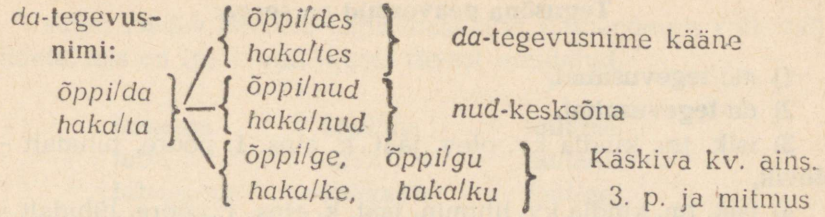

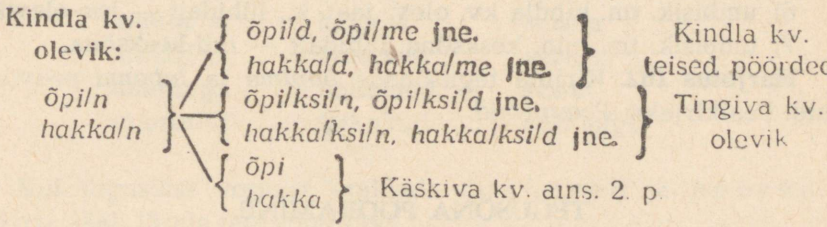

Umbisikuline tegumood.

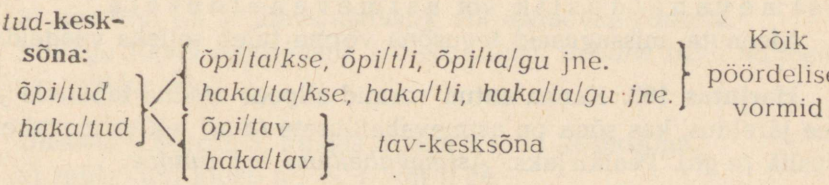

ma-**tegevusnimi,** *da*-**tegevusnimi,** isikulise tegumoe kindla kõneviisi **oleviku 1. pööre** ja *tud*-**kesksõna** on tegusõna kõige olulisemad vormid, sest nad on aluseks tegusõna teiste vormide moodustamisel. Neid nimetatakse tegusõna **põhivormideks.**

Neile neljale vormile lisaks antakse grammatikais ja õigekeelsuse sõnaraamatuis harilikult veel 1) isikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtmineviku jaatava kõne 1. pööre (vrd.: *ma*-tegevusnimi *too/ma,* aga lihtminevik *tõ/i/n*), 2) *nud*-kesksõna (vrd.: *da*-tegevusnimi *tuu/a,* aga *nud*-kesksõna *too/nud*) ja 3) umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku jaatav kõne (vrd.: *tud*-kesksõna *tul/dud,* aga olevik *tull/a/kse*), sest muidu võib nende vormide moodustamisel mõne tegusõna juures eksida.

Põhivorme ja eespool nimetatud 3 vormi nimetatakse tegusõna **peavormideks.**

Tegusõna peavormid on seega:

1) *ma*-**tegevusnimi,**
2) *da*-**tegevusnimi,**
3) isik. tm. kindla kv. olev. jaat. k. ains. 1. pööre, lühidalt — **olevik,**
4) isik. tm. kindla kv. lihtmin. jaat. k. ains. 1. pööre, lühidalt — **lihtminevik,**
5) isik. tm. min. kesksõna, lühidalt — *nud*-**kesksõna,**
6) umbisik. tm. kindla kv. olev. jaat. k., lühidalt — *kse*-**olevik,**
7) umbisik. tm. min. kesksõna, lühidalt — *tud*-**kesksõna.**

Harjutus 162. Kirjuta tegusõnade *õppima* ja *lubama* peavormid. Pealkirjaks: *Peavormid.*

TEGUSÕNA PÖÖRAMINE.

1. Üldisi küsimusi.

Tegusõna pööramisel on meil vaja teada, kas tegusõna on a s t m e v a h e l d u s l i k või a s t m e v a h e l d u s e t a.

Meenuta, missuguseid tegusõna vorme tuleb selleks vaadelda.

Harjutus 163. Kanna antud vormid allpool toodud tabelisse ja tee järeldus, kas sõna on astmevahelduseta *(a-ta)* või astmevahelduslik *(a-ga).* Pealkirjaks: *Astmevahelduse määramine.*

Elama, (elada, elan), ruttama, (rutata, ruttan), süttima, (süttida, süttin), harjutama (harjutada, harjutan), lõppema, (lõppeda, lõpeb), töötama (töötada, töötan), algama (alata, algan), sadama (sadada, sajab), laulma (laulda, laulan), õmblema (õmmelda, õmblen), pöörama (pöörata — II v., pööran — III v.).

N ä i d i s:

ma-tegevusnimi	*da*-tegevusnimi *(mida teha?)*	Olevik	Järeldus
elama	**ela**/da	**ela**/n	a-ta
ruttama	**rut**a/ta	**rutt**a/n	a-ga

Meenuta, kuidas leiame käändsõna tüve.

Vaatle, kuidas leitakse tegusõnast tüvi (jämendatult trükitud). Nimeta, mis on iga vormi juures tüvest eraldatud.

luba/ma	**õppi**/ma	**laul**/ma
luba/n	**õpi**/n	**laula**/n
luba/si/me	**õpi**/ksi/te	**laul**/ge
luba/ta/kse	**õpi**/ta/vat	**laul**/da/kse
muutu/ma	**hakka**/ma	**seis**/ma
muutu/da	**haka**/ta	**seis**/ta
muutu/n	**hakka**/n	**seisa**/n
muutu/gu	**haka**/nud	**seisa**/
muutu/t/i	**haka**/tud	**seis**/ta/gu

Kui tegusõna vormist eraldada t u n n u s e d ja p ö ö r d e l õ p p, jääb järele tegusõna **tüvi.**

Ülesanne. Vaatle eespool toodud tegusõnade tüvesid ja nimeta

1) mitu silpi on *ma*-tegevusnime tüves;
2) missuguse täishäälikuga lõpeb tüvi;
3) kas tüvi on astmevahelduslik või astmevaheldusetа.

Millega lõpeb tegusõnade *tooma, viima, müüma* tüvi, millega *käima, võima* tüvi?

Ülesanne. Meenuta, kuidas nimetati neid käändsõnu,
a) mille tüvi lõpeb *a-, e-, i-* või *u*-ga;
b) mille tüvi lõpeb kaashäälikuga.

Ülesanne. Iseloomusta (suuliselt) järgmiste tegusõnade tüvesid.

Vaatama (vaadata, vaatan), helisema (heliseda, helisen), murdma (murda, murran), julgema (julgeda, julgen), jääma (jääda, jään), kõndima (kõndida, kõnnin), hukkuma (hukkuda, hukkun), naerma (naerda, naeran), küsima (küsida, küsin), ruttama (rutata, ruttan).

2. Tüüpsõnade pööramine.

Ülesanne. Meenuta, mida käänamisel nimetasime tüüpsõnaks, mida tüüpkonnaks.

Tegusõnade pööramist õpitakse samuti tüüpsõnade järgi. Selleks et kindlaks määrata, missuguse t ü ü p s õ n a j ä r g i antud tegusõna tuleb pöörata, on vaja teada:

1) **kas tegusõna on astmevahelduslik või astmevahelduseta** (selleks võrrelda *da*-tegevusnime ja kindla kõneviisi oleviku 1. pöörde astet);

2) **mitmendas vältes on *ma*-tegevusnimi;**

3) ***ma*-tegevusnime tüve silpide arv ja missugune häälik või häälikute rühm on tüve lõpus.**

Tüüpsõnu tundma õppides jälgime esijoones tegusõna p e a v o r m e, sest nendes ilmneb kõik oluline, ja nende järgi moodustatakse ülejäänud vormid.

Meenuta tegusõna peavorme.

KIRJUTAMA-tüüpkond.

Kirjutama-**tüüpkonda** kuuluvad: *ehitama, ulatama, ulatuma, avaldama, avalduma, kummardama, kummarduma, avardama, avarduma, osutama, osutuma, alistama, alistuma, etendama, etenduma, kohustama, kohustuma, selgitama, külmetama, külmetuma, harjutama, kasutama, arendama, paljundama, lõunastama, põgenema, helisema, tegutsema, värisema, suurenema, lagunema, naljatlema, viimistlema, näitlikustama, õnnitlema* jt.

Ülesanne. Vasta küsimustele ja too näiteid.

Kas *kirjutama*-tüüpkonda kuuluvad tegusõnad on astmevahelduseta või astmevahelduslikud? Põhjenda! Mitu silpi on *-ma* ees (tüves)?

Vaatle tegusõnu *naljatlema* ja *kõnelema*.

naljatle/ma
kõnele/ma
} *-ma* ees 3 silpi

naljatle/da
naljatle/n
kõ**n**el/da
kõ**n**ele/n
} astmevahelduseta, sisehäälikud ei muutu

Aga *da*-tegevusnimi:

naljatle/da — tüvi ei muutu (endiselt 3 silpi), *-da* liitub täishäälikule

kõnel/da — tüvi lühenenud (2-silbiliseks), *-da* liitub kaashäälikule

KIRJUTAMA-**tüüpkonda kuuluvad astmevahelduseta tegusõnad, millel** *-ma* **ees on tavaliselt 3 silpi,** välja arvatud *kõnelema*-tüüpi sõnad (*-ma* ees *-ele-*).

Harjutus 164. Leia antud tegusõnade hulgast 10 *kirjutama*-tüüpi kuuluvat sõna.

Silitama, peatuma, hööveldama, võimlema, mõtisklema, kogelema, nurisema, puuduma, puudutama, toetama, õiendama, rabelema, valmistama, koostama, rahulduma, jaotama, tegelema, mõnulema, aelema, võimlema, kujutlema.

Vaatle *kirjutama*-tüüpkonda kuuluvate tegusõnade peavorme. Õpi tegusõna *kirjutama* peavormid pähe.

ma-tegevusnimi:	kirjuta/ma, kummardu/ma, õnnitle/ma
da-tegevusnimi:	kirjuta/**da**, kummardu/**da**, helise/**da**, õnnitle/**da**
olevik:	kirjuta/n, kummardu/n, õnnitle/n
lihtminevik:	kirjuta/**si**/n, kummardu/**si**/n, õnnitle/**si**/n
nud-kesksõna	kirjuta/nud, kummardu/nud, õnnitle/nud
tud-kesksõna:	kirjuta/**tud**, kummardu/**tud**, õnnitle/**tud**
kse-olevik:	kirjuta/**ta**/kse, kummardu/**ta**/kse, õnnitle/**ta**/kse

Ülesanne. Mis on *kirjutama*-tüüpi sõnade *da*-tegevusnime tunnuseks? mineviku tunnuseks? umbisikulise tegumoe tunnuseks?

Harjutus 165. Ütle järgmiste *kirjutama*-tüüpi tegusõnade peavormid. * märgitud kirjuta vihikusse. Pealkirjaks: *Peavormid.*

Ehitama, arendama, *tugevdama, põgenema, *sammalduma, paljundama, *mõnulema, ulatuma.

P e a m e e l e s järgmiste sõnade tähenduslik vahe.

u l a t a m a — kätte andma (teisele)
u l a t u m a — (ise) küündima

k u m m a r d a m a — teretamisel jne. kummardust tegema
k u m m a r d u m a — (ise) kummargile laskuma

a v a r d a m a — avaramaks tegema
a v a r d u m a — avaramaks muutuma

a l i s t a m a — alla heitma, vallutama (teisi)
a l i s t u m a — (ise) alla andma

k o h u s t a m a — kellelegi ülesande andma
k o h u s t u m a — iseendale ülesannet võtma

Ülesanne. Moodusta lauseid, milles esineb eespool toodud sõnu.

Vaatle, millal kirjutatakse *kirjutama*-tüüpi tegusõnade tüve lõpus *-ta-*, *-tu-*, millal *-da-*, *-du-*.

-ta/ma, -tu/ma	**-da/ma, -du/ma**
kirj**u**ta/ma	aval**d**a/ma
sele**t**a/ma	aren**d**a/ma
kohus**t**u/ma	kummar**d**u/ma
selg**i**ta/ma	tuge**v**da/ma
Täishäälikute ja helitute kaashäälikute järel	Heliliste kaashäälikute (*l, n, r, v*) järel
-ta/ma, -tu/ma	**-da/ma, -du/ma**

Tüves (*-ma* ees) olev *-ta-*, *-da-*, *-tu-*, *-du-* püsib pööramisel muutumatuna.
Näit.:

kirju**ta**/ma	kummar**du**/ma
kirju**ta**/da	kummar**du**/da
ei kirju/**ta**	ei kummar**du**/ta
kirju**ta**/tud	kummar**du**/tud
kirju**ta**/ta/kse	kummar**du**/ta/kse
ei kirju**ta**/ta	ei kummar**du**/ta

jne.

Harjutus 166. Pööra (suuliselt) *kirjutama* nii isikulise kui ka umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikus.

Harjutus 167. Leia, kas lünka tuleb kirjutada *-ta-*, *-da-* või *-tu-*, *-du-*. Kirjuta lünki sisaldavad tegusõnad välja. Pealkirjaks: *Kirjutama-tüüpi sõnad.*

Nimeta (suuliselt), missuguse pöördelise või käändelise vormiga on tegemist.

Äike.

On lämma—v suvepäev. Päike siller—b taevas, millel vaevu märgatavalt purje—vad valen—vad pilvetombud. Õhk aina virven—b kinkude kohal.

Aeglaselt ronib metsa tagant ähvar—v kõuepilv esile. Varsti

on ta vallu—nud kogu lõunataeva ja katnud kõrve—va päikese. Hämar—b, nagu oleks saabunud õhtu.

Tasane tuuleke, mis enne kahis—s lehtedes ja jahu—s tööta-jate higist nõre—vaid nägusid, poeb peitu. Kogu loodus jääb nagu kuula—ma.

Järsku hüppab kusagilt tänavale tuulepööris ja kihu—b tolmu keeru—des ja heinakõrsi tantsi—des tumedusele vastu. Kõik rutta-vad kiirus—des varjule. Kohe lõhes—bki musten—vaid pilve-masse silmipimes—v välgunool ja raksa—b kõuemürin. Pot-sa—vad maapinnale esimesed rasked piisad.

Järgmisel silmapilgul käris—takse lõhki pilvede põued. Veest kangad ripu—takse alla ja nendega loori—takse kogu ümbrus.

Vahetpidamata sähva—vad vinger—vad tuliussid, valgus—des toasolijate kahva—nud nägusid kummalise helgiga. Peade kohal nagu veere—taks kividega täidetud vaate, rapu—taks tohutuid plekktahvleid ja põris—taks hiiglatrumme. See muusika ähvar—b meid lausa kurdis—da.

Ei märkagi nagu, kunas see kõrvulukus—v kontsert lõpe—takse ja veevalang eemale nihu—takse. Aga kadunud nad on.

Lapsed juba pater—vad õues loikudes, mis kohati ula—vad neile põlvini, kummar—vad nende kohale, uju—vad «laevu» ja kõrval—vad tõkkeid vete teelt. Välgust lõhes—tud kuusk toa taga köidab neid vaid hetkeks.

Puud rapu—vad end ja tilgu—vad vett kaela. Päike uuris—b kiirtesõrmedega pilvede vahele pragusid ja varsti helen—b ta puhtaks küüritud taevas. Sammal—nud kuurikatus aurab. Kauge-neva sinen—va pilve taustal kummar—b vikerkaar.

Vaatle *kirjutama*-tüüpi sõnade *da*-tegevusnime ja umbis. tm. kindla kv. oleviku e i t a v a t kõnet.

da-**tegevusnimi** *(mida teha?)*	**Umbis. tm. kindla kv. oleviku eitav kõne** *(mida ei tehta?)*
kirjuta/**da**	ei kirjuta/**ta**
viiulda/**da**	ei viiulda/**ta**
üllatu/**da**	ei üllatu/**ta**
kummardu/**da**	ei kummardu/**ta**
Lõpus *da*-tegevusnime tunnus **-da**	Lõpus umbis. tm. tunnus **-ta**

Harjutus 168. Otsusta, kas on tegemist *da*-tegevusnimega või eitava kõnega, ja kirjuta nii, nagu vaja. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi ja eitav kõne.*

1. Vili on vaja masin— ja seejärel kuiva—. 2. Kokkuvõttest ei saa järel—, kas plaan on täidetud. 3. Töötamisel tuli alatasa kummar—. 4. Halb on, kui kriitikat ei kanna—. 5. Vara on veel rõõmus—. 6. Miks koondustel ei suusa—, kelgu— ega uisu—? 7. Hästikasvatatud inimene suudab ennast ohjel—. 8. Muuseumis esemeid ei puudu—. 9. Teda tuleb nüüd abis—. 10. Neid raamatuid ei ula— trepita võtma. 11. Äädikas tuleb enne tarvitamist lahjen—. 12. Kui ei raken— uusi töövõtteid ning ei kasu— täielikult masinaid, siis ei üle— seniseid tulemusi.

Vaatle *kirjutama*-tüüpi sõnade isikulise tegumoe käskiva kõneviisi tunnuseid. Mida võib järeldada?

da-tegevusnimi	Käskiv kõneviis
kirjuta/**da**	kirjuta/**gu**
	kirjuta/**ge**
	kirjuta/**ge**/m
avalda/**da**	avalda/**gu**
	avalda/**ge**
	avalda/**ge**/m

Harjutus 169. Ütle järgmistest tegusõnadest isikulise tegumoe käskiva kõneviisi oleviku 3. pööre ja umbisikulise tegumoe käskiva kõneviisi olevik.

Väljendama, põgenema, kangutama, lõbustama, õnnitlema, harutama, lahendama, naljatlema, vahelduma, karistama, paljundama.

Harjutus 170. Täida lüngad. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis.*

1. Lapsed, kirju— sõnad vihikusse ja silbi— nad! 2. Koos— *(mida tehtagu?)* uus tööplaan ja aru— see koosolekul läbi. 3. Ärgu tänaval keegi kisen—, kõva häälega sele— ega muul viisil lärmitse—! 4. Ilusaid talvepäevi kasu— *(mida tehtagu?)* suusamatkadeks. 5. Ärge kiirus— töö lõpetamisega! 6. Igaüks aval— oma arvamust ja põhjen— seda. 7. Õnnitle— *(mida tehke?)* mind, sest kujutle—, minu luuletusele määrati 1. auhind! 8. Kriitika üle ärgu Villem

pahan—, vaid paran— ennast. 9. Ula—, lapsed, üksteisele käed ja moodus— suur ring! 10. Siru— *(mida tee?)* käed üles ja kummar— ette! 11. Loen— *(mida tehtagu?)* mängust osavõtjad. 12. Ärgu nad enam suusa— ja kelgu—, vaid abis— uisutee puhastajaid.

Harjutus 171. Pööra (suuliselt) *kirjutama* isikulises ja umbisikulises tegumoes. Nimeta käändelised vormid.

MUUTUMA-tüüpkond.

Muutuma-**tüüpkonda** kuuluvad: a) *puutuma, puuduma, töötama, taastama, kerkima, vaikima, leotama, kaotama, tõotama, ööbima, loobuma, koondama, hääldama, hõõrduma, ilmuma, jälgima, langema, kanduma, võrduma, lõhkuma, juhtuma, ripnema, rappuma, võppuma, süttima, vettima, kattuma, pettuma, mattuma, hukkuma, lükkuma, taotlema, loetlema, julgema* (umbis. tm. *julgetakse* e. *juletakse, julgetud* e. *juletud*) jt.

b) *lubama, elama, magama, pügama* (= tüssama), *kõlama, tabama, särama, rajama, jagama, põlema, valima, harima, väsima, sagima, läbima, sõdima, puhuma, kuluma, paluma, suruma, kosuma, kõblima* jt.

Ülesanne. Vasta küsimustele ja too näiteid.

Kas *muutuma*-tüüpkonda kuuluvad tegusõnad on astmevahelduslikud või astmevahelduseta? Põhjenda! Mitu silpi on neil *-ma* ees (tüves)? Mitmendas vältes on esimeses lõigus toodud sõnad?

Vaatle tegusõnu *tulema, olema, panema, surema, pesema, minema.*

Mitu silpi on neil *-ma* ees?

Tegusõnast *põlema* (*muutuma*-tüüpi) on *da*-tegevusnimi *põle/da.* Missugune on *tulema* jt. eespool toodud tegusõnadest *da*-tegevusnimi?

Kas *tulema, olema* jt. kuuluvad *muutuma*-tüüpkonda? Põhjenda!

MUUTUMA-**tüüpkonda kuuluvad astmevahelduseta tegusõnad, millel** *-ma* **ees on 2 silpi,** välja arvatud tegusõnad *tulema, olema, panema, surema, pesema, minema.*

Harjutus 172. Leia (suuliselt), missugused antud tegusõnadest pööratakse nagu *muutuma.*

Karjuma, ulatama, kaevama, paitama, avama, uppuma, tegema, peatama, peatuma, ägama, kulutama, näitama, peituma, keerama, keelduma, laastama, kolistama, kuulama, küsima, siduma, pidama, mööduma, pöörama, mürama, virisema, puhkema, loetlema, viimistlema, siblima, leppima, imbuma.

Näidis:

Karju/ma (III v.) — karjuda (III v.) — karjun (II v.) — astmevahelduslik, ei kuulu *muutuma*-tüüpkonda.

ulata/ma — -m a ees 3 silpi, ei kuulu *muutuma*-tüüpkonda.

Vaatle *muutuma*-tüüpi sõnade peavorme. Õpi tegusõna *muutuma* peavormid pähe.

ma-tegevusnimi:	muutu/ma	sütti/ma	luba/ma
da-tegevusnimi:	muutu/**da**	sütti/**da**	luba/**da**
olevik:	muutu/n	sütti/n	luba/n
lihtminevik:	muutu/**si**/n	sütti/**si**/n	luba/**si**/n
nud-kesksõna:	muutu/nud	sütti/nud	luba/nud
tud-kesksõna:	muutu/**tud**	sütti/**tud**	luba/**tud**
kse-olevik:	muutu/**ta**/kse	sütti/**ta**/kse	luba/**ta**/kse

Ülesanne. Vaatle antud peavorme.

1. Mis on *da*-tegevusnime tunnuseks? umbisikulise tegumoe tunnuseks? mineviku tunnuseks?

2. Mis viga võib *muutuma*-tüüpi sõnade tüve hääldamisel, kirjutamisel kergesti juhtuda?

Harjutus 173. Kirjuta järgmiste *muutuma*-tüüpi tegusõnade peavormid. Pealkirjaks: *Peavormid.*

Töötama, vaikima, hukkuma, puutuma, eitama, vettima, kerkima, kaotama, pagema, mattuma, hukkuma.

Pean meeles. Tegusõnast *ajama* on *tud*-kesksõna *ae/tud, kse*-olevik *ae/ta/kse.* Seepärast kõigis umbisikulise tegumoe vormides puudub *j* ja tüvi lõpeb *e*-ga.

Harjutus 174. Aseta sulgudes olevad tegusõnad nõutavasse vormi. Pealkirjaks: *Muutuma-tüüpi sõnad lauseis.*

1. Taevas (süttima — *mida teevad?*) tähed, soo (mattuma — *mida teeb?*) pikkamisi uduvinesse. 2. (Vettima — *mida tehti?*) vihmas ja ei saadud aru, miks (süttima — *mida ei tee?*) märgutuli

edasiliikumiseks. 3. Tunne, kuidas maa plahvatustest aina (vappuma, rappuma ja võppuma). 4. Luuremängul (jälgima — *mida tehakse?*) hoolega, kas kusagil (peituma — *mida ei tee?*) vastaspoole vaatlejaid. 5. Kui kuu (kattuma — *mida teeks?*) pilvedega, (lükkuma — *mida ei teeks?*) luureleminek minutitki edasi. 6. Juttu (ajama — *mida tehti?*) sosinal, sest kõvasti rääkida (julgema — *mida ei tehtud?*). 7. Tagasiteel mõnigi kord (mattuma — *mida tehakse?*) üleni lainete alla, kuid siiski (hukkuma — *mida ei tehta?*) — paat peab vastu. 8. (Pettuma — *mida ära tee?*), kui sul kõik vahel ei õnnestu. 9. (Süttima, süttima — *mida tee?*) lõke! 10. (Ajama — *mida tehakse?*) üksteist taga ja kes (tabama — *mida tehakse?*), see viiakse «vangi».

Harjutus 175. Moodusta lauseid, milles esineb tegusõnade *vaikima* ja *töötama* järgmisi vorme:

vaikin, ei vaiki, vaikitakse, ei vaikita, vaikitagu, ei vaikitud, ei töötanud, (olen, olin jne.) töötanud, töötatakse, ei töötata, töötatagu, töötati, (on, oli) töötatud.

Ülesanne. Vaatle järgmisi paariti antud tegusõnu. Missugusesse tüüpkonda kuuluvad 1., missugusesse 2. tulbas olevad tegusõnad?

kerkima	kergitama	vaikima	vaigistama
ilmuma	ilmutama	imbuma	immutama
langema	langetama	jälgima	jälitama
rappuma	raputama	põlema	põletama
võppuma	võpatama	väsima	väsitama
süttima	sütitama	kuluma	kulutama
hukkuma	hukutama	kosuma	kosutama

Öelda neist sõnadest umbisikulise tegumoe kindla kv. olevik.

Vaatle *muutuma*-tüüpi sõnade käskiva kõneviisi tunnuseid. Mida võib järeldada?

muutu/**da**	muutu/**gu, -ge**
	muutu/ta/**gu**
vaiki/**da**	vaiki/**gu, -ge**
	vaiki/ta/**gu**
luba/**da**	luba/**gu, -ge**
	luba/ta/**gu**
aja/**da**	aja/**gu, -ge**
	ae/ta/**gu**

Harjutus 176. Aseta sulgudes olevad tegusõnad nõutavasse vormi. Pealkirjaks: *Lauseid muutuma- ja kirjutama-tüüpi sõnadega.*

1. Alguses (võõrastama — *umbis. tm. kindla kv. lihtmin.*) ja (vaikima), kuid varsti (muutuma) julgemaks. 2. Õhtuks oli (hautama) liha ja (küpsetama) kartuleid. 3. Kui filme (ilmutama — *isik. tm. kindla kv. olev. jaat. k. mitm. 2. p.*), (jälgima — *käskiv kv.*) hoolega, et ilmuti temperatuur (kerkima — *tingiva kv. olev. eitav k.*) üle 18°. 4. (Kerkima — *is. tm. kindla kv. olev. jaat. k.*) kuu, taevas (süttima) tähed ja kõik me ümber (vaikima). 5. Kui oleks tuisus (peatuma — *tud-kesksõna*), siis oleks (mattuma) lumme ja (hukkuma). 6. Otsustame (jaotama) õpilased gruppidesse ja nii edasi (töötama). 7. Alati (julgema — *umbis. tm. käskiva kv. oleviku jaatav k.*) tõtt rääkida! 8. Puudustest meil ei (vaikima). 9. Klaasivabrikus (töötama — *umbis. tm. kindla kv. oleviku jaatav k.*) kolme vahetusega. 10. Tehases tunnen, kuidas kõik mu ümber (rappuma ja vappuma).

Harjutus 177. Pööra (suuliselt) tegusõna *muutuma* isikulises ja umbisikulises tegumoes. Nimeta käändelised vormid.

TULEMA-tüüpkond.

Tulema-**tüüpkonnas** on üldse k u u s tegusõna: *tulema, olema, panema, surema, pesema, minema.*

Vaatle *tulema*-tüüpi tegusõnade peavorme. Õpi need pähe!

ma-tegevusnimi:	tule/ma	mine/ma	pese/ma
da-tegevusnimi:	tull/**a**	minn/**a**	pes/**ta**
olevik:	tule/n	**lähe**/n	pese/n
lihtminevik:	tul/**i**/n	**läk**/**si**/n	pes/**i**/n
nud-kesksõna:	tul/nud	**läi**/nud	pes/nud
tud-kesksõna:	tul/**dud**	min/**dud**	pes/**tud**
kse-olevik:	tull/**a**/kse	minn/**a**/kse	pes/**ta**/kse

Tulema-tüüpi sõnade sisehäälikuis esinev kaashääliku pikenemine, näit.: tu**l**e/ma — tu**ll**/a, tu**l**/dud; pe**s**e/ma — pe**s**/ta, pe**s**/tud; mi**n**e/ma — mi**nn**/a, mi**n**/dud jne. **ei ole** astmevahelduslik nähtus.

Tulema-tüüpi tegusõnad on **astmevahelduseta.**

Ülesanne. Ütle kõik *tulema*-tüüpi sõnad isikulise tegumoe l i h t m i n e v i k u s. Mida märkad? Missuguse vea mõned siin vahel teevad?

Harjutus 178. Aseta sulgudes antud sõnad isikulise tegumoe lihtminevikku. Pealkirjaks: *Lihtminevik.*

1. Lahingus (panema) mehed viimse veretilgani vastu, (surema) — kuid ei taganenud. 2. Kui (tulema — *umbis. tm.*) koolist koju, (panema) koduröivad selga, (minema) vannituppa ja (pesema) käed puhtaks. 3. Täna kolhoosis lambaid ei (pesema), sest ilm (olema) vihmane. 4. Kui paadid merelt (tulema), (minema) naised randa ja (olema) seal meestel abiks. 5. Eile (pesema) ema pesu ja (panema) kõik kuivama. 6. Lapsi täna soojalt riidesse ei (panema — *umbis. tm.*), sest ilm ei (olema) külm. 7. Kas te täna aknaid ei (pesema).

Ülesanne. Meenuta, missuguse peavormi järgi moodustatakse kõik umbisikulise tegumoe vormid. Too näiteid.

Vaatle *tulema*-tüüpi tegusõnade umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikku.

da-tegevusnimi	Umbisik. tm. kindla kv.	
	jaatav kõne	eitav kõne
tull/**a**	tull/**a**/kse	aga: ei tul/da
oll/**a**	oll/**a**/kse	ei ol/da
pann/**a**	pann/**a**/kse	ei pan/da
surr/**a**	surr/**a**/kse	ei sur/da
minn/**a**	minn/**a**/kse	ei min/da

Pean meeles. *Tulema*-tüüpi tegusõnade *kse*-oleviku jaatavas kõnes puudub *d* (samuti kui *da*-tegevusnimeski), kuigi *tud*-kesksõna tunnus on *-dud.*

Harjutus 179. Aseta sulgudes olevad sõnad umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikku. Pealkirjaks: *Umbisikulise tegumoe olevik.*

1. Õhtul (minema) kalale, (panema) ööseks unnad sisse, (olema) öö küünis ja (tulema) tagasi alles järgmisel varahommikul. 2. Kui kodunt kaugele ei (minema), ei (panema) ust lukku. 3. (Tulema) töölt ja (lööma) laulu. 4. Ei (olema) päris kindlad, kas viimati ei (minema) vales suunas ja ei (tulema) nii lõpuks hoopis teise kohta välja. 5. Kui (tulema) töölt, (olema) päris väsinud, kuid kui (pesema) ihult töömust, (panema) uued riided selga, siis (olema)

uuesti reipad ja (minema) rahvamajja. 6. Kopsupõletikku nüüd tavaliselt ei (surema).

Vaatle *tulema*-tüüpi tegusõnade käskivat kõneviisi. Missugustele häälikutele järgneb siin isikulises tegumoes käskiva kõneviisi tunnus?

da-tegevusnimi			Käskiv kõneviis	
tull/a	tul**/gu,**	tul**/ge,**	tul/ge/m,	tul/da/**gu**
oll/a	ol**/gu,**	ol**/ge,**	ol/ge/m,	ol/da/**gu**
pann/a	pan**/gu,**	pan**/ge,**	pan/ge/m,	pan/da/**gu**
surr/a	sur**/gu,**	sur**/ge,**	sur/ge/m,	sur/da/**gu**
minn/a	min**/gu,**	min**/ge,**	min**/ge**/m,	min/da/**gu**
			e. **läh/me**	
			e. **läki**	

aga:

pes/ta	pe**s/ku,**	pe**s/ke,**	pe**s/ke**/m,	pes/ta/**gu**

Ülesanne. Meenuta, kuidas on isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku jaatava kõne mitmuse 1. pööre tegusõnast *minema.*

Harjutus 180. Ütle lauseid, milles esineb vorme *läheme, lähme, mingem, läki.*

Harjutus 181. Moodusta sõnadest *tulema, olema, panema, surema, pesema, minema* tegijanimi. Pealkirjaks: *Tegijanimi.*

N ä i d i s:

	Lihtmineviku ains. 3. pööre	Tegijanimi
tule/ma	tul/**i**	tul**i**/ja

Missuguse vea mõned siin vahel teevad? Mispärast ei ole tegijanimi sõnast *minema* mitte *minija,* vaid *mineja*?

Harjutus 182. Kirjuta lauseid, milles esineb *tulema*-tüüpi tegusõnadest moodustatud tegijanimesid. Pealkirjaks: *Tegijanimi.*

Harjutus 183. Pööra (suuliselt) tegusõna *tulema* isikulises ja umbisikulises tegumoes. Nimeta pöördelised muuted.

ÕPPIMA-tüüpkond.

Õppima-**tüüpkonda** kuuluvad:

leppima (leppida, lepin), küttima, pakkima, kammima, sallima, kleepima, neetima, rääkima, maalima, teenima, hiilima, loodima, reisima, mainima, käskima, juhtima, marssima (marsin), kõndima, tungima, saagima (saen), nülgima (nülin), lõppema (lõppeda, lõpeb), sulgema (sulen), õitsema, küpsema jt. *uppuma (uppuda, upun), sattuma, kukkuma, sammuma, kaaluma, kiikuma, paeluma, tõrkuma (tõrgun), pilduma (pillun), hauduma (haun), näuguma (näun)* jt.

kasvama, kuivama.

Ülesanne. Vasta küsimustele ja too näiteid.

Kas *õppima*-tüüpi tegusõnad on astmevaheldus*likud* või astmevaheldus*eta*? Põhjenda! Missuguses astmes on *da*-tegevusnimi, missuguses olevik? Mitu silpi on *-ma* ees? Missuguste häälikutega lõpeb tüvi? Mitmendas vältes on *ma*-tegevusnimi?

ÕPPIMA-**tüüpkonda kuuluvad astmevaheldus*likud* tegusõnad** (*da*-tegevusnimi **tugevas,** olevik **nõrgas** astmes), **mille tüvi on** *ma*-**tegevusnimes III vältes, kahesilbiline ja lõpeb** *i-, e-* **või** *u*-**ga** *(õppi/ma, sulge/ma, kaalu/ma).*

Õppima-tüüpkonda kuuluvad ka tegusõnad *kasva/ma, kuiva/ma* (*a*-tüvelised).

Harjutus 184. Kirjuta antud sõnad kahte tulpa: ühes *õppima*-, teises *muutuma*-tüüpi. Pealkirjaks: *Õppima- ja muutuma-tüüpi sõnad.*

Küttima, süttima, rappuma, uppuma, plettima, vettima, kattuma, sattuma, rappima, jälgima, julgema, nülgima, sulgema, tukkuma, hukkuma, kohtuma, mahtuma, mattuma, tõrkuma, kerkima, töötama, neetima, võppuma, lõppema, karjuma, harjuma, läikima, vaikima.

Vaatle *õppima*-tüüpi sõnade peavorme. Õpi *õppima* peavormid pähe.

ma-tegevusnimi:	õp**pi**/ma	pi**ld**u/ma	kaalu/ma	(III v.)
da-tegevusnimi:	õp**pi**/da	pi**ld**u/da	kaalu/da	(III v.)
olevik:	õ**pi**/n	pi**ll**u/n	kaalu/n	(II v.)
lihtminevik:	õp**pi**/si/n	pi**ld**u/si/n	kaalu/si/n	(III v.)
nud-kesksõna:	õp**pi**/nud	pi**ld**u/nud	kaalu/nud	(III v.)
tud-kesksõna:	õ**pi**/tud	pi**ll**u/tud	kaalu/tud	(II v.)
kse-olevik:	õ**pi**/ta/kse	pi**ll**u/ta/kse	kaalu/ta/kse	(II v.)

Ülesanne. Vaatle peavorme ja pööramistabelist *õppima* pööramist ning vasta järgmistele küsimustele:

1. Missugused peavormid on tugevas, missugused nõrgas astmes?
2. Missugused *õppima*-tüüpi tegusõnade vormid on tugevas, missugused nõrgas astmes (vt. ka skeemi lk. 136).
3. Mis on *da*-tegevusnime tunnuseks? umbisikulise tegumoe tunnuseks? mineviku tunnuseks?

Harjutus 185. Moodusta antud *õppima*-tüüpi tegusõnade peavormid. * märgitud tegusõnade peavormid kirjuta. Pealkirjaks: *Peavormid.*

*Sattuma, kõikuma, tekkima, *hauduma, nuuskima, lõppema, *sulgema, kiskuma, voltima, *näuguma, triikima, kukkuma, *marssima, kasvama, neetima, *mahtuma, närtsima, hulkuma, *käskima (kästud), kiskuma (kistud), saagima.

Harjutus 186. Kirjutada minevikus antud vormid olevikus. Pealkirjaks: *Olevik.*

Nokkis, oleksime sulgenud, marssisid, näugus, tambiti, ei triikinud, oleks haudunud, ei kukutud, neetisin, oli rippunud, kisuti, oleksime mahtunud, lõppes, oli kästud, ei vilkunud, sattusime, on tekkinud, kiskusid, küündisime, ei lepitud, oleks sundinud, nad nülgisid, on pillutud, praadisin, olen sulgenud, leppis, nad oleksid kukkunud, saeti, tõrkusin.

Harjutus 187. Moodusta sulgudes olevaist tegusõnadest *v*-kesksõna ja ütle saadud sõnapaar ainsuse osastavas ja mitmuse nimetavas.

(Haukuma) koer, (tukkuma) meri, (sammuma) ekskavaator, (näuguma) kass, (vilkuma) tuli, (kasvama) puu, (marssima) sõdur, (käskima) hääl, (hauduma) kana, (startima) lennuk.

Näidis:

Ains. nimetav	Ains. osastav	Mitm. nimetav
haukuv koer	haukuvat koera jne.	haukuvad koerad

Harjutus 188. Pane sulgudes olevad sõnad kindla kõneviisi olevikku või moodusta neist *v*-kesksõna. Pealkirjaks: *Õppima-tüüpi sõnad.*

1. Meie klassis (õppima) kõik lapsed hästi. 2. Külastasin linnas käies keskkoolis (õppima) sõpra. 3. (Õppima) noored saavad mitmesuguseid soodustusi. 4. Katsin müüri ääres (kasvama) viinamarjapõõsast kuuseokstega. 5. Kooliaias (kasvama) viinamarjapõõsad olid täis kobaraid. 6. Meie koolis (kasvama) viinamarjapõõsad põhjatuultest varjatud kohas. 7. Helve voolis (marssima) sõdurit. 8. Praegu (pilduma) poisid puid kütteruumi. 9. (Kukkuma) piisad olid jämedad. 10. Need pioneerid (marssima) hästi. 11. (Hauduma) kanad on kurjad. 12. Laps silitas (näuguma) kassi. 13. Nägime, et eemal (saagima) mehed puid.

Harjutus 189. Moodusta antud *õppima*-tüüpi sõnadest isik. tm. kindla kv. oleviku mitmuse 3. pööre ja kaudse kv. oleviku pöörded. Pealkirjaks: *Kindel ja kaudne kõneviis.*

Marssima, kukkuma, käskima, saagima, sattuma, hauduma, rääkima, mahtuma, tekkima, küündima, sulgema.

Harjutus 190. Aseta sõrendatult trükitud sõnad kaudse kv. olevikku. Alustada: *Mulle kõneldi, et ...* Pealkirjaks: *Kaudne kõneviis.*

Õppe-katseaias.

Mihkel, Andres ja Lembit n o p i v a d praegu õunu, m ä h i v a d iga õuna paberisse ja p a k i v a d nad kastidesse. Endel ja Ain k a a l u v a d kaste ja m ä r g i v a d andmed vihikusse. Selma ja Aino m a a l i v a d taimede nimesilte. Tõnu ja Arvo v o o l i v a d nimesiltide keppe. Sulev ja Toomas s a e v a d viljapuudelt kuivanud oksi ja k r a a b i v a d tüvedelt samblikke. Maie ja Ann r i i s u v a d prahti kokku. Mõned suuremad poisid k i t i v a d lavaraamide klaase. Vahur, Vilma ja Jaak k i s u v a d porgandeid üles.

Vaatle *õppima*-tüüpi sõnade isik. tm. kindla kv. oleviku mitmuse 3. pöörde, *v*-kesksõna ja kaudse kõneviisi tarvitamist lauseis.

Isik. tm. kindla kv. olevik	*v*-kesksõna		Isik. tm. kaudne kv.
	mitmuse nimetavas	ainsuse osastavas	
Pioneerid õ p i - v a d *(mida teevad?)* signaliseerimist.	Signaliseerimist õ p p i v a d *(missugused?)* pioneerid jaotati kahte rühma.	Vanempioneerijuht jälgis signaliseerimist õ p - p i v a t *(missugust?)* pioneeri.	Öeldi, et teise rühma pioneerid õ p p i v a t *(mida tegevat?)* praegu signaliseerimist.

-vad puhul küsime *mida teevad? missugused?;*
-vat puhul *mida tegevat? missugust?*

Harjutus 191. Täida lüngad õigete sulghäälikutega. Pealkirjaks: *Õppima-tüüpi sõnade õigekirjutus.*

1. Sõjad te . . . iva . . . *(mida teevad?)* kapitalistide saagiahnusest. 2. Autojuht kontrollis tõr . . . uva . . . mootorit. 3. Ülesker . . . iva . . . pilved olid sinakasmustad. 4. Aino vend õ . . . iva . . . Tartu Riiklikus Ülikoolis. 5. Salme rää . . . iva . . . vene keelt peaaegu vigadeta. 6. Rahustasime hau . . . uva . . . koera. 7. Eemalt paistsid vil . . . uva . . . tuled. 8. Kalurid remontisid le . . . iva . . . lootsikut. 9. Joonestage kaks lõi . . . uva . . . sirget! 10. Virmalised pa . . . uva . . . *(mida teevad?)* huvitavat vaatepilti. 11. Tunnid lõ . . . eva . . . *(mida teevad?)* temal täna vara. 12. Sadama kai ääres seisid seitse kaupa lossiva . . . laeva. 13. Pikad korstnad kõi . . . uva . . . *(mida teevad?)* tugeva tuule käes. 14. Kas teate nimetada paberit metallile klee . . . iva . . . ainet? 15. Koosolek ei lõ . . . eva . . . veel niipea.

Harjutus 192. Moodusta antud *õppima*-tüüpi sõnadest *da*-tegevusnimi ja umbisikulise tegumoe kindla kv. oleviku e i t a v kõne. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi ja umbis. tm. eitav kõne.*

Rippuma, mahtuma, pühkima, noppima, käskima, marssima, saagima, lappima, praadima, sortima, sattuma, kiskuma.

Harjutus 193. Ütle lauseid, milles esineb *õppima*-tüüpi sõnu *da*-tegevusnimes ja umbisikulise tm. kindla kv. oleviku eitavas kõnes.

Näidis:

Libedal jääl võib kergesti k u k k u d a. Kui osatakse uisutada, siis ei k u k u t a.

Vaatle isikulise tegumoe käskiva kõneviisi oleviku ainsuse 2. pööret. Missuguse vormi järgi see moodustatakse? Missuguses astmes on käskiva kv. 2. pööre?

ma-tegevusnimi	Kindla kv. olevik	Käskiv kv.
õppi/ma	õpi/n	õpi
rääki/ma	räägi/n	räägi
kisku/ma	kisu/n	ära kisu
sulge/ma	sule/n	sule

Harjutus 194. Moodusta antud tegusõnadest käskiva kõneviisi oleviku 2. pööre (jaatavas või eitavas kõnes) ja lisa neile mõni sobiv sõna juurde. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis.*

Rikkuma, liikuma, rühkima, tampima, vanduma, sihtima, triikima, pressima, neetima, kittima, kinkima, solkima, praadima, kõndima, sportima, puurima. Käituma, kukkuma, töötama, paitama, puutuma, kaapima, vältima, noppima, kaotama, riivima.

Näidis:

Ära riku korda; liigu aeglaselt; . . . . . .

Vaatle *õppima*-tüüpi sõnade käskiva kõneviisi tunnust ja astet. Mida järeldad?

Isikuline tegumood

da-tegevusnimi	Käskiv kõneviis		
õppi/da	õppi/ge,	õppi/ge/m,	õppi/gu
sulge/da	sulge/ge,	sulge/ge/m,	sulge/gu
kiiku/da	kiiku/ge,	kiiku/ge/m,	kiiku/gu

Umbisikuline tegumood

õpi/tud	õpi/ta/gu
sule/tud	sule/ta/gu
kiigu/tud	kiigu/ta/gu

Harjutus 195. Moodusta lauseid, milles antud tegusõnad on isikulise või umbisikulise tegumoe käskivas kõneviisis. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis.*

Astuma, ehtima, pakkuma, tõlkima, tuupima, kloppima, kasvama, pilduma, raiuma, kleepima.

Harjutus 196. Kirjuta sulgudes antud tegusõnad nõutavas vormis. Pealkirjaks: *Harjutus õppima-tüüpi sõnadele.*

A. 1. «Osavate käte» ringis (õppima — *mida teeme?*) täna treimist. 2. Voored (tekkima — *mida tegid?*) *jääajal.* 3. Lauad tuleb (sortima — *mida teha?*). 4. Ilm (kiskuma — *mida tegevat?*) vihmale. 5. Eile (puurima — *mida tehti?*) kivisse auk ja täna (lõhkuma — *mida tehakse?*) ta lõhkeainega. 6. Kui tunnid (lõppema — *mida olid teinud?*), (kippuma — *mida tegid?*) kõik õue. 7. Sel päeval (marssima — *mida tehti?*) ligi 10 km. 8. (Vältima — *mida tehke?*) külmetushaigusi keha karastamisega! 9. «Kas (käskima — *mida teen?*) töö lõpetada?» küsis brigadir kolhoosi esimehelt.

B. 1. Remonditi (lekkima — *missugust?*) paati. 2. (Sulgema — *mida tehke?*) vihikud ja raamatud! 3. Mis seal puude vahel (vilkuma ja välkuma — *mida teeb?*)? 4. Neid puid (kärpima — *mida ei tehta?*). 5. See oleks väga hea, kui (õppima — *mida tehtaks?*) lõkkeõhtuks mõned luuletused. 6. Mees (rääkima — *mida oli teinud?*), et ta on ka hunte (küttima — *mida teinud?*). 7. See järv (tekkima — *mida olevat tehtud?*) kunstlikult. 8. Täna (tappima — *mida teeme?*) kapiuksi ja (lakkima) kirjutuslaudu. 9. (Hakkima — *missugusest?*) lihast valmistatud kaste oli väga maitsev. 10. Keegi (leppima — *mida ärgu tehku?*) rahuldavate hinnetega! 11. Äsja (lõppema — *missugusest?)* autokursusest võttis ka minu vend osa.

Harjutus 197. Pööra (suuliselt) tegusõna *õppima* isikulises ja umbisikulises tegumoes.

Nimeta käändelised vormid.

Harjutus 198 (kordav). Määra, missugusesse tüüpkonda kuulub sulgudes olev tegusõna ja aseta ta vajalikku vormi. Märgi tüüpsõna (kirjutama = k., muutuma = m., õppima = õ.). Pealkirjaks: *Kordav harjutus.*

1. Teel (sattuma — *mida tegime?*) tuisu kätte ja (eksima) ära. 2. Siis (koristama — *umbis. tm. kindla kv. lihtmin.*) laud, (pühkima) veel kord tuba ja õhtu oligi käes. 3. Ma (julgema — *kindla kv.*

oleviku eitav k.) häältki teha. 4. (Hingeldama — *des-vorm*) tuli Kalju ja (ulatama) Kustale nööri. 5. Poisid, (kloppima) need õige puhtaks! 6. Kes teab, mis kõik võib (juhtuma). 7. Rida hakke (lahutama — *umbis. tm. kindla kv. täismin.*) ja vihud laiali (loopima). 8. Lapsed (hoiduma — *kindla kv. lihtmin.*) nurka . . . süda (kippuma) seisma jääma. 9. Näis, et jala oli tõepoolest parem (liikuma). 10. Ärgu aga Kusti sellepärast liiga palju (muretsema), kui mõnikord halb on.

(J. Parijõgi.)

Harjutus 199 (kordav). Määra, missugusesse tüüpkonda kuulub tegusõna. Kirjuta ta nõutavas vormis. Pealkirjaks: *Kordav harjutus.*

Ütle lauseid, milles esineb antud tegusõna nõutavas vormis.

H ä d a l d a m a — umbis. tm. kindla kv. olev. eit. k.; n o p p i m a — is. tm. tingiva kv. olev. jaat. k. mitm. 3. p.; t ö ö t a m a — da-tegevusnimi; r ä ä k i m a — umbis. tm. kindla kv. lihtmin. eit. k.; ä h v a r d a m a — is. tm. kaudse kv. olev. jaat. k. ains. 2. p.; k ä s k i m a — umbis. tm. käskiva kv. jaat. k.; m a r s s i m a — is. tm. kindla kv. olev. jaat. k. mitm. 2. p.; j u l g e m a — umbis. tm. kindla kv. olev. eit. k.; s u l g e m a — *tud*-kesks.; v e e r e t a m a — umbis. tm. kindla kv. olev. jaat. k.; u p p u m a — is. tm. tingiva kv. täismin. jaat. k. ains. 1. p.; k a t t u m a — is. tm. kindla kv. olev. jaat. k. mitm. 3. p.

LUGEMA-tüüpkond.

Lugema-**tüüpkonda** kuuluvad:

sugema (sugeda, soen), pügama (pöan), siduma, taguma, kaduma, sadama (sajab), küdema (köeb), kuduma (koon), kudema (koeb), vedama (vean — umbis. tm.: *veetud, veetakse), nägema, tegema* jt.

Ülesanne. Vasta küsimustele ja too näiteid.

Kas *lugema*-tüüpi sõnad on astmevaheldusliku või mitte (põhjenda!)? Missugune astmevaheldus neis esineb? Missuguses astmes on *da*-tegevusnimi, missuguses olevik? Missuguse tüüpkonna tegusõnadega on *lugema*-tüüpi tegusõnad väliselt sarnased?

LUGEMA-**tüüpkonda kuuluvad astmevahelduslikud tegusõnad** (*da*-tegevusnimi **tugevas,** olevik **nõrgas** astmes), **millel on** *ma*-**tegevusnimi I vältes ja** *-ma* **ees 2 silpi.**

Harjutus 200. Ütle kõik järgmised sõnad isikulise tegumoe olevikus ning nimeta, missugused neist on *lugema*-tüüpi.

Taguma, jagama, rabama, pagema, pugema, koguma, põdema, magama, tagama, siduma, sügama, laduma, sibama, tibama, pidama, sogama, trügima, mudima, kaduma, sügama, läbima, tuduma, ajama.

Vaatle *lugema*-tüüpi sõnade peavorme. Õpi *lugema* peavormid pähe.

ma-tegevusnimi:	luge/ma	püga/ma	kudu/ma
da-tegevusnimi:	luge/da	püga/da	kudu/da
olevik:	loe/n	pöa/n	koo/n
lihtminevik:	luge/si/n	püga/si/n	kudu/si/n
nud-kesksõna:	luge/nud	püga/nud	kudu/nud
tud-kesksõna:	loe/tud	pöe/tud	koo/tud
kse-olevik:	loe/ta/kse	pöe/ta/kse	koo/ta/kse

Ülesanne. Vaatle peavorme ja vasta järgmistele küsimustele:

1. Missugused peavormid on tugevas, missugused nõrgas astmes?
2. Mis on *da*-tegevusnime tunnuseks? umbisikulise tegumoe tunnuseks?

Vaatle täishäälikute vaheldust sulghääliku kao korral. Too veel näiteid. Mida järeldad?

luge/da	loe/n	püga/da	pöa/n
kudu/ma	koo/n	sidu/da	seo/n

Harjutus 201. Kirjuta järgmiste *lugema*-tüüpi sõnade peavormid. Pealkirjaks: *Peavormid.*

Taguma, põdema, vedama, sadama, küdema.

Pean meeles. Sõnal *pidama* on mitu tähendust. Kui ta tähendab kohustatud, sunnitud olema *(pean koju minema,*

peame vara tõusma), siis lihtminevik on *pidin, pidid* jne. Teistes tähendustes *(pean meeles; pea auto kinni; peame teda targaks)* on sõnast *pidama* lihtminevik *pidasin, pidasid* jne.

Harjutus 202. Aseta tegusõna *pidama* lihtminevikku. Pealkirjaks: *Lihtminevik.*

Peame koosolekut; pean päevarežiimist kinni; tuisu pärast peame koju jääma; peab kohale ilmuma; pean koera ketis; peame lõunavaheaega; peate ringi sõitma; pean teda kunstnikuks; peab mesilasi; peame tagasi pöörduma; peame naaberkooliga võistlusi; sa vist pead seda heaks; peate kiiresti töö lõpetama; peab telefoni teel sidet; pean kingitust kalliks; pead voodisse heitma.

Harjutus 203. Pööra (kirjalikult) umbisikulises tegumoes *kuduma, taguma, sugema.* Pealkirjaks: *Lugema-tüüpi sõnade pööramine.*

Harjutus 204. Pööra isikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikus *põdema.*

Vaatle *lugema*-tüüpi sõnade *nägema* ja *tegema* peavorme. Mille poolest need teistest erinevad?

ma-tegevusnimi:	näge/ma	tege/ma
da-tegevusnimi:	nä**h**/a	te**h**/a
olevik:	näe/n	tee/n
lihtminevik:	nä**g**/i/n	te**g**/i/n
nud-kesksõna:	näi/nud	tei/nud
tud-kesksõna:	nä**h**/tud	te**h**/tud
kse-olevik:	nä**h**/a/kse	te**h**/a/kse

Harjutus 205. Pööra (suuliselt) umbisikulises tegumoes *nägema, tegema.*

Vaatle *lugema*-tüüpi sõnade käskiva kõneviisi tunnust. Mida järeldad?

luge/**da**	luge/**gu**	luge/**ge**
sada/**da**	sada/**gu**	sada/**ge**
kadu/**da**	kadu/**gu**	kadu/**ge**

Aga:

nä**h**/a	näh/**ku**	näh/**ke**
te**h**/a	teh/**ku**	teh/**ke**

Harjutus 206. Pööra (kirjalikult) isikulise ja umbisikulise tegumoe käskiva kõneviisi olevikus *siduma.*

Harjutus 207. Pane sulgudes olevad sõnad vajalikku vormi. Pealkirjaks: *Harjutus lugema-tüüpi sõnadele.*

1. Puud olid koolile aegsasti kohale (vedama) ja riita (laduma). (Taguma — *isik. tm. käskiva k. olev. ains. 2. p.)* tokk maasse ja (siduma) istutatud puu selle külge! 3. Meie kass armastab (küdema — *tud-kesks.*) ahju taha magama (pugema). 4. Paljud merekalad (kudema — *is. tm. kindla kv. olev. jaat. k.*) jõgedes. 5. (Nägema — *umbis. tm. kindla kv. olev. jaat. k.*) küll, kuhu (pugema) peitu, kuid (tegema) nagu (nägema — *umbis. tm. tingiva kv. olev. eitav k.*). 6. Kui (tegema — *umbis. tm. kindla kv. oleviku eitav k.*) silmi lahti, siis muidugi (nägema — *umbis. tm. kindla kv. olev. eitav k.*) meie kiiret edasiliikumist. 7. Kui Tiiu tüüfust (põdema), (pügama) ta pea paljaks. 8. (Nägema — *is. tm. käskiva kv. olev. mitm. 2. p.*) natuke vaeva ja (tegema) tööd edasi! 9. (Pugema — *is. tm. käskiva kv. olev. mitm. 1. p.*) nüüd siit august läbi! 10. Sirje (kuduma — *is. tm. kaudse kv. olev. jaat. k. ains. 3. p.*) juba kinnast.

SAATMA-tüüpkond.

Saatma-**tüüpkonda kuuluvad astmevaheldusliku sõnad, millel** *-ma* **ees on üks silp, mis lõpeb** *t*-**ga,** näit.: kiitma, keetma, mõõtma, laitma, köitma, nutma, jätma, katma, kütma, matma, võtma jt.

Ülesanne. Nimeta *saatma*-tüüpi sõnu.

Vaatle *saatma*-tüüpi tegusõnade peavorme:
saat/ma, saata, saada/n, saat/si/n, saat/nud, saade/tud, saade/ta/kse.

Harjutus 208. Pööra (suuliselt) sõna *kiitma.*

Vaatle *saatma*-tüüpi tegusõna *jätma* umbisikulist tegumoodi.

jäe/tud	jäe/ta/kse	jäe/ta/ks
	ei jäe/ta	jäe/ta/gu
	jäe/ti	jäe/ta/vat

Missugusel kujul mõned neid vorme ebaõigesti tarvitavad?

Samasuguselt nagu sõnast *jätma* moodustatakse umbisikuline tegumood veel sõnadest *katma, kütma, matma, võtma,* seega *tud*-kesksõna on **kae/tud, köe/tud, mae/tud, võe/tud.**

Harjutus 209. Kirjuta sõnadest *katma, nutma, matma, võtma* umbisikulise tegumoe vorme. Pealkirjaks: *Umbisikuline tegumood.*

Harjutus 210. Ütle lauseid sõnadega *jätma, katma, kütma, matma, võtma* (isikulises ja umbisikulises tegumoes).

MURDMA-tüüpkond.

Murdma-**tüüpkonda kuuluvad astmevahelduslikud tegusõnad, millel** *-ma* **ees on üks silp, mis lõpeb** *d*-**ga,** näit.: andma, kandma, kündma, hüüdma (hüüan), püüdma, needma (nean), seadma, teadma, nõudma, jõudma, sõudma, hoidma, võidma jt.

Peavormid: murd/ma — murd/a — murra/n — mur**d**/si/n — murd/nud — mur/**tud** — mur/**ta**/kse.

Harjutus 211. Pööra (suuliselt) mõnes kõneviisis sõna *andma.*

Vaatle *murdma*-tüüpi sõnade lihtminevikku.

mur**d**/ma	mur**d**/**si**/n,	ei mur**d**/nud
hüü**d**/ma	hüü**d**/**si**/n,	ei hüü**d**/nud
sea**d**/ma	sea**d**/**si**/n,	ei sea**d**/nud

Pean meeles. *Murdma*-tüüpi sõnadel jääb tüve ***-d-*** **lihtminevikus** püsima.

Harjutus 212. Kirjuta *murdma*-tüüpi sõnadest kindla kõneviisi lihtmineviku vorme. Pealkirjaks: *Lihtminevik.*

Näidis:

Andsin — ei andnud; kandsime — ei kandnud; jne.

Vaatle *murdma*-tüüpi sõnade käskiva kõneviisi tunnust.

mur**d**a	mur**d**/**ku**,	mur**d**/**ke**
püü**d**a	püü**d**/**ku**,	püü**d**/**ke**
hoi**d**a	hoi**d**/**ku**,	hoi**d**/**ke**

Kuidas me vahel kuuleme neid käskiva kõneviisi vorme hääldatavat?

Harjutus 213. Moodusta lauseid, milles esineb *murdma*-tüüpi sõnu käskivas kõneviisis. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis.*

Umbisikulises tegumoes on *murdma*-tüüpi sõnade tüvest **-d-** kadunud.

mur/**t**ud	mur/**ta**/kse,	mur/**t**/i
tea/**t**ud	tea/**ta**/kse,	ei tea/**ta**

Harjutus 214. Kirjuta tegusõnadest *andma, kandma, kündma* umbisikulise tegumoe vorme. Pealkirjaks: *Umbisikuline tegumood.*

SEISMA-tüüpkond.

Seisma-**tüüpkonda kuuluvad astmevahelduslikud tegusõnad, millel** *-ma* **ees on üks silp, mis lõpeb** *s*-**ga või** *k*-**ga,** näit. tõusma, maksma, peksma, lüpsma, maitsma (maitsesin), kaitsma (kaitsesin), jooksma, laskma jt.

Peavormid: *seis/ma, seis/ta, sei/si/n, seis/nud, seis/tud, seis/ta/kse.*

Harjutus 215. Pööra (suuliselt) mõnes kõneviisis sõna *lüpsma.*

Vaatle *jooksma* ja *laskma* peavorme. Mille poolest need *seisma* peavormidest erinevad?

joo**ks**/ma	la**sk**/ma	joo**s**/tud	la**s**/tud
joo**s**/ta	la**s**/ta	joo**s**/ta/kse	la**s**/ta/kse
joo**ks**/i/n	la**sk**/si/n		
joo**ks**/nud	la**sk**/nud		

Missuguseid vigu nende vormide moodustamisel mõned teevad?

Pean meeles. Tegusõna *laskma* ja *jooksma* nendes vormides, milles esineb **t, k**-d e i e s i n e (joosta, lasta, joostud, lastud jt.).

Ülesanne. Nimeta käändsõnu, mille käänamisel esines samasugune **k** kadumine **t** esinemise korral.

Harjutus 216. Otsusta, kas antud vormis sulgudesse asetatud tähti tuleb tarvitada või mitte.

Joo(k)se ruttu; oli metsa joo(k)snud; las(k)tagu minna; joo(k)sti võidu; tuleb joo(k)sta; oli las(k)nud püssi; joo(k)stakse koju; las(k)i(s) ära joo(k)sta; ei las(k)nud lahti; ärgu joo(k)sku kuhugi; las(k)sime käima; las(k)tavat koju; ärgu joo(k)stagu kaugele; oleksid joo(k)snud eemale; las(k)(s)in käest lahti; ärajoo(k)snud hobune; ei joo(k)sta kiiresti; lahtilas(k)tav linnuke; joo(k)sen kõigist kiiremini; ei joo(k)se kuhugi; las(k)(s)id laulu lahti; mõõdeti joo(k)stavat rada; las(k)i(s) üles tõusta; joo(k)stavat teekäänuni; oleksin las(k)nud võrrelda; vaja las(k)ta ülcs.

LAULMA-tüüpkond.

Laulma-**tüüpkonda kuuluvad astmevahelduslikud tegusõnad, millel** *-ma* **ees on üks silp, mis lõpeb l, n või r-ga,** näit. naerma, kuulma, veenma jt.

Peavormid: laul/ma, laul/da, laula/n, laul/nud, laul/dud, laul-/da/kse.

Kuidas kirjutatakse sõnast *veenma nud*-kesksõna?

Pean meeles. *Laulma*-tüüpi sõnade *da*-tegevusnime tunnus on **-da,** *tud*-kesksõna tunnus **-dud.**

Harjutus 217. Kirjuta sõnadest *laulma, naerma, veenma* umbisikulise tegumoe vorme. Pealkirjaks: *Umbisikuline tegumood.*

Vaatle tegusõnade *laulma, naerma* käskiva kõneviisi tunnust.

laul/da	laul/gu,	laul/ge
naer/da	naer/gu	naer/ge

Pean meeles. *Laulma*-tüüpi tegusõnade käskiva kõneviisi tunnus on **-gu, -ge.**

Harjutus 218. Moodusta lauseid, milles *laulma, naerma, kuulma* esinevad *da*-tegevusnimes, isik. tm. käskivas kv. või umbisik. tm. vormides. Pealkirjaks: *Laulma-tüüpi sõnad.*

HAKKAMA-tüüpkond.

Hakkama-**tüüpkonda** kuuluvad:
lokkama, hüppama, ruttama, torkama, palkama, lonkama,

vaatama, tõukama, lõikama, külvama, hiilgama (hiilata), salgama (salata), pelgama (peljata), kõlbama (kõlvata), lendama (lennata), muldama (mullata), vihkama (vihata), norskama (norsata), oigama (oiata), pöörama, suunama, laastama jt.

Märkus: *kasvama, kuivama* kuuluvad *õppima*-tüüpi; vt. lk. 151.

Ülesanne. Vasta küsimustele ja too näiteid.

Kas *hakkama*-tüüpi sõnad on astmevahelduslikud või astmevaheldusetа? Põhjenda! Missuguses astmes on *da*-tegevusnimi, missuguses olevik? Mitmendas vältes on *ma*-tegevusnimi? Mitu silpi on *-ma* ees? Missuguse täishäälikuga lõpeb tüvi?

HAKKAMA-**tüüpkonda kuuluvad astmevahelduslikud tegusõnad** (*da*-tegevusnimi **nõrgas,** olevik **tugevas** astmes), **mille tüvi on** *ma*-**tegevusnimes III vältes, kahesilbiline ja lõpeb** *a*-**ga.**

Harjutus 219. Leia antud tegusõnadest *hakkama-, õppima-* ja *muutuma*-tüüpi sõnad. Kirjuta nad eraldi tulpadesse. Pealkirjaks: *Tüüpkondadesse liigitamine.*

Mattuma, sattuma, tõttama, lakkama, lakkima, lakkuma, rüüpima, rüüpama, puutuma, puuduma, hukkama, hukkuma, kukkuma, katkuma, katkema, matkama, sulgima, sulguma, jälgima, lahkama, lõhkuma, lõhkema, lehkama, aitama, eitama, kuivama, tüütama, töötama, nõõtama.

Vaatle *hakkama*-tüüpi sõnade peavorme. Õpi *hakkama* peavormid pähe.

ma-tegevusnimi:	hakka/ma	vaata/ma	mulda/ma
da-tegevusnimi:	haka/ta	vaada/ta	mulla/ta
olevik:	hakka/n	vaata/n	mulda/n
lihtminevik:	hakka/si/n	vaata/si/n	mulda/si/n
nud-kesksõna:	haka/nud	vaada/nud	mulla/nud
tud-kesksõna:	haka/tud	vaada/tud	mulla/tud
kse-olevik:	haka/ta/kse	vaada/ta/kse	mulla/ta/kse

Ülesanne. Vaatle peavorme ja vasta järgmistele küsimustele:

1. Missugused peavormid on tugevas, missugused nõrgas astmes?

2. Missugused *hakkama*-tüüpi tegusõnade vormid on tugevas, missugused nõrgas astmes (vt. ka skeemi lk. 136).

3. Mis on *da*-tegevusnime tunnuseks? umbisikulise tegumoe tunnuseks? mineviku tunnuseks?

Harjutus 220. Esita järgmiste *hakkama*-tüüpi sõnade peavormid. * märgitud sõnade peavormid kirjuta. Pealkirjaks: *Peavormid.*

* valdama (vallata), kõlbama (kõlvata), * kaebama, * kaevama, sülgama (süljata), * hülgama (hüljata), kargama, puhkama, muigama (muiata), * huugama (huuata), tüütama, * õhkama.

Ülesanne. Võrdle *hakkama-* ja *õppima*-tüüpi kuuluvate sõnade peavorme. Mida märkad?

Harjutus 221. Kirjuta igast antud sõnast *da*-tegevusnimi ja oleviku 1. pööre, märgi, missuguse tüüpsõna järgi antud sõna pöördub (*hakkama*-tüüpi = h., *õppima*-tüüpi = õ.), ja moodusta *nud*-kesksõna.

Raiskama, tampima, pakkuma, hõikama, märkima, varjama, ärkama, lupjama, riivima, riivama, lippama, hiilima, hauduma, kasvama, kargama, rüüpama, leekima, mahtuma, kohtama, põlgama, vältama, vältima, neetima, tõlkima, leppima, äigama, rikkuma, rühkima, vihkama, rõkkama.

Näidis:

Raiskama, raisata, raiskan (h.) — raisanud; tampima, tampida, tambin (õ.) — tampinud; . . . . .

Harjutus 222. Moodusta sulgudes olevatest tegusõnadest *nud*-kesksõna (1. osa loe, 2. osa kirjuta). Pealkirjaks: *nud-kesksõna.*

1. Ükskord oli üks poiss metsas marjul olnud, hulga marju (korjama) ja siis kodu poole (hakkama) sammuma. Varsti oli ta (märkama), et ta on (sattuma) võõrasse kohta. Ta oli siis kohe ümber (pöörama) ja (jätkama) teed vastassuunas, kuid see ei olnud midagi (aitama) — teed koju ta ei olnud (oskama) leida. Küll oli ta (hõikama) ja (huikama) — kuid asjata.

Nii oli poiss kuni pimedani metsas ringi (hulkuma), (otsima) siis suure kuuse, (tassima) selle alla oksi ja (otsustama) seal ööbida.

Siis oli ta (süütama) väikese lõkke, (rüüpama) ligidasest allikast mõne sõõmu vett, (mähkima) pea pintsakusse, (tõmbama) enese kerra ja (katsuma) magama jääda.

2. Vaevalt oli poiss silmad (sulgema) ja unne (suikuma), kui ta oli uuesti üles (ärkama). Läheduses oli keegi (oigama) ja (ohkama). Seejärel oli mingi suur lind (lendama) kuuse otsa ja seal koleda häälega (huikama). Ka oli keegi metsas (ulguma) ja midagi oli põõsa taga (hiilima) ning (vilkuma) — vist hundi silmad!

Poissi oli (valdama) hirm. Ta oli üles (hüppama), tule juurde (tõttama) ja seal seni (kükkima), kuni taevas oli heledamaks (tõmbama). Siis oli ta mättaid (kiskuma), tule nendega (surmama) ja uuesti (algama) kodutee otsimist.

Ülesanne. Meenuta, missuguse vormi järgi moodustatakse käskiva kõneviisi oleviku ains. 2. p. *(muutu! õpi! loe! hakka!).*

Vaatle *õppima-*, *lugema-* ja *hakkama*-tüüpi sõnade käskiva kõneviisi tunnust.

	da-tegevusnimi	Käskiv kõneviis	
õppi/ma	õppi/**da**	õppi/**gu, -ge**	Tüvi **tugevas** astmes, tunnus **-gu, -ge**.
rääki/ma	rääki/**da**	rääki/**gu, -ge**	
luge/ma	luge/**da**	luge/**gu, -ge**	
hakka/ma	haka/**ta**	haka/**ku, -ke**	Tüvi **nõrgas** astmes, tunnus **-ku, -ke**.
oota/ma	ooda/**ta**	ooda/**ku, -ke**	
alga/ma	ala/**ta**	ala/**ku, -ke**	

Harjutus 223. Tee kindlaks, kas antud sõna kuulub *hakkama-* (h.), *õppima-* (õ.) või *lugema*-tüüpi (l.), ja moodusta isikulise tegumoe käskiva kõneviisi vormid. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis.*

Hankima, soolama, vedama, oskama, saagima, tõlkima, märkima, tegema, käänama, hülgama, laduma.

Näidis:

hankima	*hanki/da*	*hangi/n (õ.)*
	hanki/gu, -ge	*hangi*
soolama	*soola/ta*	*soola/n (h.)*
	soola/ku, -ke	*soola*

Harjutus 224. Kirjuta mitmuses. Pealkirjaks: *Mitmus.*

Kasva suureks; vääna pesu välja; oota mind; koo kampsun; riisu õu puhtaks; ära tao; mulda kapsaid; silu juukseid; hiiva ankur; vasta rahulikult; ära salga; pööra ümber; väldi vigu; prae

liha; näe vaeva; ära rüüsta puid; kaeva kraavi; ära vea kokku; vaata siia; ära sülga maha; koori kartuleid; lao puid; ära pelga; soovi midagi; korda öeldut; ära muiga; sihi hoolsasti; astu edasi; puista liiva maha; pea kinni.

Vaatle tegusõnade *õppima, lugema* ja *hakkama* umbisikulist tegumoodi. Mida järeldad?

õppima	**lugema**	**hakkama**
õpi/tud	loe/tud	haka/tud
õpi/ta/kse	loe/ta/kse	haka/ta/kse
ei õpi/ta	ei loe/ta	ei haka/ta
õpi/t/i	loe/t/i	haka/t/i
õpi/ta/ks	loe/ta/ks	haka/ta/ks
õpi/ta/gu	loe/ta/gu	haka/ta/gu
õpi/ta/vat	loe/ta/vat	haka/ta/vat

Ütle umbisikulise tegumoe vorme ka tegusõnast *muutuma.*

Harjutus 225. Muuda isikulises tegumoes esitatu umbisikuliseks. Pealkirjaks: *Umbisikuline tegumood.*

1. Uudismaal töötavad mehed hoolsasti: laastavad võsastikku, juurivad kände, kaaluvad ja veavad kive, kaevavad kraave. 2. Mattume üleni suitsusse, kui isa süütab kütise. 3. Poisid, kas olete puud ära saaginud ja lõhkunud ning riita ladunud? 4. Kokakoondusel olid kõik pioneerid kibedas töös: koorisid kartuleid, lõikasid leiba, hakkisid salatit, kloppisid mannavahtu, praadisid liha ja tegid kastet. 5. Vaadake, kas koera pole toas, ja sulgege siis uks. 6. Peedu rääkis, et nüüd pööravat ta õppimisele täit tähelepanu, vältivat puudumisi, kuulavat ja jälgivat tunnis hoolega, lugevat ülesantut tähelepanelikult ja näitavat kodustele valmistööd ette. 7. Praegu me ei tööta, praegu me puhkame.

Harjutus 226 (kordav). Tee kindlaks, missuguse tüüpsõna järgi sulgudes olev sõna pööratakse, ja aseta ta nõutavasse vormi.

1. Spordiväljakul käis elav tegevus: (hüppama — *mida tehti?*) kaugust, (tõukama) kuuli, (viskama) oda, (õppima) kolmikhüpet ja (mängima) korvpalli. 2. Eile (möllama — *mida olevat teinud?*) põhjarajoonides kõva torm, mis (vältama) kogu päeva, (rikkuma) telefoniliine, (tuiskama) kõik teed kinni ja (tikkuma) isegi hooneid lammutama. 3. Itaalias (sattuma — *mida tehti?*) mitmesaja aasta

eest tuha alla (mattuma — *nud-kesks.*) linnadele. 4. Kõik olid veidi (pelgama), kui lõvi oli (möirgama). 5. Kui (kerkima — *mida teeb?*) kuu, (vaikima) kogu loodus. 6. (Algama — *nud-kesks.*) kursused (lõppema — *mida teevad?*) kevadel. 7. Mis seal (salgama — *mida teha?*) — (töötama) tuli kõvasti! 8. (Sulgema — *mida tehke?*) raamatud! 9. Praegu (töötama — *mida ei tehta?*), sest lõunavaheaeg on (algama). 10. (Sattuma — *mida teen?*) mingisse ruumi, (sulgema) ukse — ja kõik (mattuma) pilkasse pimedusse.

ÕMBLEMA-tüüpkond.

Õmblema-**tüüpkonda** kuuluvad: *tõmb***lema** *(tõmmelda, tõmblen), võrd***lema**, *lend***lema** *(lennelda), juurd***lema**, *sup***lema** *(supelda), hüp***lema**, *vehk***lema** *(vehelda), kaht***lema**, *tung***lema**, *võit***lema** *(võidelda), seik***lema**, *kaup***lema**, *üt***lema** *(ütelda e. öelda), mõt***lema** *(mõtelda e. mõelda)* jt.

Ülesanne. Vasta küsimustele ja too näiteid.

Kas *õmblema*-tüüpi sõnad on astmevaheldus**lik**ud või astmevaheldus**e**ta (põhjenda!)? Missuguses astmes on *da*-tegevusnimi, missuguses olevik? Mitmendas vältes on *ma*-tegevusnimi? Mitu silpi on *-ma* ees? Missugune silp on *ma*-tegevusnime tüve lõpus?

ÕMBLEMA-**tüüpkonda kuuluvad astmevaheldus**lik**ud tegusõnad** (*da*-tegevusnimi **nõrgas,** olevik **tugevas** astmes), **mille tüvi on** *ma*-**tegevusnimes III vältes, kahesilbiline ja lõpeb silbiga** *-le-*.

Harjutus 227. Esita järgmiste *õmblema*-tüüpi tegusõnade peavormid. * märgitud sõnade peavormid kirjuta. Pealkirjaks: *Peavormid.*

* Hüplema, tiirlema, * liuglema, ekslema, * kahtlema, kõhklema, * võrdlema, karglema, * võimlema.

Ülesanne. Meenuta *kirjutama*-tüüpi tegusõnu, millel ka tüve lõpus on kaashäälikule järgnev *-le* (*õnnitlema* jt.). Kuidas neid eristada *õmblema*-tüüpi sõnadest?

Harjutus 228. Leia antud sõnadest *õmblema-* ja *kirjutama*-tüüpi sõnad. Kirjuta nad eraldi välja ja esita ka nende *da*-tegevusnimi. Pealkirjaks: *Tüüpkondadesse liigitamine.*

Vaevlema, teesklema, kujutlema, siplema, naljatlema, viimistlema, esitlema, liiklema, imetlema, vihtlema, vaatlema, hüplema, küsitlema, heitlema, mõtisklema, looklema, naljatlema, ahvatlema, näitlema.

Vaatle *õmblema*-tüüpi sõnade peavorme. Õpi tegusõna *õmblema* peavormid pähe!

ma-tegevusnimi:	õmb**le**/ma	sup**le**/ma	võit**le**/ma
da-tegevusnimi:	õmm**el**/da	sup**el**/da	võid**el**/da
olevik:	õmb**le**/n	sup**le**/n	võit**le**/n
lihtminevik:	õmb**le**/si/n	sup**le**/si/n	võit**le**/si/n
nud-kesksõna	õmm**el**/nud	sup**el**/nud	võid**el**/nud
tud-kesksõna:	õmm**el**/dud	sup**el**/dud	võid**el**/dud
kse-olevik:	õmm**el**/da/kse	sup**el**/da/kse	võid**el**/da/kse

Ülesanne. Vaatle peavorme ja vasta järgmistele küsimustele:

1. Missugused peavormid on tugevas, missugused nõrgas astmes?
2. Mis on *da*-tegevusnime tunnuseks? mineviku tunnuseks? *tud*-kesksõna tunnuseks? umbisikulise tegumoe tunnuseks?

Vaatle *õmblema*-tüüpi tegusõnade nõrgas ja tugevas astmes olevaid vorme. Ütle iga vormi nimetus.

Tugev aste	**Nõrk aste**
I s i k u l i n e t e g u m o o d	
õmb**le**/ma	õmm**el**/da
õmb**le**/si/n	õmm**el**/nud
õmb**le**/vat	
õmb**le**/n	
ei õmb**le**	
õmb**le**/ksi/n	
ei õmb**le**/ks	
õmb**le**!	õmm**el**/ge, -gu!

õmmel/dud
õmmel/da/kse
ei õmmel/da
õmmel/d/i
õmmel/da/ks
õmmel/da/gu
õmmel/da/vat

Missugune häälik on nõrgaastmelise tüve lõpus? Missuguse tegumoe kõik vormid on nõrgas astmes?

Tegusõnadel *ütlema* ja *mõtlema* on nõrgas astmes (ainult isik. tm.) kaks kuju:

ma-tegevusnimi:	ütle/ma	mõtle/ma
da-tegevusnimi:	ütel/da e.	mõtel/da e.
	öel/da	mõel/da
nud-kesksõna	ütel/nud e.	mõtel/nud e.
	öel/nud	mõel/nud

Harjutus 229. Aseta sulgudes olevad tegusõnad isikulise tegumoe lihtmineviku jaatavasse või eitavasse kõnesse, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Lihtminevik.*

Ei (vaidlema) ega (kemplema); (tiirlema) ja (liuglema); ei (kahtlema) ega (juurdlema); ei (näitlema) ega (teesklema); (kõhklema), seepärast ei (ütlema); (tõmblema) ja (väänlema); ei (vehklema) ega (siplema); (vihtlema) ja siis (suplema); ei (ekslema) ega (seiklema) ringi; ei (mõtlema) enne, vaid (ütlema) kohe; ei (õmblema); ei (võrdlema).

Harjutus 230. Pööra isikulise tegumoe kindlas kõneviisis ja umbisikulise tegumoe kõigis kõneviisides *võitlema.*

Vaatle *õmblema*-tüüpi sõnade käskiva kõneviisi tunnust. Mida võib järeldada?

õmmel/**da**	õmmel/**ge, -gu**
võrrel/**da**	võrrel/**ge, -gu**
mõtel/**da**	mõtel/**ge, -gu**
mõel/**da**	mõel/**ge, -gu**

Harjutus 231. Pane sulgudes olevad sõnad nõutavasse vormi. Pealkirjaks: *Harjutus õmblema-tüüpi sõnadele.*

1. (Juurdlema — *mida tehti?*) antud ülesande kallal, (võrdlema) saadud andmeid, (vaatlema) kaarti ja liiguti siis edasi. 2. Enne (mõtlema — *mida tehke?*), siis (ütlema)! 3. Ta veel (kõhklema — *mida tegevat?*) ja (kahtlema), kas hakata poksimist õppima. 4. (Karglema — *mida ärge tehke?*) ja (tõuklema) kõnniteel, vaid (liiklema — *mida tehke?*) viisakalt. 5. Lase meil ka (ütlema — *mida teha?*), mida meie (mõtlema — *mida teeme?*). 6. Rahvarikkas kohas (tunglema — *mida ei tehta?*) ega (tõuklema). 7. Kõrgel õhus (tiirlema — *mida tegi?*) (liuglema — *mida tehes?*) suur kull. 8. Kui õues oli juba küllalt (karglema) ja (hüplema), tuldi tuppa. 9. See detail (töötlema — *mida tehtagu?*) eriti hoolsasti välja.

Harjutus 232. Kirjuta kõik umbisikulise tegumoe vormid tegusõnadest *vaatlema* ja *imetlema.* Alga kindla kõneviisi olevikust. Pealkirjaks: *Umbisikuline tegumood.*

Harjutus 233. Pööra (suuliselt) tegusõna *õmblema* isikulises ja umbisikulises tegumoes. Nimeta käändelised vormid.

KÕNELEMA-tüüpkond.

Kõnelema-**tüüpkonda** kuuluvad: *teg***elema**, *vilj***elema**, *tõr***elema**, *muh***elema**, *säd***elema**, *kog***elema**, *kib***elema**, *rüs***elema** jt.

Ülesanne. Vasta küsimustele ja too näiteid.

Kas *kõnelema*-tüüpi tegusõnad on astmevahelduslikud või astmevahelduseta (põhjenda!)? Mitu silpi on *-ma* ees? Missugune häälikute rühm on *-ma* ees?

KÕNELEMA-tüüpkonda kuuluvad astmevahelduseta tegusõnad, millel *-ma* ees on kolm silpi ja -ele-.

Harjutus 234. Leia antud tegusõnadest esiteks *kõnelema*-tüüpi ja siis *õmblema*-tüüpi sõnad.

Nägelema, näitlema, kujutlema, võimlema, seiklema, valulema, sõnelema, õnnitlema, olelema, heitlema, imetlema, nääklema, sõnelema, purelema, riidlema, sügelema, keerlema, piiritlema, ihalema, nihelema, värelema, vaevlema, mõtisklema, töötlema, mõnulema, liuglema, pöörlema, võitlema, esitlema, virelema, naljatlema, vedelema, aelema.

Vaatle *kõnelema*-tüüpi sõnade peavorme. Õpi tegusõna *kõnelema* peavormid pähe.

ma-tegevusnimi:	kõn**ele**/ma	säd**ele**/ma
da-tegevusnimi:	kõn**el**/da	säd**el**/da
olevik:	kõn**ele**/n	säd**ele**/n
lihtminevik:	kõn**ele**/si/n	säd**ele**/si/n
nud-kesksõna	kõn**el**/nud	säd**el**/nud
tud-kesksõna:	kõn**el**/dud	säd**el**/dud
kse-olevik:	kõn**el**/da/kse	säd**el**/da/kse

Ülesanne. Vaatle peavorme ja vasta järgmistele küsimustele:

1. Mis on *da*-tegevusnime tunnuseks? *tud*-kesksõna tunnuseks? umbisikulise tegumoe tunnuseks? mineviku tunnuseks?
2. Missugustes peavormides puudub tüve lõpus *-e-*?

Harjutus 235. Esita järgmiste *kõnelema*-tüüpi tegusõnade peavormid. * märgitud tegusõnade peavormid kirjuta. Pealkirjaks: *Peavormid.*

* Tegelema, tõrelema, * muhelema, kibelema, * viljelema.

Ülesanne. Võrdle *kõnelema-* ja *õmblema*-tüüpi tegusõnade peavorme. Mida võib öelda nende tüve lõpphääliku kohta? *da*-tegevusnime ja *tud*-kesksõna tunnuse kohta?

Missugustes vormides lõpeb *kõnelema*-tüüpi sõnade tüvi *l*-ga (vt. ka lk. 169 antud vorme)?

Harjutus 236. Kirjuta sõnast *tegelema* isikulise tegumoe kõik mitmuse 3. pöörded ja umbisikulise tegumoe kõik vormid.

Harjutus 237. Aseta lausetes sõrendatult trükitud sõnad enneminevikku. Vajaduse korral muuda sõnade järjekorda. Pealkirjaks: *Enneminevik.*

1. Mehed m u h e l e s i d ja k õ n e l e s i d mõnusaid jahijutte. 2. Jaagu tervituskõne s ä d e l e s vaimukustest. 3. Koolipõlves t e g e l e s i d nad kujutavate kunstidega, eriti aga v i l j e l e s i d maalimist. 4. Õde s ü l e l e s kojutulnud venda. 5. Eile te jälle n ä g e l e s i t e, j a g e l e s i t e ja s õ n e l e s i t e! 6. Alguses Leelo veidi k o g e l e s, kuid pärast k õ n e l e s julgelt ja selgesti. 7. Poisid t õ r e l e s i d küll, kuid koerad r a b e l e s i d ja p u r e l e s i d edasi. 8. Laps k i b e l e s koju ja aina n i h e l e s toolil. 9. Ann t õ r e l e s Miisuga, sest ta v e d e l e s jälle voodis. 10. Vigastatud puuke v i r e l e s kaua, enne kui paranes. 11. Pisike Liina s i b e l e s hällis. 12. Sääskede söödud kohad k i h e l e s i d kaua.

Harjutus 238. Pööra (suuliselt) tegusõna *kõnelema* isikulises ja umbisikulises tegumoes. Nimeta käändelised vormid.

Harjutus 239. Kirjuta antud sõnadest nõutavad vormid. Pealkirjaks: *Tegusõnade vorme.*

Muhelema *(mida teevad?)*, mõnulema *(mida oli teinud?)*, esitlema *(mida teha?)*, suplema *(mida tehti?)*, naljatlema *(mida ei teinud?)*, sügelema *(mida olevat teinud?)*, õnnitlema *(mida tehti?)*, võimlema *(mida oleksid teinud?)*, valulema *(mida ei olevat teinud?)*, rabelema *(mida tehakse?)*, võrdlema *(mida ei ole teinud?)*, kujutlema *(mida tehtagu?)*, purelema *(mida tehes?)*, viljelema *(mida tehke?)*, küsitlema *(mida teeksid?)*, jagelema *(mida ei olevat tehtud?)*, kahtlema *(mida tegin?)*, piiritlema *(mida ei tehta?)*, sõnelema *(mida oli tehtud?)*, ahvatlema *(mida ei olnud teinud?)*, esitlema *(mida tehku?)*, juurdlema *(mida tegevat?)*, töötlema *(mida teha?)*, tõrelema *(mida oleks tehtud?)*, sädelema *(mida tehke?)*, viimistlema *(mida ei olnud tehtud?)*.

TOOMA-KÄIMA-tüüpkond.

*Tooma-käima-***tüüpkonda** kuuluvad: *jooma (juua, joon), looma, pooma (poosin), sööma (süüa, söön), saama (saada, saadakse), keema (keeda, kees, keedakse), jääma (jääda, jäädakse), viima (viisin), müüma (müüsin), võima (võida, võidakse), näima (näida, näidakse), treima (treida,* erandlikult *treitud, treitakse)* jt.

Mõnedes *tooma*-tüüpi tegusõnades esineb täishäälikute vaheldumine:

too/ma	**tuu**/a	**tõ**/i/n
söö/ma	**süü**/a	**sõ**/i/n

Niisugune täishäälikute vaheldumine e i o l e astmevaheldus-lik nähtus.

Ülesanne. Leia *tooma*-tüüpi sõnu, milles esineb täishäälikute vaheldumine.

Ülesanne. Vasta küsimustele ja too näiteid.

Kas *tooma-käima*-tüüpkonda kuuluvad sõnad on astmevaheldus-likud või astmevahelduseta (põhjenda!)? Missugused häälikud on *-ma* ees? Mitu silpi on *-ma* ees?

TOOMA-KÄIMA-**tüüpkonda kuuluvad astmevahelduseta tegusõnad, millel** *-ma* **ees on pikk täishäälik või kaksiktäis-häälik.**

Vaatle *tooma-käima*-tüüpi tegusõnade peavorme. Õpi *tooma* ja *käima* peavormid pähe!

ma-tegevusnimi:	too/ma	saa/ma	käi/ma	müü/ma
da-tegevusnimi:	tuu/**a**	saa/**da**	käi/**a**	müü/**a**
olevik:	too/n	saa/n	käi/n	müü/n
lihtminevik:	tõ/**i**/n	sa/**i**/n	käi/**si**/n	müü/**si**/n
nud-kesksõna:	too/nud	saa/nud	käi/nud	müü/nud
tud-kesksõna:	too/**dud**	saa/**dud**	käi/**dud**	müü/**dud**
kse-olevik:	tuu/**a**/kse	saa/**da**/kse	käi/**a**/kse	müü/**a**/kse

M ä r k u s: Sõnast *treima on* erandlikult *tud*-kesksõna *trei/tud* ja *kse*-olevik *trei/ta/kse*.

Ülesanne. Vaatle peavorme ja vasta järgmistele küsimustele:

1. Mis on *da*-tegevusnime tunnusteks? *tud*-kesksõna tunnuseks? umbisikulise tegumoe tunnuseks? mineviku tunnusteks?
2. Missugune erandsõna esineb *tooma-käima*-tüüpi sõnade hul-gas? Missugused vormid on tal erandlikud ja mille poolest?

Harjutus 240. Leia lausetest *tooma-käima*-tüüpi tegusõnad. Ütle vormi nimetus.

1. Köstri regi, mis seisis aia ääres kummuli, toodi platsi. 2. Regi ei jäänud enne peatuma kui üle jõe. 3. Käsi vajus nagu iseenesest alla, sest võimatu oli Põput lüüa. 4. «Ma käisin sulasega poes, sõime kompvekke ja jõime mõdu.» 5. Toots sai sellest väga hästi

aru, ja tal näis olevat natuke piinlik. 6. Mis seal's on. Aja piim keema, pane rosinad sisse, keeda veel natuke — ja valmis. 6. Sest Lible oli juba Saarel jõudnud käia ja sõna viia, et nad saadaksid lastele järele. 7. Vanaema jääb tukkuma ja lööb pea vastu sängi sammast. 8. Oleks et ta sööks midagi ... Aga ta ei söö. 9. Palged lõid suurenevast palavikust punaseks ja õhetasid. 11. Eks nad muidu oleks ikke kõik nälga jäänudki, aga no ema jälle käinud siin-seal tööl ja nii ikke said teised süüa, nii heast-kurjast kui nad nüüd said. 12. Ei, sedaviisi ei võinud see asi jääda.

(O. Luts.)

Vaatle *tooma-käima*-tüüpi sõnade isikulise tegumoe kindla kv. lihtminevikku.

ma-tegevusnimi	Lihtminevik
too/ma	tõ/**i**/n
saa/ma	sa/**i**/n
löö/ma	lõ/**i**/n
käi/ma	käi/**si**/n, käi/**s**
müü/ma	müü/**si**/n, müü/**s**
vii/ma	vii/**si**/n, vii/**s**

Tooma-käima-tüüpi sõnadel on mineviku tunnus **-i-** *(tõ/i/n)* või **-si-, -s** *(käi/si/n, käi/s)*.

Ülesanne. Rühmita *tooma-käima*-tüüpi tegusõnad mineviku tunnuse järgi 2 gruppi ja tee kokkuvõte.

Mineviku tunnus **-i-**: *tooma*, ...

Mineviku tunnus **-si-, -s**: *käima*, ...

Kokkuvõte. . . . . ja . . . . . lõppevatel *tooma-käima*-tüüpi sõnadel on mineviku tunnuseks -si-, -s, teistel -i-.

Ülesanne. Meenuta, missuguse peavormi järgi moodustatakse umbisikulise tegumoe vormid.

Vaatle *tooma-käima*-tüüpi sõnade *kse*-olevikku (umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku jaatav kõne).

da-tegevusnimi	*kse*-olevik
tuu/**a**	tuu/**a**/kse
käi/**a**	käi/**a**/kse
vii/**a**	vii/**a**/kse
saa/**da**	saa/**da**/kse
kee/**da**	kee/**da**/kse

Pean meeles. Neil *tooma-käima*-tüüpi sõnadel, millel *da*-tegevusnime tunnuses puudub *-d- (tuu/a, vii/a, käi/a)*, puudub ka *kse*-olevikus umbisikulise tegumoe tunnuses *-d- (tuu/a/kse, vii/a/kse, käi/a/kse).*

Sõnast *treima* on *kse*-olevik *trei/ta/kse.*

Ülesanne. Meenuta, mis tüüpi sõnadel (samuti kui *tooma-käima*-tüüpi sõnadelgi) puudub *da*-tegevusnimes ja *kse*-olevikus **-d-**.

Harjutus 241. Aseta sulgudes antud tegusõnad umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikku. Pealkirjaks: *Umbisikuline tegumood.*

1. Liha (sööma), nahk (müüma), kondid ei kõlba koertelegi? *(Lina.)* 2. Punaselt (viima), mustalt (tooma)? *(Süsi.)* 3. Surnud (tooma) koju, mees (pooma) üles? *(Jahisaak ja püss.)* 4. Õhtul toodi teade, et ekskursiooniks auto ikka (saama). 5. Metsatukas (lööma) telk üles ja (jääma) öömajale, (tooma) kolhoosist piima, (jooma) ja (sööma). 6. Kui (saama) teada, et siin võib minna ujuma, on kõik rõõmsad. 7. Mere ääres (jääma) päikesepaistele lamama ja lausa (keema) kuumal liival. 8. Pärast suplemist (näima) hoopis värskematena. 9. Varsti (tooma) uus pall kohale. 10. (Looma) kohe kaks meeskonda ja (lööma) mitu tundi jalgpalli. 11. Teistele (viima) ka teade, et kioskis (müüma) kohalike vaadetega postkaarte. 12. Ilusa ilmaga (võima) Munamäe tornist näha Pihkvat.

Vaatle veel *tooma-käima*-tüüpi tegusõnade umbisikulise tegumoe vorme.

tud-kesksõna	Umbisikulise tm. vorme		
too/**dud**	ei too/**da**,	too/**d**/i,	too/**da**/gu
käi/**dud**	ei käi/**da**,	käi/**d**/i,	käi/**da**/ks
müü/**dud**	ei müü/**da**,	müü/**d**/i,	müü/**da**/vat
Aga:			
trei/**tud**	ei trei/**ta**,	trei/**t**/i	trei/**ta**/gu

Pean meeles. Välja arvatud *kse*-olevik, moodustatakse kõik teised *tooma-käima*-tüüpi tegusõnade umbisikulise tegumoe vormid *tud*-kesksõna järgi.

Harjutus 242. Aseta sulgudes olevad sõnad nõutavasse umbisikulise tegumoe vormi. Pealkirjaks: *Umbisikuline tegumood.*

1. Mis on juhtunud, et enam ei (käima) ujumas ega (lööma) õhtuti palli? 2. Võll (treima — *kaudne kv.*) valmis ja alles siis (jääma — *kaudne kv.*) õhtule. 3. Kui ei (looma) töötamiseks korralikke tingimusi, siis ei (saama) ka häid tulemusi nõuda. 4. Miks ei (viima) läbiloetud raamatuid tagasi kogusse ja ei (tooma) sealt uusi? 5. Kui see mais (viima — *tingiv kv.*) näitusele, siis (saama — *tingiv kv.*) kindlasti auhind. 6. (Treima — *tud-kesksõna*) võlle oli vajalikul hulgal. 7. Kotte täna ära ei (viima — *lihtm.*), sest ei (saama) autot. 8. Kas te tunnete (sööma — *tav-kesks.*) seeni? 9. Tehases olles (jääma — *kindla kv. olevik*) huviga vaatama, kuidas esemeid kiirmeetodil (treima). 10. Praegu ei (sööma) ega (jooma). 11. Õppimiseks on (looma) kõigile soodsad võimalused. 12. Kahju, et teie töökojas ei (treima). 13. Miks (saama) korraldust ei (võima) meile varem teatada? 14. Suvel (käima — *kindla kv. olevik*) sagedasti suplemas. 15. (Lööma — *käskiv kv.*) kaaned naeltega kinni ja (viima) kastid puukuuri.

Võrdle alljärgnevate *tooma-käima*-tüüpi tegusõnade *da*-tegevusnime ja tegijanime.

da-tegevusnimi	Tegijanimi
(mida teha?)	*(kes? mis?)*
käi/a	käi/**ja**
vii/a	vii/**ja**
müü/a	müü/**ja**

Milles siin võib kirjutamisel eksida?

Harjutus 243. Aseta lünka kas tegijanime liide *-ja* või *da*-tegevusnime tunnus *-a*. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi ja tegijanimi.*

1. Siin saab süü . . . , siin saab juu . . . , siin saab «Vändra polkat» lüü . . . *(Rahvalaulust.)* 2. Viia Mägi on meie klassis õppevahendite too . . . ja vii . . . . 3. «Kuhu see pakk tuleb vii . . . ?» 4. Laagris saime hästi süü . . . ja palju piima juu . . . . 5. Kuna poiss on tubli käi . . . , suudab ta selle maa küll ära käi . . . . 6. «Müü . . . , palun, kas see plakat on müü . . . ?» 7. Teate vii . . . pistis jooksma, et teadet kiiremini kohale vii . . . . 8. Mitu kilomeetrit tuleb meil veel käi . . . ? 9. Tiia ja Miia, aidake pakid tuppa vii . . . ! 10. Tee-käi . . . istus käia juurde pakule.

Harjutus 244. Pööra (suuliselt) tegusõnu *tooma* ja *käima* isikulises ja umbisikulises tegumoes. Nimeta pöördelised vormid.

Ülesanne. Missugused vaadeldud tüüpsõnad on astmevahelduslikud, missugused astmevaheldusetа? Kanna nad alljärgnevasse tabelisse.

Tüüpsõnad

Astmevaheldusetа	Astmevahelduslikud	
	da-tegevusnimi **tugevas**, olevik **nõrgas** astmes	*da*-tegevusnimi **nõrgas**, olevik **tugevas** astmes
kirjutama	õppima	hakkama
. . . . .	. . . . .	. . . . .

Harjutus 245. Leia tegusõnad. Ütle vormi nimetus ja missugusesse tüüpi tegusõna kuulub.

A. Praegu on haruldased hommikud. Õhk on puhas ja külm, kõik hääled kostavad kaugele. Kell neli algab paadisadamas elu. Mehed sõidavad merele. Aerud nagisevad, roosteselt ja raskelt kõlisevad ankruketid. Siis töötab kümme mootorit korraga. Mõneks minutiks löövad rannamajade aknaklaasid klirisema, õhk vappub selles põrisevas kaoses, linnud viskuvad hirmunult üles. Aga nii, kuidas paadid koidueelses hämaruses kaugemale kaovad, muutub mootorite müra pehmemaks ja unisemaks. Kiilvete lained jõuavad taltsalt rannakivideni, pahisevad ma-uuh! ma-uuh! ma-uuh! ja algab uuesti mere tuhm, külm laul. Mets vaikib ärevalt, kevadiselt. Küla magab koidueelset und. Ja kuked laulavad — üks lõpetab, teine algab.

B. Jää merel muutub iga päevaga laigulisemaks, hapramaks, vahetab kogu aeg värvi. Ta laia mantli käristavad õmblustest lahti praod ja sinetavad lahvandused, pealt närib teda päike, alt hööveldavad voolused.

Siis tuleb lõuna- või läänetorm, meri raksub ja oigab, valgete täkkudena löövad ennast püsti üksteisele otsa tormavad jäälahmakad. Ja palavikuliselt askeldav, tõrvalõhnaline, ärev, hüppevalmis rand vaatab lahkuvale jääle pilutatud, rõõmsate silmadega. Hommikuks kohab meri vabalt, täie rinnaga. Lumiselt valendavad külmade, klaasiste lainete harjad, aerud kolisevad, kruus rigiseb vettelükatavate paatide kiilude all.

C. Korraga hakkas vesi elama. Välgatas tume uim, kala lai selg lõikas pooleks peene lainekurru, samas laksatas harali saba pritsmeid üles paisates vastu vett ja kala kadus uuesti sügavusse. Mõni sekund hiljem kees kogu mõrrakast. Siiad, kuninglikud kalad, kes omavad õiget nägu ja tegu ainult meres, tormasid, sagisid, peksid tugevate sabadega vett, joonistasid vabadusse teed otsides üksteisest läbipõimuvaid keerulisi, vahutavaid, laiu spiraale.

Siiád püüdsid hüpata üle otsa- ja küljelina, tegid kiireid, ahenevaid ringe. Kogu vesi vahutas nende tantsust. Ja ikka rohkem lõid sekka teised kalad. Paar koha, havid ja ahvenad näitasid üha sagedamini meriseid selgi, pekslesid, tormasid ninadega vastu mõrrakasti seinu. Terve kokkutõmmatav, kuid ikka veel väga suur kott tuikus, tuksus, liikus pinnast kuni kerkiva kasti põhjani, mida paksult kattis ükskõikne räimemass. Ka selle massi tumeduses vilkusid niklina helendavad laigud — paigast teise viskuvate kalade küljed.

(J. Smuul.)

Näidis: *On (tulema; isik. tm. kindla kv. olev. jaat. k. ains. 3. p.), kostavad (saatma; . . . . . .*

KOKKUVÕTTEID TEGUSÕNA VORMIDE ÕIGEKEELSUSEST.

1. *ma*-tegevusnimi.

Astmevahelduslike tegusõnade *ma*-tegevusnimi on alati **tugevas astmes.**

õp**p**i/ma	õp**p**i/da	õ**p**i/n
lu**g**e/ma	lu**g**e/da	lo**e**/n
ha**kk**a/ma	ha**k**a/ta	ha**kk**a/n

Too ise veel näiteid.

Harjutus 246. Leia tegusõnad ja kirjuta nad *ma*-tegevusnimes. * märgi astmevahelduslikud. Pealkirjaks: *ma*-tegevusnimi.

Rebane ja kalakoorem.

Ennemuiste tuli mees kalakoormaga rannast koju. Rebane luusis parajasti tee ääres, nägi meest tulemas. Rebasel oli kalahimu, ta jooksis tüki maad mehest ette, heitis tee peale maha ja

tegi ennast surnuks. Mees tuli lähemale, nägi, et rebane tee peal maas ja — surnud. Mees vaatas ja mõtles ise: «Vist mõni kütt on ta maha lasknud, ja näe, pole kohe ära surnud, nüüd lõppenud siia tee peale ära.» Mees tuli koorma otsast maha ja katsus karva, et kas karv lahti on. Karv oli kinni. Mees mõtles: «Nüüd olen õnnega koos, sellest saan kaks head talvemütsi.» Võttis rebase jalust kinni ja viskas taha kalakoti peale, et siis kodus võtab naha seljast maha.

Mees sõitis kodu poole ega teadnud taha vaadatagi. Rebane aga rappis kalakoti katki ja loopis hulk kalu kotist maha. Kui arvas juba küllalt olevat, hüppas ise ka koorma otsast alla ja lipsti! metsa. Vähe aja pärast vedas ka kalad metsa.

Mees aga sõitis edasi ega pannud tähelegi, mis rebane seljataga tegi. Koju jõudes jättis ta hobuse õue seisma ja ruttas rõõmuga tuppa. Toas küdes naisel parajasti leivaahi. Mees haaras mütsi peast, viskas ahju ja ütles ise naisele: «Mul on õues koorma peal kaks paremat mütsi, kui see tühi on!» Läks siis õue uusi mütse vaatama: pole rebast enam kuskil, kalakott katki ja hulk kalu välja loobitud!

Sellest ajast ongi see vanasõna jäänud:
«Ära enne vana mütsi ahju viska, kui uut peas ei ole.»

N ä i d i s: *Tulema, *luusima,* . . . . . .

2. *v*-kesksõna.

Ülesanne. Meenuta, missuguse tegusõna vormi järgi moodustatakse *v*-kesksõna (isikulise tegumoe oleviku kesksõna). Moodusta tegusõnadest *v*-kesksõna.

A s t m e v a h e l d u s l i k e tegusõnade *v*-kesksõna on alati **tugevas** astmes (moodustatakse *ma*-tegevusnime järgi).

ma-t e g e v u s n i m i	*v*-k e s k s õ n a
õp**pi**/ma	õp**pi**/v
ha**kka**/ma	ha**kka**/v
õ**mble**/ma	õ**mble**/v
m**urd**/ma	m**urde**/v
k**at**/ma	k**atte**/v

Harjutus 247. Tarvita *v*-kesksõna. Pealkirjaks: *v-kesksõna.*

Laps, kes ruttab; lõke, mis süttib; inimesed, kes vaatlevad; paat, mis lekib; laev, mis hukkub; imik, kes nutab; kanad, kes hauvad;

pilved, mis kerkivad; õpetaja, kes kiidab; traktorid, mis künnavad; õpilane, kes loeb; vesi, mis sädeleb; kaup, mis läheb; rühm, kes marsib; koer, kes jookseb; vanaema, kes koob; tund, mis lõpeb; sportlane, kes sõuab; kärbes, kes tüütab; mees, kes kütab; eesel, kes tõrgub; masin, mis töötab; leek, mis süütab; hääl, mis hüüab; kivi, mis kukub.

Näidis: *Ruttav laps;* . . . . . .

Harjutus 248. Moodusta lauseid, milles antud sõnapaarid esineksid ains. osastavas ja mitm. nimetavas. Pealkirjaks: *v-kesksõna.*

Kerkiv pilv; maitsev praad; hiilgav täht; naerev laps; küttiv mees; kasvav puu; rõkkav hüüe; selgitav tabel; töötav traktor; istuv matkaja; laulev lind.

Näidis: *Vaatlesime metsa tagant k e r k i v a t p i l v e. Silmapiirile k e r k i v a d p i l v e d olid tumedad.*

3. Kaudne kõneviis.

Harjutus 249. Pööra isikulise ja umbisikulise tegumoe kaudses kõneviisis sõnu *sulgema* ja *algama.*

A s t m e v a h e l d u s l i k e tegusõnade isikulise tegumoe k a u d n e k õ n e v i i s on alati **tugevas astmes** (moodustatakse *ma*-tegevusnime järgi).

Kaudse kõneviisi t u n n u s e k s on **-vat.**

Harjutus 250. Kirjuta sulgudes antud sõnad *vad-* või *vat*-lõpulistena, nagu nõutav. Pealkirjaks: *-vad* ja *-vat.*

1. Tean, et kõik meie rühma pioneerid (õppima) hästi ja (käituma) eeskujulikult. 2. Autojuhtimist (õppima) õpilased (sooritama) juba õppesõite. 3. Liina (õppima) ka autojuhtimist. 4. Kunstnik maalis (õppima) pioneeri. 5. Kui pimeneb, (süttima) tänavail tuhanded elektrilambid. 6. Päikese loojenedes (süttima) selle majaka tuli automaatselt. 7. Bensiin ja eeter on kergesti (süttima) vedelikud. 8. Haanja kõrgustikul nägime (süttima) ühe jaaniku teise järel. 9. (Süttima) lõket ergutasid pioneerid hüüetega «Sütti! Sütti!» 10. Kui seemned (sattuma) mulda, (hakkama) nad seal idanema. 11. Kui Andres raskustesse (sattuma), ei (hakkama) ta kunagi hädaldama. 12. Merel tormi kätte (sattuma) rändlinnud sagedasti (hukkuma). 13. Kolhoosis nägime (iseliikuv)

kombaini. 14. Kalurid täna merele ei (minema), sest meri (muutuma) iga minutiga rahutumaks. 15. Varsti (lehtima) metsad ja niidud (kattuma) lillevaibaga. 16. Vaatlesime (kukkuma) kägu binokliga. 17. (Kukkuma) käod, (õitsema) lilled, kõrgel siniõhus (lõõritama) lõokesed — kõik need teevad südame rõõmsaks ja kergeks.

4. Lihtminevik.

Ülesanne. Ütle lauseid, milles tegusõnad *hakkama, õppima, õmblema, lugema, murdma* esinevad isikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtmineviku jaatavas kõnes.

A s t m e v a h e l d u s l i k e tegusõnade isikulise tegumoe kindla kõneviisi l i h t m i n e v i k u jaatav kõne on alati **tugevas astmes** (moodustatakse *ma*-tegevusnime järgi).

Harjutus 251. Aseta olevikus antud tegusõnad lihtminevikku. Muudetud sõnad kriipsuta alla. Pealkirjaks: *Lihtminevik.*

I. Oleme matkal. Lõuna paiku teeme ühes metsatukas peatuse. Vaatame sobiva koha ja süütame seal lõkke. Keedame putru, korgime lahti välipudelid, rüüpame pudru kõrvale piima ja nopime magustoiduks hiliseid maasikaid. Kustutame siis lõkke liivaga ja hakkame mängima, nii et metsaalune rõkkab meie kilkeist.

II. Mina heidan murule. Tukun vist tüki aega, sest kui ärkan, pakivad kaaslased juba seljakotte. Nad räägivad, et on oodata vihma. Märkan ka ise, et pilv, mille servad leegivad ja helgivad kollakalt, kerkib meie kohale. Varsti langevadki esimesed suured piisad. Satume veidi ärevusse ja vaatame ringi, kuhu varjule tõtata. Eemalt paistab mingi suurem hoone. Lippame sinna. Hoone on rahvamaja. Lahke majahoidja kutsub meid sisse. Kraabime jalad puhtaks ja ruttame varjule, sest hakkab tugevasti sadama.

III. Ootame rahvamajas vihma lakkamist ja sordime matkal korjatud seemneid. Voldime kotikesed, pakime iga sordi eraldi kotikesse ja märgime vajalikud andmed sinna peale. Aeg-ajalt ruttab üks või teine ilma vaatama, sest sadu tikub meie matkaplaane segi ajama.

Möödub mitu tundi, enne kui vihmasadu lakkab. Täname lahket majahoidjat ja marsime edasi.

5. *da*-tegevusnimi.

Ülesanne. Meenuta, missugused tunnused võivad *da*-tegevusnimel olla. Too näiteid.

I

Vaatle, millal on *da*-tegevusnime tunnus *-da*, millal *-ta*, millal *-a*.

1.

da-tegevusnimi

tunnus *-da*	tunnus *-ta*
Alati, kui tüvi lõpeb **l-, n-, r**-ga	Alati, kui tüvi lõpeb **s**-ga
kõne**l**/da, õmme**l**/da	sei**s**/ta
lau**l**/da	joo**s**/ta
vee**n**/da	mak**s**/ta
nae**r**/da	pe**s**/ta

Kui *da*-tegevusnime tunnus liitub **l-, n-, r**-le, siis on tunnus *-da*, kui **s**-le, siis *-ta*.

2.

Kui *da*-tegevusnime tunnus liitub **lühikesele täishäälikule,** võib esineda tunnus *-da* või *-ta*.

Tunnus *-ta* liitub täishäälikule ainult *hakkama*-**tüüpi** tegusõnadel, näit.:

hakk**a**/ma	hak**a**/ta
oot**a**/ma	ood**a**/ta
alg**a**/ma	al**a**/ta

Kõigis teistes tüüpides on lühikesele täishäälikule liitudes *da*-tegevusnime tunnus *-da*.

kirjut**a**/ma	kirjut**a**/da
muut**u**/ma	muut**u**/da
el**a**/ma	el**a**/da
õpp**i**/ma	õpp**i**/da
lug**e**/ma	lug**e**/da

da-tegevusnime tunnus *-a* esineb *tulema*-tüüpi sõnadel ja real *tooma-käima*-tüüpi sõnadel.

tule/ma	tull/**a**	too/ma	tuu/**a**
mine/ma	minn/**a**	käi/ma	käi/**a**

Missugune erandsõna esines *tulema*-tüüpi sõnades?

Saatma- ja *murdma*-tüüpi sõnade *da*-tegevusnimel tunnus puudub, näit.:

saat/ma	**saata**/	**saada**/n
jät/ma	**jätta**/	**jäta**/n
and/ma	**anda**/	**anna**/n

Nende tegusõnade t ü v i lõpeb *da*-tegevusnimes ja mõnedes teistes vormides *a*-ga.

Harjutus 252. Aseta lünka *da*-tegevusnime tunnus *-da* või *-ta*. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi.*

1. «Õppi . . . , õppi . . . , õppi . . . !» ütles Lenin. 2. Ülemaailmse rahu eest tuleb kõigil võidel . . . . 3. Meie kõikide kohuseks on kaits . . . oma kodumaad. 4. Kui tahame spordis häid tulemusi saavuta . . ., tuleb igal hommikul võimel . . . , sagedasti harjuta . . . , treeni . . . ja võistel . . . . 5. Nüüd on vaja ruta . . . , sest maa võib kattu . . . paksu lumega. 6. Lapsed, ei ole ilus jagel . . . , sõnel . . . ja nägel . . . ! 7. Teid ei ole tarvis selles veen . . . , et luge . . . tuleb ainult väärtuslikku. 8. Kelle kord on täna puid saagi . . . ja lõhku . . . ? 9. Kui hüpa . . . tundmatusse jõkke, võib kergesti uppu . . . . 10. Selles järves ei ole lubatud supel . . . , uju . . . , pesu pes . . . ega kalu õngitse . . . , sest järve vett tarvitatakse joogiks.

Ülesanne. Nimeta astmevahelduslikke tegusõnu, ütle nende *da*-tegevusnimi ja isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku 1. pööre. Missuguses astmes kumbki on?

A s t m e v a h e l d u s l i k e tegusõnade *da*-t e g e v u s n i m i ja isikulise tegumoe kindla kõneviisi o l e v i k on alati **vastupidises astmes.**

da-t e g e v u s n i m i	O l e v i k
õppi/da	**õp**i/n
ha**k**a/ta	ha**kk**a/n
jätt/a	jä**t**a/n

Harjutus 253. Määra, mis tüüpi on antud tegusõna (tarvita lühendeid) ning kirjuta siis sõna olevikus ja *da*-tegevusnimes. Pealkirjaks: *Olevik ja da-tegevusnimi.*

Vaikima, küdema, olema, sattuma, mattuma, küsima, tundma, ütlema, porssima, vaatama, hüppama, võtma, rabelema, jääma, kanneldama, tekkima, jooksma, vaikima, hukkama, sõdima, võitlema, naerma, nägema, treima, töötama, varustama, viima, söötma, liiklema, sulgema, kõnelema, hüüdma, minema, õnnitlema, magama, näuguma, kuduma, tekkima, sülgama, kahtlema, sädelema, mahtuma, kerkima, kuduma, lupjama, mõtlema, süttima.

N ä i d i s: *Vaikima (muut.) — vaikin, vaikida; küdema (lug.)*

. . . . . .

Harjutus 254. Pane sulgudes olevad tegusõnad *da*-tegevusnimesse. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi.*

1. Ei saa (võitlema) kaotuse ohuta, ei saa (taplema) ühtki meest kaotamata. 2. Julges aga vaenlane selle raja peale (ilmuma), siis võidi teda mõlemalt poolt viskerelvaga (pilduma) või nooltega (laskma). 3. Kui mõni rüütel soovib (vihtlema) — olgu hea, viskame talle mõne kapatäie tulist leili. 4. Vaja (vaatama), (kuulama), (küsima), (kõnelema), kuidas keegi Sakala vanemaist oma haavu ja reigi on ravinud ja kas on eluajaks hirmutatud ega julgegi enam mõõgapidet pihku (võtma). *(M. Metsanurk.)* 5. Oli (nägema), et isa ei tahtnud asjast (rääkima). 6. Siin hämaras oli küllalt rahulik (mõtlema). 7. Kõike seda võis jaokaupa (vaatlema), (uurima) ja (imetlema). 8. Nüüd oleks ta tahtnud loost juba kellelegi (rääkima), (jutustama) kõik algusest lõpuni ja kas või pisut (hoopleema)+gi. *(Fr. Tuglas.)*

Harjutus 255. Kirjuta sulgudes antud sõnad *da*-tegevusnimes. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi.*

1. Heidan pikali ning ei tahagi (uisutama), ei taha muud kui ainult (lamama). 2. Aga Taavet juba teab, et siin pole suuremat ühti (arvama), vaid on vaja (tegutsema). 3. Kuidas ta võib selles nii kindel (olema)? 4. Kus midagi pole, sealt pole ka midagi (võtma). 5. Ma ei saa õieti aru, kas ta (seisma — *des-vorm*) ongi palju pikem kui (istuma — *des-vorm*). 6. Püüame (nohisema — *des-vorm*), ainult harva (vahetama — *des-vorm*) mõne sõna. 7. Meie kohus oli (pühkima) põrandaid, (jooksma) siia ja sinna . . . ning see kõik pidi sündima ruttu, nagu seda saab (tegema) ainult

hästi õlitatud välk. 8. Aeg-ajalt ta tõstab pea, (vaatama — *des-vorm*) kahtlustavalt ringi, kas vahest pole kedagi nägemas. 9. Sammume (vaikima — *des-vorm*) edasi. 10. Kambrisse (tulema — *des-vorm*) näen ikka sedasama endist pilti ... 11. Ja nüüd võite (minema) ja (viima) tervisi oma vanematele. 12. Küllap näed. Praegu on sellest vara (kõnelema).

(O. Luts.)

6. *nud*-kesksõna.

Pööra (suuliselt) tegusõna *ruttama* isikulise tegumoe kindla kõneviisi liht-, täis- ja enneminevikus. Meenuta, mille järgi moodustatakse *nud*-kesksõna (isikulise tegumoe mineviku kesksõna)?

A s t m e v a h e l d u s l i k e tegusõnade *da*-t e g e v u s n i m i ja *nud*-k e s k s õ n a on alati **ühes ja samas astmes** (*nud*-kesksõna moodustatakse *da*-tegevusnime järgi).

da-t e g e v u s n i m i	*nud*-k e s k s õ n a
õppi/da	**õpp**i/nud
haka/ta	**haka**/nud
jätta/	**jät**/nud
murda/	**murd**/nud

Harjutus 256. Pane sulgudes olev tegusõna nõutavasse vormi. Pealkirjaks: *da-tegevusnimi ja nud-kesksõna.*

Vaja (võrdlema); mees oli (võrdlema); tuli (jooksma); koer on ära (jooksma); ei saanud (seisma), ei olnud uksel (seisma); tahan (ütlema); oleksin kindlasti (ütlema); püüdis (katma); olevat akna kinni (katma); tahab (rääkima); oleksid veel kaua (rääkima); lase (kerkima); sai on hästi (kerkima); armastas (vihtlema); olid kõvasti (vihtlema); tuleb (kütma); oleksin õhtul (kütma); sai (sõnelema); olevat ägedalt (sõnelema); püüdsin (veenma); olen teda (veenma); tuleb (ootama); ta ei (ootama) tundigi; tahame (õnnitlema); kõik olid teda (õnnitlema); sai (naerma); olevat südamest (naerma); ära lase (minema); olid juba ära (minema); püüa (mõtlema); õpetaja oli hetke (mõtlema).

Harjutus 257. Moodusta lauseid, milles esineb antud sõnapaare mitmesugustes käänetes. Pealkirjaks: *nud-kesksõna omadussõnana.*

Õppinud tööline; harjunud komme; puudunud õpilane; väljunud rong.

7. Käskiv kõneviis.

1.

Ülesanne. 1. Meenuta käskiva kõneviisi tunnuseid. Too näiteid.
2. Meenuta, millal on *da*-tegevusnime tunnuseks *-da*, millal *-ta*, millal *-a*.

Pean meeles.

1. Kui *da*-tegevusnime tunnuseks on **-da**, on käskiva kõneviisi tunnuseks **-gu, -ge**, näit.:

kirjuta/**da**	kirjuta/**gu, -ge**
õmmel/**da**	õmmel/**gu, -ge**
veen/**da**	veen/**gu, -ge**
naer/**da**	naer/**gu, -ge**

2. Kui *da*-tegevusnime tunnuseks on **-ta**, on käskiva kõneviisi tunnuseks **-ku, -ke**, näit.:

haka/**ta**	haka/**ku, -ke**
pes/**ta**	pes/**ku, -ke**
joos/**ta**	jooks/**ku, -ke**

3. Kui *da*-tegevusnime lõpus on *-a*, siis p i k a ja k a k s i k - t ä i s h ä ä l i k u ning h e l i l i s e kaashääliku järel on **-gu, -ge**, h e l i t u t e kaashäälikute järel **-ku, -ke**, näit.:

-gu, -ge		**-ku, -ke**	
tuu/**a**	too/gu, -ge	and/**a**	and/ku, -ke
käi/**a**	käi/gu, -ge	näh/**a**	näh/ku, -ke
oll/**a**	ol/gu, -ge	saata/	saat/ku, -ke
minn/**a**	min/gu, -ge	murda/	murd/ku, -ke
surr/**a**	sur/gu, -ge	künda/	künd/ku, -ke

U m b i s i k u l i s e t e g u m o e käskiva kõneviisi tunnus on alati **-gu**, näit.:

kirjutata/**gu**	tooda/**gu**
õmmeldata/**gu**	minda/**gu**
pesta/**gu**	anta/**gu**
	nähta/**gu**

Harjutus 258. Kirjuta lünka *-ke* või *-ge*. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis.*

1. Haka ... kodunt õigel ajal kooli tulema! 2. Jõud ... kooli umbes kümme minutit enne tundide algust! 3. Är ... min ... üleriietega klassi, vaid pan ... need riidehoidu! 4. Klassis sead ... esimeseks tunniks vajalikud vahendid lauale, teised aga aseta ... lauasahtlisse! 5. Kontrolli ... enne tunde, kas kõik vajalik on kaasas! 6. Tunni algust oodates jaluta ... selleks määratud ruumis! 7. Kella helisedes ruta ... kohe klassi, kuid är ... seejuures rüsel ... ja tõugel ... ! 8. Õpetaja klassi tulles tõus ... püsti ja istu ... alles õpetaja sellekohasel märkusel! 9. Är ... tegel ... tunni ajal kõrvaliste asjadega, vaid jälgi ... tähelepanelikult seletusi! 10. Vastamisel seis ... korralikult püsti! 11. Luge ... ja rääki ... kogu klassile kuuldavalt, kirjuta ... tahvlile kõigile nähtavalt! 12. Vastata soovides är ... hõiga ... : «Mina tean!» või midagi taolist, vaid tõst ... käsi! 13. Tundide lõppedes är ... jää ... asjatult koolimajja, vaid min ... kohe koju!

2.

Võrdle astmevahelduslike tegusõnade kindla kõneviisi olevikku ja käskiva kõneviisi oleviku ainsuse 2. pööret.

Kindla kv. olevik	Käskiva kv. oleviku ains. 2. pööre
õp**i**/n	(sa) õp**i**
loe/n	loe
hakka/n	hakka
õmb**l**e/n	õmb**l**e
murra/n	murra

Kindla kõneviisi olevik ja käskiva kõneviisi oleviku ains. 2. pööre on **alati ühes ja samas astmes.**

Võrdle *da*-tegevusnime ja tunnustega käskiva kõneviisi pöörete astet.

da-tegevusnimi	**Käskiva kv. ains. 3. ja mitm. 1., 2. ja 3. pööre**
õp**p**i/da	õp**p**i/gu, -ge/m, -ge, -gu
lu**g**e/da	lu**g**e/gu, -ge/m, -ge, -gu
hak**k**a/ta	hak**k**a/ku, -ke/m, -ke, -ku
õm**m**el/da	õm**m**el/gu, -ge/m, -ge, -gu

Astmevahelduslike tegusõnade *da*-tegevusnimi ja käskiva kõneviisi ains. 3. ja mitmuse kõik pöörded on **ühes ja samas astmes.**

Ülesanne. Võrdle käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöörde ning kõigi teiste pöörete astet. Mida märkad?

Harjutus 259. Pane sulgudes antud sõnad nõutavasse käskiva kõneviisi vormi. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis.*

1. (Võtma — *umbis. tm.*) eeskuju neist, kes tapluses langenud, ärgu (sallima — *umbis. tm.*) ülekohut, ärgu (kartma — *mitm. 3. p.*) keegi jõukate julmust ja vägevate meelevalda; ärgu (laskma — *mitm. 3. p.*) end keegi jõhkrail häbistada, ei ennast ega omakseid. 2. (Ütlema — *mitm. 2. p.*) kõigile, et rüütleidki võib võita... 3. Kes teist tahab mehiselt tapelda, (tõstma — *ains. 3. p.*) mõõk. 4. (Tegema — *mitm. 2. p.*) seal, mis tahate — mina kaasa ei lähe. 5. (Ärkama — *ains. 2. p.*) üles sellest unest! 6. (Hakkama — *ains. 2. p.*) jälle inimese elu elama!

(M. Metsanurk.)

Harjutus 260. Kirjuta sulgudes antud sõnad isikulise tegumoe käskivas kõneviisis, kui teisiti ei ole märgitud. Pealkirjaks: *Käskiv kõneviis.*

(Kohtlema — *m. 2. p.*) hästi; (noppima — *a. 2. p.*) marju; ärge (sõnelema); (hoidma — *a. 3. p.*) kinni; (taotlema — *m. 2. p.*) uuesti; ärgu (naljatlema); (võtma — *m. 3. p.*) endale; (tulema — *a. 2. p.*) siia; (hoidma — *umbis. tm.*) hoolega; ärgem (kihelema); (süütama — *m. 2. p.*) tuli; (pilduma — *a. 2. p.*) laiali; (tegema — *m. 3. p.*) lahti; (maksma — *m. 2. p.*) ära; (mõtlema — *a. 2. p.*) järele; (tegema — *a. 3. p.*) edasi; (treima — *m. 3. p.*) välja; ära (jääma) siia; (süütama — *umbis. tm.*) latern; ärgem (kauplema); (noppima — *m. 2. p.*) edasi; (pesema — *m. 3. p.*) puhtaks; ärgu (tüütama — *umbis. tm.*) teisi; (kujutlema — *m. 2. p.*) ette; (mõtlema — *m. 1. p.*) ka tagajärgedele; ära (muigama); (olema — *m. 2. p.*) rahulik; (viima — *a. 2. p.*) kaasa; (hakkima — *m. 2. p.*) peeneks; (hüplema — *m. 2. p.*) ühel jalal; uks (lukustama — *umbis. tm.*); (piiritlema — *m. 1. p.*) täpselt; (jooksma — *a. 2. p.*) ruttu; (niitma — *m. 2. p.*) õhtuni; sõnad (silbitama — *m. 2. p.*); ärge (muigama); (kastma — *a. 3. p.*) sagedasti; (hääldama — *umbis. tm.*) selgesti;

ära (kauplema); (kohtlema — *a. 2. p.*) viisakalt; (äestama — *m. 3. p.*) hobustega; ära (käima) küürus; (murdma — *a. 2. p.*) pooleks; (tegema — *umbis. tm.*) selgeks; (kordama — *m. 1. p.*) kooris; ära (nägema); (koondama — *m. 2. p.*) kokku; ärgu (tantsisklema); (jooksma — *umbis. tm.*) koju; (vihkama — *m. 2. p.*) lohakust; (katma — *umbis. tm.*) kinni; (minema — *m. 1. p.*) nüüd; ärge (naerma) valjusti; (kandma — *umbis. tm.*) kätel; ärgu (hülgama); (kordama — *a. 2. p.*) üle; ärgu (hukkuma — *umbis. tm.*); ära (hüplema); (sulgema — *a. 2. p.*) vihik.

8. *tud*-kesksõna.

Ülesanne. Meenuta, missugune tunnus võib olla *tud*-kesksõnal (umbisikulise tegumoe mineviku kesksõnal).

1.

Vaatle, millal on *tud*-kesksõna tunnuseks *-dud*.

1. too/**dud**
   käi/**dud** } *tooma-käima*-tüüp

Erand: trei/**tud**

2. kõne**l**/**dud**
   min/**dud**
   nae**r**/**dud** } **l, n, r** järel

Erandid: *murdma*-tüüpi sõnad:

mur**d**/ma	(mur**d**+tud =)	mur/**tud**
an**d**/ma	(an**d**+tud =)	an/**tud**
kan**d**/ma	(kan**d**+tud =)	kan/**tud**
kün**d**/ma	(kün**d**+tud =)	kün/**tud**
tun**d**/ma	(tun**d**+tud =)	tun/**tud**

tud-kesksõna tunnuse **-dud** kirjutame *tooma-käima*-tüüpi tegusõnades (erand: *trei/tud*) ja **l, n, r** järel (erandid: *mur/tud, an/tud, kan/tud, kün/tud, tun/tud*). Muudel juhtudel kirjutame alati **-tud** (näit.: *muutu/tud, kirjuta/tud, õpi/tud, loe/tud, saade/tud, jõu/tud, joos/tud, haka/tud* jne.).

2.

Astmevahelduslike tegusõnade *tud*-kesksõna on harilikult **nõrgas astmes.**

õppi/ma	**õpi**/tud
luge/ma	**loe**/tud
hakka/ma	**haka**/tud
õmble/ma	**õmmel**/dud
jooks/ma	**joos**/tud

Harjutus 261. Moodusta antud tegusõnadest *tud*-kesksõna ja kirjuta igaüks koos sobiva nimisõnaga (erinevais käändeis) välja. Pealkirjaks: *tud-kesksõna.*

Avama, tundma, vaikima, nägema, mõtlema, lüpsma, õmblema, võtma, seletama, sulgema, saatma, jälgima, viljelema, sööma, nägema, vaatama, maksma, kütma, kündma, kuduma, pesema, treima, saagima, esitlema, hüüdma, süütama, ütlema, kandma, matma, olema, pügama, andma, katma, laulma, tegema, müüma, alistama, murdma.

Näidis:

Avatud uksel; . . . . . .

Harjutus 262. Moodusta sulgudes antud tegusõnadest *tud*-kesksõna. Pealkirjaks: *tud-kesksõna.*

1. Matkaks olid kõik eeltööd (tegema): kaardid (muretsema), marsruut kindlaks (määrama), ööbimiskohtades kokku (leppima), ülesanded (jaotama) ja varustus (pakkima). 2. Väljumine oli ette (nägema) kell 8 hommikul. 3. Kui küllalt (suplema), päikese käes (lamama), palli (mängima), (jalutama), (laulma), (jooksma) ja (hüppama), asuti rõõmsatena koduteele. 4. Aarnel oli õhtuks hulk kalu (püüdma). 5. Aias oli hoolsasti (töötama); peenrad olid (kitkuma), kapsad (muldama), porgandid (harvendama), hernestele kepid (panema), tomatid keppide külge (siduma) ja kurgid (kastma). 6. Korralikul õpilasel on alati käed ja nägu (pesema), küünealused (puhastama), juuksed korralikult (lõikama) ja siledaks (kammima), rõivad (harjama) ja pioneerikaelarätt (triikima). 7. Jaamast väljus raskekaaluline rong (saagima) metsamaterjaliga. 8. Kui puud olid kokku (kandma), (lõhkuma) ja riita (laduma), läksime tuppa, kus laud oli juba (katma).

Harjutus 263. Leia antud sõnade hulgast astmevahelduseta tegusõnad. Kirjuta need *kse*-olevikus. Pealkirjaks: *kse-olevik.*

Köitma, jätma, looma, puhuma, rühkima, liuglema, panema, nikerdama, kattuma, kittima, pügama, virelema, õnnitlema, kiitma, saama, oskama, taguma, vaikima, kinkima, hoidma, jooma, teravdama, maksma, pesema, kuulma, surema, sulgema, müüma, tõusma, silbitama, tiirlema, tegelema, naerma, käima, tootma, leidma, küsitlema, naima, kuduma, vedama, sädelema, kündma, sulgema, tulema, ulatuma, treima, võitma, tactlema, mõtlema, sibama, viima, minema, õhkama, tegema, lööma, jooksma, nägema, mõnulema, hukkama, hukkuma, hukutama, jääma.

MÄÄRSÕNAD.

1. Määrsõna mõiste.

Vaatle järgmistes lausetes sõrendatult trükitud sõnu. Leia tähekesega märgituile küsimused.

1. *E i l e oleks ta seda ise kas või kogu maailmale kuulutanud, aga *t ä n a tõi see j u b a häbi. 2. *K o r d oli korteris remonti tehtud ja *s i i s oli kassipoeg *s i i n kõndinud, *j a l g u p i d i värvisse sattunud ning l õ p u k s aknalauale hüpanud. Ja *s e a l olidki ta jäljed tänapäevani. 3. Kuid s i i s pööras ta *p i s u t pead ja nägi *p o o l p õ i k i läbi akna, k u i d a s päike õues *h e l e d a l t lauavirna valgustas. 4. *N ü ü d oli ümber jälle v ä g a pime. 5. K u i d a s sa mu ü l e s leidsid? 6. Ja eks läinud tal s i i s eneselgi p i s u t *n a r r i s t i.

(Fr. Tuglas.)

Eelmistes lausetes sõrendatult trükitud sõnad on **määrsõnad.** Nad väljendavad tegevuse toimumise

1) **aega** (millal? kunas? kui kaua?) — *eile, täna, homme, siis, (üks)kord, nüüd, ammu, vara, ikka, veel, tihti, varsti, öösi* e. *öösel, nüüdsama, alati, suviti, vahel* (= mõnikord) jne.;

2) **viisi** (kuidas? mil viisil?) — *heledalt, poolpõiki, jalgupidi, ruttu, otse, kiiresti, hästi, tugevasti, selili, kahekesi, õnnelikult, kummargile, -l, niimoodi* jne.

3) **kohta** (kuhu? kus? kust?) — *siia, siin, siit; sinna, seal, sealt; üles, ülal, ülalt; alla, all, alt; ette, ees, eest; järele, -l, -lt; välja, -s, -st; siinjuures, tagapool, tahapoole, tagantpoolt* jne.

Peale selle määrsõnad:

4) **näitavad hulka ja määra** (kui suurel määral? kui palju?) — *vähe, palju, natuke, väga, üsna, enam* e. *rohkem, ainult, peaaegu, niivõrd, liiga, pisut* jne.

5) **seovad lauseid** — Ta nägi, *kuidas* lennuk maandus; . . . ootas, *millal* . . . , . . . vaatas, *kust* . . . ; . . . uurib, *miks* . . . ; jne.

6) **küsivad** — *Kuidas* sa mu üles leidsid? *Millal* ta tuleb? *Kust* tuul puhub? *Miks* sa eile puudusid?

kunas? kus? kuhu? kuivõrd? mispärast?

Määrsõna kuulub lauses harilikult tegusõna juurde (tõi *täna*, pööras *pisut*, oli *siin* kõndinud), samuti ka omadussõna juurde (*väga* pime), vahel ka mõne teise määrsõna juurde (*pisut* narristi).

Määrsõnu ei saa käänata ega pöörata.

Mõned neist siiski esinevad sisse-, sees-, seestütlevas *(ette, ees, eest)*, mõned alale-, alal-, alaltütlevas *(kaugele, kaugel, kaugelt)*.

Vaatle tegusõna tähenduse muutumist ühenduses määrsõnadega.

kirjutama

üles kirjutama
alla kirjutama (näit. tõendile)
juurde kirjutama (näit. sõnu)
sisse kirjutama (näit. majaraamatusse)
välja kirjutama
ära kirjutama
peale kirjutama
ümber kirjutama
ette kirjutama

laulma

ette laulma
läbi laulma
üles laulma (näit. sünnipäevalast)
vastu laulma.

Tegusõnade osana määrsõnad *üles, alla, juurde, sisse, välja, ette, taha* jne. annavad tegusõnale eri tähenduse. Niisuguseid määrsõnast ja tegusõnast koosnevaid tegusõnu nimetatakse **ühendtegusõnadeks.**

Tegusõna tähendust teisendavat määrsõna nimetatakse **abimäärsõnaks.** Abimäärsõnade kohta ei saa küsimusi esitada.

Harjutus 264. Kirjuta tegusõnadele *jooksma, vaatama, andma* juurde abimäärsõnu, nii et antud tegusõnast saaks ühendtegusõna. Pealkirjaks: *Ühendtegusõnad.*

Harjutus 265. Leia tegusõnad. Ütle, missugused neist on ühendtegusõnad.

Õhtuti lähevad poisikesed õngi sisse laskma. Harilikult on neli kahemeheaerupaadi jaoks. Näod on neil tõsised ja tähtsad — nad teevad ikkagi tõsist tööd! Õngekast ripub kaelas ja sunnib oma raskusega kaela tagasi heitma, sellega tungib kõht harilikult ette. Praegu nad astuvad sirgelt, kõht on sisse tõmmatud, ja meenutavad natuke noori kurgi. Kuid tähtis on rüht. Ja rüht, vähemalt enda arvates, on neil vajalik.

(J. Smuul.)

Vaatle ja võrdle omadussõnu ja määrsõnu.

Omadussõnad	**Määrsõnad**
(kõigis käändeis käänatavad)	
k a u g e *(missugune?)* linn	
k a u g e t *(missugust?)* linna	
k a u g e l e *(missugusele?)* linnale	läks k a u g e l e *(kuhu?)*
k a u g e l *(missugusel?)* linnal	oli k a u g e l *(kus?)*
k a u g e l t *(missuguselt?)* linnalt	tuli k a u g e l t *(kust?)*
k a u g e *(missuguse?)* linnani	
v i h a s e l t *(missuguselt?)* koeralt	haukus v i h a s e l t *(kuidas?)*
p a r e m *(missugune?)* tee	läks p a r e m i n i *(kuidas?)*
k a u n i s *(missugune?)* lill	oli k a u n i s palju *(kui palju?)*
t ä n a n e *(missugune?)* päev	tuli t ä n a *(millal?)*
s i i n n e *(missugune?)* elu	elab s i i n *(kus?)*

Harjutus 266. Tuleta järgmistest

a) omadussõnadest määrsõnu:

selge, õnnetu, kohastikune, hapu, hele, tugev, viril, pikk, odav, masinlik, kindel, harv, järjestikune;

b) määrsõnadest omadussõnu:

vara, homme, ajuti, öösi, eile, seal, nüüd, otse, pärast, siin, vähe, kohe, tagapool.

Pealkirjaks: *Omadus- ja määrsõnad.*

Näidis:

Omadussõna	Määrsõna
ilus	*ilusti e. ilusasti, ilusamini*
armetu	*armetult*

Harjutus 267. Leia lausetest määrsõnad. Abimäärsõnad nimeta koos vastava tegusõnaga.

1. Sellal kui Illimar mõlgutas, kuidas sinna välja pääseks, kostsid eeskojast ema ja tädi Liisa hääled. 2. Ja kord lamas ta kaua ärkvel voodis, teinekord aga tõusis kähku, nagu oleks kuhugi kiire. 3. Ja maagi oli nagu muutunud, ta ei lasknud enam sugugi vett läbi, ükskõik, kas tuli seda vähe või palju. 4. Seal oli tagavärav poikvel ja ta poetus sellest sisse. 5. Hoia kogu aeg vankri äärest kõvasti kinni. 6. Niisama pidevalt võis vahtida peksumasina edasi-tagasi käivaid reste, mis nagu kitsad lõualuud lakkamatult sasi välja ajasid. 7. Metsast toodud rondid küdesid vaikselt, nendele laotatud viljakõrred andsid valget, imalalt lõhnavat suitsu. 8. Nii hiilis ta siis ettevaatlikult põõsaste kaudu lähemale. 9. Ja pärale jõudes ei näinud ta midagi eriti kohutavat. 10. Ta ärkas hommikuti nagu juhtus, kord varem, kord hiljem. 11. Kus juba inimesi koos, eks sinna tule teisigi juurde. 12. Ta liikus kiiresti ses tuisuses pimeduses, kes teab, kust ja kuhu. 13. Moonakad, kes sealt hommikuti ja õhtuti mööda käisid, võisid tast mõndagi rääkida. 14. Kas sa tead, kuidas neid lillesid kutsutakse? 15. Päike ei soojendanud küll kuigi palju, kuid ta oli igatahes näha.

(Fr. Tuglas.)

2. Määrsõna õigekeelsusest

Pea alljärgnev meeles.

üles (mitte: *ülesse*) — Tõusin üles. Vaatasin üles.

eile (mitte: *eila*) — Eile oli ilus ilm.

mispärast (mitte: *mikspärast*) — Mispärast (miks) sa eile puudusid?

kindlalt ~ kindlasti		— Astub k i n d l a l t (= kindlana). K i n d l a s t i (= kahtlemata) ta tuleb koosolekule.
möödas ~ mööda		Läksime neist m ö ö d a. Vihm on m ö ö d a s.
vahel ~ vahest		Täna v a h e l (= mõnikord) paistab päike, v a h e l sajab vihma. V a h e s t (= võib-olla) tuleb homme ilus ilm.
seal, sealt	(mitte murdeliselt	Ta viibis s e a l kaks kuud. Hakkasime koormat p e a l e panema.
peale, peal, pealt	*sääl, pääl* jne.)	

Harjutus 268. Koosta lauseid alljärgnevate sõnadega. Tõmba neile lauseis joon alla. Pealkirjaks: *Määrsõnad.*

Üles, ülal, ülalt, toorelt, tooresti, õigesti, liiga, tahapoole, tagantpoolt, mööda, möödas, vahel, vahest.

Harjutus 269. Pööra (suuliselt) isikulise ja umbisikulise tegumoe kindlas kõneviisis *ette võtma.*

Harjutus 270. Ütle järgmiste ühendtegusõnade peavormid: *üles kirjutama, ära lendama, kokku sattuma.*

Ühendtegusõnas abimäärsõna ja tegusõna kirjutatakse vahel k o k k u, vahel l a h k u.

Pean meeles.

Kirjutatakse alati **lahku.**

1. **Kõigis pöördelistes vormides:** *kirjutan ü l e s, kirjutatakse ü l e s, oli ü l e s kirjutatud, ei olevat ü l e s kirjutatud, kirjutage ü l e s, ärgu kirjutatagu ü l e s jne.*

2. *da*-**tegevusnimes:** *(tuli) ü l e s kirjutada, (eksisid) ü l e s kirjutades;*

3. *ma*-**tegevusnime** *ma-, mas-* ja *mast*-**vormides:** *ü l e s kirjutama, (oli) ü l e s kirjutamas, (tuli) ü l e s kirjutamast.*

Kirjutatakse alati **kokku.**

v- ja *tav*-**kesksõnas** (oleviku kesksõnas): **üles**kirjutav õpilane, **ära**lendavat lindu, **läbi**arutatavad küsimused, **edasi**viivaks jõuks, **kokku**kutsutavaid inimesi jne.

Kirjutatakse **kokku** või **lahku.**

1. *nud-, tud*-**kesksõnas** (mineviku kesksõnas)

lahku	kokku
Laulu on õpilane **üles** kirjutanud *(mida on teinud?).*	laulu **üles**kirjutanud *(missugune?)* õpilane
Muistend oli **üles** kirjutatud.	**üles**kirjutatud *(missugune?)* muistend
Takistused olevat **ette** tulnud.	**ette**tulnud *(missugused?)* takistused
Küsimust ei arutatud **läbi.**	**läbi**arutatud *(missugust?)* küsimust

2. *ma*-**tegevusnime** *mata*-**vormis**

lahku	**kokku**
Laul on **üles** kirjutamata.	**üles**kirjutamata *(missugune?)* laul
Raamat jäi **läbi** lugemata.	**läbi**lugemata *(missugune?)* raamat

Tabelina saame järgmise kokkuvõtte:

Ühendtegusõnas abimäärsõna ja tegusõna kokku- või lahkukirjutamine.

Kirjutatakse alati **lahku**	Kirjutatakse alati **kokku**
1. Kõik pöördelised vormid; 2. *ma*-tegevusnime *ma-, mas-* ja *mast*-vormid; 3. *da*-tegevusnimi	1. *v-* ja *tav*-kesksõna

Kirjutatakse	
lahku	**kokku**
1. *nud-, tud-*kesksõna	
pöördelised vormid (täis- ja enneminevik)	omadussõnalises tähenduses *(missugune?)*
2. *ma-*tegevusnime *mata-*vorm	
seoses pöördeliste vormidega *(mida tegemata?)*	omadussõnalises tähenduses *(missugune?)*

Harjutus 271. Muuda antud ühendtegusõnade vormid lahkukirjutatavaiks. Pealkirjaks: *Ühendtegusõnade õigekirjutus.*

Mahatõmmatud lause; läbiuurimata küsimus; mahakülvatud kaer; püstiseisnud mees; ümberkirjutatud töö; kokkupanemata heinad; vastusõitnud auto; mahalastud hunt; ettevõetud matk; väljatõmbamata nael; kinnipandud uks; edasiarenenud tehnika; äratulnud nööp; ülevärvitud koolipink.

Näidis: *Kirjutises oli üks lause punase tindiga maha tõmmatud.*

Harjutus 272. Aseta sulgudes antud ühendtegusõnad nõutavasse vormi ja kirjuta kokku või lahku. Pealkirjaks: *Ühendtegusõnad.*

A. 1. Kirjad viidi direktorile (alla kirjutama). 2. (Alla kirjutama) kirjad tooge minu kätte. 3. Loengute tekst oli veel masinal (ümber kirjutama — *mata-vorm*). 4. Tuul oli katuse ühest kohast (ära lõhkuma). 5. Fotoring hakkas fotolehte (välja andma). 6. (Pähe õppima — *tud-kesks.*) luuletuse esitas väike tüdruk meisterlikult. 7. (Üles kerkima — *nud-kesks.*) pilv oli must ja ähvardav. 8. Ma (ümber riietuma) ja (järele tulema). 9. Õpilased tervitasid külalisi (püsti seisma — *des-vorm*). 10. Sild oli (lahti võtma — *tav-kesksõna*). 11. Käin õhtuti vanaemale lehte (ette lugema — *mas-vorm*).

B. 1. (Maha langema — *v-kesks.*) lumi oli teraline. 2. Need põrandad tuleb (üle värvima). 3. Korralduses (ette kirjutama — *umbisikul. tm. lihtmin.*), kuhu vanapaber viia. 4. Avaldusele oli resolutsioon (peale kirjutama). 5. Telefonil (edasi andma — *tav-kesks.*) teate koostas vanempioneerijuht. 6. Küllap see maja tuleval aastal (ümber ehitama — *umbisikul. tm. olevik*). 7. Tulime külalisi (vastu võtma — *mast-vorm*). 8. Õhtul (kokku võtma — *käskiv kv.*) päevase töö tulemused. 9. Lauale oli asetatud (lahti lõikama — *mata-vorm*) leiba ja (üles soojendama — *tud-vorm*) suppi. 10. Korterist väljudes tuleb raadio (välja lülitama).

Harjutus 273. Kirjuta sulgudes antud abimäärsõnad ja tegusõnad nagu nõutav. Pealkirjaks: *Ühendtegusõnad.*

Olevat (maha kukkunud); (maha kukkunud) õun; piim oli (läbi aetud); (läbi kurnatud) vedelik; keeldusin (osa võtmast); jäi (üles äratamata); kass oli (tuppa lastud); (kokku pandav) maja; (ära põletatud) praht; tähed tuleb (ette kirjutada); peab (meeles pidama); on (ülal peetav); olgu (kokku pandud); olime (ära minemas); (laiali laotamata) muld; (ära tarvitatud) värv; on (läbi võtmata); (välja tulles) nägin; olevat (läbi uuritud); (tähele pandud) märkus; tuleb (edasi viia); (ära läinud) mees; jäi (ette võtmata); (läbi lõikav) hääl; oli (ette andmas); oleks (ära tarvitatud); tulid rukist (kokku panemast); (läbi mõeldes) selgus; unustas (alla kirjutamata); (ette jõudnud) jooksja; (sisse tungiv) külm; (välja õpetamata) hobune.

Harjutus 274. Moodusta lauseid, milles ühendtegusõna on tarvitatud kokku- ja lahkukirjutatuna. Pealkirjaks: *Ühendtegusõnad.*

Kokku sattuma, lahti harutama, kõrvale põiklema, ära kustuma, sisse tungima.

KAASSÕNAD.

1. Kaassõnade mõiste.

Vaatle sõrendatult trükitud sõnu.

P ä r a s t lõunat läks isa ü h e s lastega mere ä ä r d e. Kuna merel oli tugev lainetus, mille t õ t t u paadiga sõitma ei saanud minna, siis jalutasid nad p i k i randa, korjasid liiva s e e s t ilusaid teokarbikesi, lamasid veidi aega põõsaste t a g a liival päikese k ä e s ja tulid umbes kella viie p a i k u koju tagasi.

Sõnad *pärast, ühes, äärde, tõttu, piki, seest, taga, käes* jne. on **kaassõnad,** sest nad esinevad alati koos käändsõnaga (*pärast* lõunat, *ühes* lastega, mere *äärde,* mille *tõttu,* viie *paiku* jne.).

Kaassõnad ei käändu ega pöördu.

Kui kaassõna seisab käändsõna **ees,** siis nimetatakse teda **eessõnaks** (*pärast* lõunat, *piki* randa), kui käändsõna **järel,** siis **tagasõnaks** (mere *äärde,* liiva *seest,* põõsaste *taga*).

Üksi seisva kaassõna kohta (näit. *pärast*) küsimust esitada ei saa.

Koos käändsõnadega vastavad kaassõnad küsimustele:
kuhu? (mere *äärde*; liiva *sisse*; laua *alla* jne.)
kus? (mere *ääres*; liiva *sees*; laua *all* jne.)
kust? (mere *äärest*; liiva *seest*; laua *alt* jne.)
millal? kunas? (*pärast* lõunat; kella viie *paiku* jne.)
mispärast? (lainetuse *tõttu,* haiguse *pärast* jne.)
kuidas? (*ühes* lastega, *koos* äikesega, *lahus* vennast jne.)

Kaassõna tavalisti kuulub kas omastavas või osastavas käändes oleva käändsõna juurde.

1. omastavas oleva käändsõnaga:

(mere — mille?) *äärde, ääres, äärest*
(metsa) *poole, pool, poolt*
(tema) *juurde, juures, juurest*
(auto) *järel, järele, järelt*
(meie) *ette, ees, eest*
(käte) *ümber, ümbert*
(teiste) *sekka, seas, seast*
(käitumise) *üle*
(haiguse) *pärast*

(puu — mille?) *otsa, otsas, otsast*
(kasti) *sisse, sees, seest*
(laua) *peale, peal, pealt*
(seaduse) *järgi*
(maja) *taha, taga, tagant*
ümber (nurga)
(kepi) *külge, küljes, küljest*
üle (õla)
(lõuna) *paiku*

2. Osastavas oleva käändsõnaga:
allapoole, allpool, altpoolt (pilvi — mida?)
väljapoole, väljaspool, väljastpoolt (kooli — mida?)

keset e. *kesk* (jõge)
põiki (teed)
mööda (maad)
pärast (tunde)

vastu (tuult)
piki (randa)
(maad) *mööda*
peale (tunde)

jt.

3. Mõnes teises käändes oleva käändsõnaga:

(õhtust) *saadik*	(algusest) *peale*
koos (teistega)	*ühes* (klassiga)
kuni (lõunani)	*ilma* (abita)

Harjutus 275. Moodusta lauseid, milles koos sõnaga *kast* on kasutatud mitmesuguseid kaassõnu. Kaassõnadele tõmba joon alla. Pealkirjaks: *Kaassõnad.*

Kaassõnadena esinevad mõnikord samad sõnad, mis määrsõnadena, näit. *alla, all, alt, ette, eest, ees, järel, järele, juurde, mööda* jne. Seepärast peab liigitamisel tähelepanelikult jälgima, kas nad kuuluvad tegusõna juurde (määrsõnad) või käändsõna juurde (kaassõnad).

Kaassõnad.	**Määrsõnad.**
Laps istus **puu** alla.	Lapsed **jooksid** mäest alla.
Ruttasime **vihma** eest varjule.	**Võta** käsi eest!
Talve järel tuleb kevade.	Raha **on** järel.
Läksin mööda **teed** edasi.	Valu **läks** mööda.

Harjutus 276. Tõmba kaassõnale (koos käändsõnaga) sirgjoon, määrsõnale laineline joon alla. Ühendtegusõnade juures kriipsuta alla nii määr- kui tegusõna. Pealkirjaks: *Kaas- ja määrsõnad.*

A. 1. Ta jooksis mere äärest küla taha nõmmele, ümber kiviaiaga piiratud põllulappide kodu poole viivale teele. 2. Aga ka sealt pidi ta põgenema, sest keegi tuli teel vankriga vastu. 3. Ta keeras kõrvale, jooksis uuesti mööda nõmme, sööstis ummisjalu üle madalate kadakate, kuni viimaks jõudis koduväravasse. 4. Teises kohas viskab ta tüki vana aeda ümber ... 5. Õhtu läks ruttu mööda. 6. Ta astus seina ääres olevate tüdrukute ette. 7. Kuule, kuidas lained käivad vastu panka. 8. Laas tuli laua juurde, mille ääres Ingelgi istus teiste tüdrukute hulgas.

B. 1. Ülevalt merelt vajus paks pilv küla poole. 2. Vilets ja raske on kiskuda mere käest igapäevast leiba. 3. Ta käest haarati kinni, tinaraskelt riputi selle küljes ja kisti teda allapoole. 4. Vanamees haaras kinni vee sees järellohisevast nöörist. 5. Tokerdanud kutsikas jookseb hange otsa, keerab nina vastu tuult ja uurib hoolega ilma. 6. Ta jäi seisatama, vaatas mulle kord otsa, aga ei lausunud sõnagi. 7. «Mis sa vastu ajad,» nõutakse mitmelt poolt. 8. Laas laseb uued lauad sisse panna.

(J. Mändmets.)

Jälgi järgmiste sõnade t ä h e n d u s l i k k u vahet.

mööda ~ piki

Kaassõna *mööda* tarvitatakse tähenduses — millegi pinda mööda, näit.: **Mööda** t e e d liikus rohkesti sõidukeid.

Kaassõna *piki* tarvitatakse tähenduses — millegi äärt mööda, rööbiti, näit.: **Piki** m a a n t e e d oli kuusehekk istutatud.

Jalutasime **piki** j õ e k a l l a s t ja vaatlesime, kuidas m ö ö d a **jõge** saalisid mootorpaadid.

vahel ~ vahest

P u u d e **vahel** (= kaassõna) koer hetkeks seisatas.

T u l e **vahel** (= mõnikord — määrsõna) ka meile.

Vahest (= võib-olla — määrsõna) l ä k s isa naabrite poole.

järgi ~ järel ~ järele

R e e g l i **järgi** (= põhjal, kohaselt — kaassõna) kirjutatakse heliliste h ä ä l i k u t e **järel** (= taga — kaassõna) liide *-gi.*

Toit oli kõigile s u u **järgi** (= kaassõna).

V a n k r i **järel** (= taga — kaassõna) sõrkis koer.

Ä i k e s e **järel** (= pärast äikest — kaassõna) muutus ilm jahedaks.

Panges o l i vett **järel** (määrsõna). Pangas raha **järel** (määrsõna) k ä i b meil arveametnik.

Võõrsil olles igatses ta k o d u **järele** (kaassõna).

Leiba j ä i **järele** (määrsõna).

J o o n i s t a **järele** (määrsõna)!

J o o k s e poisi **järele** (määrsõna).

Harjutus 277. Moodusta lauseid, milles sõnu *vahel, järele, mööda* on kasutatud kaassõnadena ja määrsõnadena. Kaassõnadele tõmba sirgjoon, määrsõnadele laineline joon alla. Pealkirjaks: *Kaas- ja määrsõnad.*

Harjutus 278. Aseta lünka kas *järel, järele* või *järgi.* Pealkirjaks: *järel, järele, järgi.*

1. Joondume eesrindlaste . . . . 2. Toitu oli nii palju kaasas, et seda jäi isegi . . . . 3. Vee . . . tuleb teil kahekesi minna. 4. Toimige antud juhiste . . . . 5. Orkestri . . . marssisid meie kooli sportlased. 6. Käisin kodus raamatute . . . . 7. Palju on sinna silma . . . maad? 8. Koer jooksis kassile kiiresti . . . . 9. Õhtul andis hambavalu . . . . 10. Siin on toimitud täpselt seaduse . . . . 11. Joonistage pilt ettekujutuse . . . . 12. Jätke kompvekke veidi . . . . 13. Paat tuli paadi . . . randa. 14. Toimisime sinu soovi . . . . 15. Igatsesime pehme voodi . . . . 16. Poiss oli natuke maad teistest . . . . 17. Kas paberit on veel . . . ? 18. Kell on 7 minutit . . . . 19. Mõtle hästi . . . . 20. Tee minu nõuande . . . .

Harjutus 279. Moodusta lauseid, milles on kasutatud sõnu *vahel, vahest, piki, mööda, järgi.* Pealkirjaks: *Määr- ja kaassõnad.*

Kaassõnadega saab väljendada ka käänet, näiteks: ämbri *sisse* e. ämbrisse, ämbri *sees* e. ämbris, ämbri *seest* e. ämbrist; laua *peale* e. lauale, laua *peal* e. laual, laua *pealt* e. laualt.

Varem tarvitati käänete väljendamiseks kaassõnu rohkem kui praegu. Näiteks 1875. a. ilmunud matemaatika õpikus leiduvad järgmised ülesanded:

«Isa istutas Juku nime *pääle* 3 õunapuud, aga Peedu nime *pääle* 2 korda nii palju; mitu puud on seega Peedu nime *pääl* kasvamas?»

«Mitu korda mahub 3 9-sa *sisse*?»

«Mitu sajalist on ühe tuhandelise *sees*?»

«Puusepp Treimann tegi ühe suure kasti *sisse* 4 väiksemat ning iga väiksema *sisse* 6 pisikest kasti; mitu kasti oli seega?»

Praeguses kirjakeeles tarvitatakse käänete väljendamisel esmajoones käändelõppe ning hoidutakse kaassõnade liigsest tarvitamisest.

2. Kaassõnade õigekirjast.

1. **Kaassõna** kirjutatakse sellest käändsõnast, mille kõrval ta asetseb, **alati lahku,** näit. ahju *peal,* aia *ääres,* puu *otsas,* lõuna *paiku, piki* randa, *keset* linna, *pärast* äikest jne.

2. Võrdle järgmiste kaas- ja määrsõnade kirjutamist.

poole, pool, poolt

Kaassõnana	Määrsõna osana
põhja **poole**	siia**poole**
põhja **pool**	siin**pool**
põhja **poolt**	siit**poolt**
teisele **poole**	alla**poole**
teisel **pool**	all**pool**
teiselt **poolt**	alt**poolt**
igal **pool**	ülal**pool**
Tartu **poolt**	kust**poolt**
jne.	jne.

Sõnad *poole, pool, poolt* kirjutatakse kaassõnana eelnevast käändsõnast **lahku.** Määrsõnadega kirjutatakse sõnad *poole, pool, poolt* **kokku** (tekib liitmäärsõna).

teel, jooksul, korral, puhul

Sõnad *teel, jooksul, korral, puhul* esinevad ainult kaassõnadena (liitmäärsõnu nad ei moodusta) ja kirjutatakse eelnevast käändsõnast **alati lahku,** näit.:

teatati telefoni **teel;**
kulus aja **jooksul;**
minge tarbe **korral** appi;
tarvitada palaviku **puhul.**

Harjutus 280. Moodusta lauseid kaassõnadega *poole, pool, poolt, teel, jooksul, korral, puhul.* Tõmba neile lauses joon alla. Pealkirjaks: *Kaassõnad.*

kaupa, viisi

jagude **kaupa**	jao**kaupa**
osade **kaupa**	osa**kaupa**
külade **kaupa**	tilga**kaupa**
tundide **viisi**	tunni**viisi**
salkade **viisi**	tüki**viisi**
aastate **viisi**	paari**viisi**

Sõnad *kaupa, viisi* kirjutatakse mitmuses olevatest käändsõnadest **alati lahku** (jagude **kaupa,** aastate **viisi**), ainsuses aga **kokku** (*jaokaupa, paariviisi*).

Harjutus 281. Kirjuta sulgudes antud sõnad kokku või lahku. Pealkirjaks: *Kokku- ja lahkukirjutamine.*

A. 1. Kaluritele teatati (raadio teel), et päästelaev on (teel nende poole). 2. (Kust poolt) tuul, (sealt poolt) meel! 3. (Lääne poolt) tulevad tuuled puhusid (hoo kaupa). 4. Enne (poolt kolme) ei saa Juhan (sinu poolt) (läbi tulla), sest ta viibib praegu (väljas pool) linna. 5. Kui laps vaatas (ema poole), pööras ka isa silmad (sinna poole). 6. (Tarbe korral) tulge (siia poole), sest meil on lubatud siin olla (igal pool). 7. Pidasime alguses (üks teisega) (kirja teel) ühendust, kuid (aja jooksul) see katkes. 8. Järve piirab (lääne poolt) mets, (lõuna poolt) madal heinamaa, mis (Kurnu pool) muutub kõrgemaks.

B. 1. (Pühade puhul) olid (igal pool) lipud (välja pandud). 2. Lapsed tahtsid (oma pead) minna (tädi poole), kuid ei teadnud (kuhu poole) tuleb neil minna. 3. Mäe tipul olles viibisime (ülal pool) pilvi, mis (pealt poolt) vaadates tundusid olevat lausa vatist. 4. (Palaviku korral) heitke kohe voodisse. 5. (Eest poolt) oli taevas selge, kuid (tagant lõuna poolt) (tõusid üles) ähvardavad kõuepilved. 6. (Lõuna paiku) anti sõduritele käsk minna (üle jõe) ja (sel teel) vaenlase liikumine (ida poole) (ära lõigata). 7. Olime (kahe vahel), kas liikuda (lõuna või kagu poole), sest meil puudus kaart.

Harjutus 282. Kirjuta sulgudes antud sõnad kas kokku või lahku, nagu nõutav. Pealkirjaks: *Kokku- ja lahkukirjutamine.*

6. Turul müüdi mune (paari viisi). 2. Vanasti suri inimesi katku tervete (külade kaupa). 3. Lugesime näidendit (osade kaupa). 4. Paate üüriti (tunni viisi). 5. Lapsed mängisid (tundide viisi) õues palli. 6. (Õnne kaupa) sain teate enne ärasõitu veel kätte. 7. Kompvekke müüdi einelauas ka (tüki viisi). 8. (Kilomeetrite viisi) ei olnud tee ääres muud kui mets. 9. Nõu oli (tilga kaupa) tühjaks jooksnud. 10. Sel suvel (nädalate viisi) aina sadas. 11. Paraadil marssisime (nelja kaupa) reas. 12. Rasket kappi suutsime ainult (jao kaupa) edasi nihutada. 13. Laevakaptenina viibib Kalju isa (kuude viisi) kodunt eemal. 14. Raamatus oli (lehekülgede kaupa) pilte.

Harjutus 283. Määra (suuliselt) katkendis kõik tuntud sõnaliigid. Missuguste sõnade tarvitamine ei vasta kaasaegsele kirjakeelele?

Kuspool küljes peaks küll nende maa olema — kas sealpool Peipsit, sealpool Kukulinna või Kõrgepalu? Või seal, kus ilma ots on? Kus päev mäe sisse looja läheb? Püssi-Madis, kes kakskümmend viis aastat kroonu peal olnud, ütleb, et ilma ots seal on. Ükskord, kui nad laevaga mere peal sõitnud, saanud nad ilma otsa juurde ja pidanud üle ääre alla kukkuma, saanud aga veel aegsasti laeva tagasi keerata. Missugune on meri? Vist palju suurem kui Peipsi. Missugune on laev? Kus on need suured uhked linnad, millest nii palju lugusid kõneldakse? Ah, kui neid võimalik oleks näha!

(J. Liiv.)

SIDESÕNAD.

1. Sidesõna mõiste.

Vaatle järgmistes vanasõnades jämendatult trükitud sõnu.

Külaline **ja** nisuleib lähevad ruttu vanaks. Tee tööd töö ajal **ja** aja juttu jutu ajal. Sõnal ei ole sõrga **ega** saba, **seepärast** ei saa teda kätte. Ei virgal puudu tööd **ega** laisal aega. Me ei ela selleks, et süüa, **vaid** sööme selleks, **et** elada. Tööl kibe juur, **aga** magus vili. Vaata paati, **enne kui** sisse astud. Parem **kui** mees tööd ruttab, **kui et** töö meest ruttab. Kes teise tööst tüdib **või** võõra vaevast väsib.

Sõnad *ja, -ega, seepärast, et, vaid, ega, kui, enne kui, kui et, või* jt. seovad lausetes sõnu (*külaline* **ja** *nisuleib, sõrga* **ega** *saba*) ja lauseid (*Tee tööd töö ajal* **ja** *aja juttu jutu ajal*).

Sõnu ja lauseid siduvaid sõnu nimetatakse **sidesõnadeks.**

Sidesõna moodustab üks (*ja, aga, kui* jne.) või mitu sõna (*enne kui, kui et* jne. — ühendsidesõnad).

Sidesõnad ei käändu ega pöördu. Nende kohta ei saa küsimusi esitada.

Ülesanne. Leia mõnest palast sidesõnu ja otsusta, kas nad seovad sõnu või lauseid.

2. Sidesõna õigekirjast.

Komade asetamise seisukohalt jagunevad sidesõnad kahte rühma:

a) komata sidesõnad — *ja, ning, ega (= ei ka, ka mitte), ehk, või;*

b) sidesõnad, mille ees on alati koma — *et, olgugi et, nii et, seepärast* e. *sellepärast et, sest, sest et, kuigi, enne kui, siis kui, justkui, kuna (= sel ajal kui, siis kui), seetõttu, aga, vaid, kui, nagu* jne.

Pean meeles:

ja — sidesõna

Ema **ja** *Miina tahtsid midagi vastata, aga saunauks läks korraga lahti* **ja** *Uuetoa noor peremees astus sisse.*

(E. Vilde.)

jaa = jah — määrsõna

«Kust sa tuled?» — *«Käruverest.»* *«Kas sa seal elad?»* — **«Jaa.»**

(E. Vilde.)

Harjutus 284. Moodusta lauseid, milles esineb *ja, ega, jaa.*

Harjutus 285. Meenuta, millal tarvitatakse sidesõna *ehk*, millal *või.* Aseta lünka *ehk* või *või.* Pealkirjaks: *Sidesõnad.*

Rebane ... reinuvader; kuiv ... vihmane; Valga ... Võru; kraadiklaas ... termomeeter; rongiga ... autoga; kohvi ... kakaod; hunt ... susi; kaalikaid ... porgandeid; moos ... keedis; täna ... homme; kesknädalal ... kolmapäeval; kollase, punase ... oranžiga; lilla ... violett.

Mitmest sõnast koosneva sidesõna (ühendsidesõna) puhul asetatakse koma ainult esimese sõna ette, näit.: *Jõudsime varjule, enne kui sadama hakkas.*

Harjutus 286. Täienda antud poolikud laused ja aseta kirjavahemärgid. Sidesõnadele tõmmata joon alla. Pealkirjaks: *Sidesõnad.*

1. ... olgugi et päike paistis. 2. ... sest et töö otsas. 3. ... sellepärast et ilm oli külm. 4. ... enne kui edasi liikusime. 5. ... niipea kui kohale jõuan. 6. ... selle asemel et teed küsida. 7. ... olgugi et meil ei olnud kompassi. 8. ... seni kui poisid telgi üles seadsid. 9. ... sest et öö oli jahe. 10. ... enne kui magama jäime.

Harjutus 287. Aseta komad. Sidesõnadele tõmba joon alla. Pealkirjaks: *Sidesõnad.*

A. 1. Vara vara hommikul mindi kodunt välja ilma et oleks hoolitud pakasest või sajust. *(A. H. Tammsaare.)* 2. Tuisk oli teed hange ajanud nii et Rein jäi pimeda kätte. *(E. Vilde.)* 3. Pese käed enne kui sööma hakkad! 4. Maa oli märg sellepärast et hiljuti oli vihma sadanud. 5. Korraks oli taevas laialt puhas nii et terve Suur Vanker koos Vehmriga ära paistis. *(A. Hint.)* 6. Koer pöördus tagasi alles siis kui onu vilistas. 7. Päev kadus päeva järel ilma et teadet oleks tulnud. 8. Ta pilk oli rahutu ja ta tundis oma käsi tasakesi värisevat nii et ta võttis käed laualt. *(E. Vilde.)* 9. Poiss hakkas jooksma olgugi et selleks ei olnud vajadust.

Sõnade *nagu, kui, aga, vaid* ette asetatakse koma ainult siis, kui nad seovad liitlauses lauseid.

Lihtlauses (komata)	**Liitlauses** (komaga)
Mees oli tugev *nagu* karu.	Poiss hüppas järsku püsti, *nagu* oleks teda nõelaga torgatud.
Tormasin *kui* meeletu edasi.	Kutsu mind, *kui* abi tarvis.
Oled *aga* virk!	Päevad olid soojad, *aga* ööd jahedad.
Aeg *vaid* (= ainult — määrsõna) lendab!	Ära mine koju, *vaid* tule meiega spordiväljakule.

Harjutus 288. Aseta komad. Pealkirjaks: *Komade asetamine.*

1. Hea lind aga liha ei sööda hea puu aga palki ei saa? *(Mesilane, mesipuu.)* 2. Läksin alati jalutama kui seks vähegi mahti oli sest värskes õhus viibimine mõjus paremini kui arstirohud. 3. Meie tutvusime kolhoosis vaid loomakasvatusega kuid teised uurisid ka põllundust. 4. Roog on aga süüa ei kõlba? *(Pilliroog.)* 5. Kuigi suvi oli põuane siiski olid kartulid suured nagu rusikad. 6. Külm kui jää valge kui sai pehme kui sulg? *(Lumi.)* 7. Ait mäel aga ei ole ust ega akent sees? *(Muna.)* 8. Kui sa vaid teaksid kui huvitav on laagrielu! 9. Ei ole näha ega kuulda aga arvab asjad ja toimetab tööd? *(Mõistus.)* 10. Küll aga tormab ja tuiskab!

Harjutus 289. Loe laused. Leia neis side-, kaas- ja määrsõnad. Anna seletus, kuhu lauseis tuleb panna koma.

A. 1. See oli vaevaline töö aga Ats tuli temaga lõpuks ometi toime ja tundis suurt rõõmu et tema oma nõukusega oli võitnud otse uskumatud raskused. *(A. H. Tammsaare.)* 2. Kupja tervitus võeti vastu ilma et keegi söömises vahet peaks. *(E. Vilde.)* 3. Ei jäänud muud nõu üle kui tuli allesjäänud puri uuesti püsti ajada ja katsuda võimalikult mööda randa sõita et mitte päriselt tagasi suure avamere vihaste lainete kätte sattuda. *(A. Hint.)* 4. Kivid peab aia äärde viskama kus keegi ei käi. *(A. H. Tammsaare.)* 5. Lahel olid paadid aga purjed seisid lontis kuna kalamehed kastsid oma pikad aerud sulametalli. *(J. Mändmets.)* 6. Tugevasti raputas ta oma karedate töökätega sugulase ja tuttava kätt ja hüüdis kambri poole kuhu kodune pere oli kogunenud et lapsed uutele külalistele istmeid muretseksid. *(E. Vilde.)* 7. See on nii kerge kui õhk ja nii õhuke nagu koidu valgus. *(J. Mändmets.)*

B. 1. Välgud sähvisid ülevalt alla ning vahetevahel kostis kõue kohutav raksatus otse poisi pea kohal nii et ta hirmunult sügavamale heintesse puges. *(A. Hint.)* 2. Päärnale oli arusaamatu kuidas lukus või riivis olev uks nii kergesti võis avaneda. *(E. Vilde.)* 3. Olgugi et püüdsin ennast hoida kõigest väest olgugi et katsusin kindlustada endas mõtet ja lootust et nad teda ei leia sellest hoolimata lõin värisema kogu kehast. *(J. Mändmets.)* 4. Tiina polnud Kaarlile veel rääkinud et vanad juba Kadakal on aga küllap märkas ta seda isegi olgugi et vanad end tagakambris ei näidanud ja eeskambriski õhtuti sosinal rääkisid. *(A. H. Tammsaare.)* 5. Mõni toetab kui ladem läbi löödud selja vastu seina ja jääb sinna kui puutomp seisma. *(E. Vilde.)* 6. Udu seisis kogu öö ning järgmise päeva ookeani kohal ja kogu aeg vedas vool mind Magalhãesi väina suust välja Suure ehk Vaikse ookeani ääretu veekõrbe poole. *(A. Hint.)*

Harjutus 290. Aseta puuduvad komad. Pealkirjaks: *Komade asetamine.*

Ats tegigi nagu hakkaks ta tagasi minema tõepoolest pöördus ta aga teelt kõrvale ja läks paksu sarapuupõõsa taha kust oli hea piiluda kuidas isa astus oma raskete saabastega mööda tolmust maanteed. Ats oleks siin põõsa taga kas või seni seisnud kui isa oleks poest tagasi tulnud aga natukese aja pärast hakkas kostma ema hääl mis hüüdis tema nime. Nüüd ei aidanud muud kui pidi koju tagasi minema aga ta tegi seda luugates sest äkki tundis ta et katkine varvas teeb haiget ja tuksub hirmsasti kuna ta seni

polnud seda põrmugi märganud. On päris kindel et kui Ats oleks võinud isaga kas või poeni kaasa minna siis poleks ta oma haiget varvast üldse tundnud nagu poleks teda otsas olemaski. Aga nüüd oli temaga väga raske astuda sest pidi toetuma kannale.

(A. H. Tammsaare.)

HÜÜDSÕNAD.

1. Hüüdsõna mõiste.

Vaatle sõrendatult trükitud sõnu.

L i i r i l a, l i i r i l a! kõlab kõrgel õhus lõokestelt. (J. Liiv.)

«N o h, heldene aeg, Tõnis. t e r e, t e r e!» ütles perenaine Viia püsti tõustes. (A. Hint.)

«H u r r a a! Päästetud!» hüüdis Ruudi ja pööras paadi ümber. (J. Parijõgi.)

«O i, andesta, mu mõtted olid laiali.» (O. Tooming.)

Kuke laul.

K u k e l o o g u!
Võta hoogu —
k o k k - k o k k, k o k k - k o k k, k o o —
üle Ulila soo!

(K. E. Sööt.)

«K a n n ä e poisinaasklit,» mõtles Kaarli, «küll ta niipalju paate on vahtinud, et oskab neid purjede järgi ära tunda.» (A. Hint.)

Sõnu, millega väljendatakse loodushääli ja hüüatusi, nimetatakse **hüüdsõnadeks.**

Hüüdsõnad väljendavad:

loodushääli: *kukeleegu! kokk-kokk! liiri-lõõri! sirts-sirr! põmdi! prauhti! sulpsti!*
tänu: *aitäh!*
pakkumist: *säh! sähke!*
tundeid: *ai! oi-oi! hõissa! oo! hurraa! oot-oot! uih! ah! noh! nonoh! ooh! päh! ennäe! noo!*
loomade kutsumist, hõikamist, peletamist: *tipp-tipp-tipp! notsu, notsu! tiis-tiis! ptruu! nõõ! kõtt! kõss!*

2. Hüüdsõna õigekirjast.

Hüüdsõnad kirjutatakse üldiselt samade õigekirjareeglite järgi nagu teisedki sõnad.

Meenuta õigekirjareegleid, mille järgi on kirjutatud hüüdsõnad *ptruu! oo! kõss! põmdi! kõtt!*

Pea meeles, et hüüdsõna lõpul ei kirjutata *h*-d kunagi kahe tähega, seepärast *aitäh! ah! ooh! nonoh!*

Hüüdsõnade järel kirjavahemärkide asetamisel arvesta alljärgnevat.

Lause	Hääldamispaus pärast hüüdsõna	Kirjavahemärk hüüdsõna järel
1. L i i r i l a! kõlab õhus.	Pikem paus.	Hüüumärk (!)
2. N o h, nüüd vaja koju minna. S ä h, võta! O i, mis nüüd saab!	Väike paus.	Koma (,)
3. E n n ä e imet!	Paus puudub.	Puudub.

Lauset, mille lõppu on asetatud hüüumärk, jätkatakse pärast hüüdsõna väikese algustähega *(Põmdi! kukkus uks kinni.).*

Hüüdsõnu sisaldava lause lõppu pannakse kirjavahemärk vastavalt lause iseloomule. (*Säh, võta!* — hüüdlause; *Oi, mis nüüd saab?* — küsilause; *Noh, nüüd vaja koju minna.* — jutustav lause.)

Ülesanne. Otsi lugemikust või mujalt hüüdsõnu sisaldavaid lauseid; kirjuta nad vihikusse ja tõmba hüüdsõnadele joon alla. Ettelugemisel anna seletus kirjavahemärkide tarvitamise ja hüüdsõnade õigekirja kohta.

SISUKORD

Käändsõnad, pöördsõnad, muutumatud sõnad 3
Nimisõnad 4
Omadussõnad, arvsõnad, asesõnad 7
Käändelõpud 8
Mitmuse tunnused 12
Tüüpkonnad 14
KUU-tüüpkond 16
PESA-tüüpkond 18
KÕNE- ja TUBLI-tüüpkond 22
NUMBER-, AASTA- ja ÕPIK-tüüpkond 25
TÜTAR-, HAMMAS- JA MÕTE-tüüpkond 33
SEPP- ja SÕBER-PADI-tüüpkond 41
RIDA-tüüpkond 50
Astmevaheldus liidetes 53
LUGEMIK-tüüpkond 55
KEEL-tüüpkond 59
ne- ja *s*-sõnad 62
Kokkuvõtvaid märkusi 67
Omadussõnad 87
Arvsõnad 93
Asesõnad 97
Tegusõnad 104
Tegusõna vormistik 105
I. Pöördelised vormid 105
II. Käändelised vormid 125
III. Teonimisõnad 134
IV. Ülevaade tegusõna vormistikust 135
Tegusõna pööramine 138
KIRJUTAMA-tüüpkond 140
MUUTUMA-tüüpkond 145
TULEMA-tüüpkond 148
ÕPPIMA-tüüpkond 151
LUGEMA-tüüpkond 157
SAATMA-tüüpkond 160
MURDMA-tüüpkond 161
SEISMA-tüüpkond 162
LAULMA-tüüpkond 163

HAKKAMA-tüüpkond 163
ÕMBLEMA-tüüpkond 168
KÕNELEMA-tüüpkond 171
TOOMA-KÄIMA-tüüpkond 173
Kokkuvõtteid tegusõna vormide õigekeelsusest 179
Määrsõnad 192
Kaassõnad 199
Sidesõnad 206
Hüüdsõnad 210
Pööramistabel

Реммель Николай Васильевич

Ордлик Виктор Тыннович

УЧЕБНИК ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА
ДЛЯ VI КЛ.

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Leibak

Kunstiline toimetaja H. Keigo

Tehniline toimetaja A. Tõnisson

Korrektorid V. Tui ja S. Aron

Ladumisele antud 23. V 1960. Trükkimisele antud 10. VI 1960. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 13,5. Arvutuspoognaid 11,17. Tiraaž 15 000. MB-04047. Tellimise nr. 749. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tän. 54/58.

Hind rbl. 2.20

6—6

A
23 258
... 7148564

Rbl. 2.20

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00714856 4